

TC
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**6-12 YAŞ ARASI ÇOCUKLARIN DİNİ VE AHLAKİ
GELİŞİMLERİNDE ANNE VE BABALARIN ROLÜ
(İZMİR VE SAKARYA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Süleyman ABANOZ

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Din Psikolojisi**

Tez Danışmanın : Doç. Dr. A. Vahit İMAMOĞLU

EYLÜL 2008

TC
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

6-12 YAŞ ARASI ÇOCUKLARIN DİNİ VE AHLAKİ
GELİŞİMLERİNDE ANNE VE BABALARIN ROLÜ
(İZMİR VE SAKARYA ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Süleyman ABANOZ

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Din Psikolojisi

Bu tez .../.../200. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Süleyman ABANOZ

02.05.2008

ÖNSÖZ

20. ve 21. yüzyıllarda bilim ve teknolojiye meydana gelen hızlı değişimler her alanda etkisini yoğun bir şekilde hissettirmiş, hala da hissettirmektedir. Psikoloji bilimi de bu gelişmelerden etkilenen alanlardan biridir.

Psikoloji bilimiyle ilgili ilk bilgilerimiz antik Yunan filozoflarına aittir. Daha sonra çevirilerle İslam dünyasına girmiştir. Psikoloji'ye İslam dünyasında "İlmü'n-Nefs" denmektedir. İslam dünyasında Psikoloji alanında büyük gelişmeler olmuştur. Ancak Psikoloji biliminin asıl ve en büyük gelişimi 19. ve 20. yüzyıllarda Batı dünyasında gerçekleşmiştir. Bunda psikolojinin artık bir bilim dalı olarak kabul edilmesinin ve bilimsel yöntemler kullanılarak araştırmalar yapılmasının etkisi büyüktür. Psikoloji biliminin bu başarısı sayesinde ki; insanın davranışları ve davranışlarının altında yatan zihinsel süreçler hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Bu bilgiler sağlıktan ekonomiye, sosyal ilişkilerden eğitime pek çok alanda kullanılır olmuştur. Şüphesiz Psikoloji'nin verilerini en çok kullananlar insanın eğitimiyle meşgul olan kişiler yani eğitimciler olmuştur. Bununla birlikte, çocuklarına iyi bir eğitim vermek ve sağlıklı bir karakter kazandırmak isteyen anne babalar da Psikoloji biliminin verilerinden sıkça yararlanmışlardır.

Hemen her anne baba çocuğuna iyi bir eğitim ve terbiye vermek ister. Ancak bunu istemek çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Çünkü çocuğun kişilik ve gelişim özelliklerini yeterince bilmeden verilen eğitimin başarılı olma ihtimali bilmediğimiz bir yere haritasız ulaşabilme ihtimalinden daha fazla değildir. Bilimsel verileri kullanmadan çocuklarını istedikleri gibi yetiştiren anne-babalar olsa da miktarı çok azdır. Bir çok anne-babanın, çocuklarının bazılarını istedikleri gibi, bazılarını ise istemedikleri şekilde yetiştirmekten şikayetçi olduklarını ve 'biz hapsine aynı şekilde davrandık; bu çocuğun niye böyle olduğunu anlamadık' dediklerini çevremizde sıkça görüyoruz. Çocukların bireysel özellikleri farklı olabileceği ve her çocuğa farklı davranmak gerekebileceği dikkatlerden kaçmaktadır.

Bu çalışmamızda çocukların inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerinde; anne-babalarının yaşlarının, eğitimlerinin ve çocuklarına dini ve ahlaki eğitim vermelerinin etkilerini

ayrı ayrı değerlendireceğiz. Bu maddelerden özellikle anne-babanın dini ve ahlaki eğitim vermesinin önemine değineceğiz. Ayrıca bu çalışma, anne-babalara, çocuklarının yaş, cinsiyet vb özelliklerinin inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerine etkilerini göstererek çocuklarının daha iyi tanınmalarına yardımcı olacaktır. Biz bu çalışmayla çocuğun dini ve ahlaki gelişimine bir tuğla koymayı hedeflemekte ve alanda yapılacak diğer çalışmalara kapı açmasını dilemekteyiz.

Bu çalışmayı hazırlamamda eleştirileriyle bana yol gösteren Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN'a, çalışmanın başından sonuna kadar her aşamasında benden hiçbir yardımı esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. A. Vahit İMAMOğLU'na, ve bu tezin oluşmasında emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Süleyman ABANOZ

02.05.2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TEORİK ÇERÇEVE	9
1.1. Kavramlar.....	9
1.2. Gelişim İlkeleri.....	14
1.3. Gelişim Dönemleri.....	14
1.4. Gelişim Görevleri.....	15
1.4.1. Bebeklik Dönemi Gelişim Görevleri	15
1.4.2. İlk Çocukluk Dönemi Gelişim Görevleri.....	15
1.4.3. Son Çocukluk Dönemi Gelişim Görevleri.....	16
1.5. Gelişim Alanları (Yönleri):	16
1.5.1. Bedensel ve Devinsel Gelişim	16
1.5.2. Bilişsel Gelişim	17
1.5.3. Kişilik gelişimi	17
1.5.4. Toplumsal (Sosyal) gelişim	18
1.5.5. Duygusal Gelişim.....	18
1.5.6. Dini Gelişim.....	19
1.5.7. Ahlaki Gelişim	29
1.6. Çocuğun Dini ve Ahlaki Gelişiminde Anne ve Babanın Rolü	32
BÖLÜM 2: BULGULAR VE YORUMLARI	37
2.1. Çocukların Kişisel Durumu İle İlgili Bilgiler	37
2.1.1. Çocukların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları	37
2.1.2. Çocukların Cinsiyete Göre Dağılımları	37
2.1.3. Annelerinin Yaşa Göre Dağılımları	38

2.1.4. Babalarının Yaşa Göre Dağılımları.....	38
2.1.5. Yaşadıkları Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımları	39
2.1.6. Yaşadıkları Şehre Göre Dağılımları.....	40
2.1.7. Kardeş Sayılarına Göre Dağılımları.....	40
2.1.8. Kardeş sıralarına göre dağılımları.....	41
2.1.9. Annenin Eğitim Seviyesine Göre Dağılımları	41
2.1.10. Babanın Eğitim Seviyesine Göre Dağılımları.....	42
2.1.11. Annenin Eğitim Seviyesi İle Babanın Eğitim Seviyesinin Karşılaştırılması	43
2.1.12. Evde Bir Yakının Kalmasına Göre Dağılımları.....	43
2.1.13. Çocukların En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişilere Göre Dağılımları	44
2.2.Çocukların Dini Gelişimleriyle İlgili Veriler.....	44
2.2.1. Çocukların İnanç Gelişimleriyle İlgili Veriler	44
2.2.2. Çocukların İbadet Gelişimleriyle İlgili Veriler.....	60
2.2.3. Anne-Babanın Çocuklarına Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumları İle İlgili Veriler.....	78
2.2.3.1. Yaşanılan Şehrin, Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesine Etkisi	78
2.2.3.2. Yaşanılan Şehrin Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesine Etkisi	79
2.2.3.3. Annenin eğitim seviyesinin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesine etkisi.....	80
2.3.4. Babanın Eğitim Seviyesinin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesine Etkisi	83
2.2.3.Çocuğun Ahlaki Gelişimi İle İlgili Veriler	86
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	102
KAYNAKLAR	105
EKLER.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	115

KISALTMALAR

Bas	: Basımevi
Bkz	: Bakınız
c	: Cilt
Çev	: Çeviren
diğ	: Diğerleri
F	: F değeri
N	: Frekans
P	: Anlamlılık Puanı
S	: Sayı
s	: Sayfa
Sd	: Serbestlik Derecesi
Sh	: Standart hata
SPSS	: (Statistical Package For Social Sciences) veri analizi programı
Ss	: Standart Sapma
t	: T testi değerleri
tah	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Üniv	: Üniversite
Vb	: Ve benzeri
X	: Ortalama
Yay	:Yayınları

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Tasavvufta öngörülen manevi gelişim süreçleri*	29
Tablo 2: Kohlberg'in ahlak gelişim evreleri*	31
Tablo 3: Çocukların yaş gruplarına göre dağılımı	37
Tablo 4: Çocukların cinsiyetlerine göre dağılımı	38
Tablo 5: Çocukların annelerinin yaşlara göre dağılımı	38
Tablo 6: Çocukların babalarının yaşlara göre dağılımı	39
Tablo 7: Çocukların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre dağılımı	39
Tablo 8: Değerlendirmeye alınan öğrencilerin yaşadıkları şehre göre dağılımı	40
Tablo 9: Çocukların kardeş sayılarına göre dağılımı	40
Tablo 10: Kaçınıcı kardeş olduklarına göre dağılımı	41
Tablo 11: Annelerin eğitim seviyelerine göre dağılımı	42
Tablo 12: Çocukların babalarının eğitim seviyesine göre dağılımı	42
Tablo 13: Değerlendirmeye alınan öğrencilerin yakın bir büyüğünün evde kalma durumuna göre dağılımı	43
Tablo 14: Değerlendirmeye alınan öğrencilerin dini bilgilerinin en çok aldıkları kişilere göre dağılımı	44
Tablo 15: Çocuk yaşı ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	45
Tablo 16: Çocuk cinsiyeti ile inancı arasındaki ilişki ile ilgili veriler	45
Tablo 17: Annenin yaşıyla çocuğun inancı arasındaki ilişki ile ilgili veriler	46
Tablo 18: Babanın yaşıyla çocuğun inancı arasındaki ilişki ile ilgili veriler	46
Tablo 19: Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	47
Tablo 20: Yaşanılan yerleşim yeri ile ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	48
Tablo 21: Yaşanılan şehir ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	49
Tablo 22: Çocuğun kardeş sayısı ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	50
Tablo 23: Çocuğun kaçınıcı kardeş olduğu ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	51

Tablo 24: Annenin eğitim seviyesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	52
Tablo 25: Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	53
Tablo 26: Evde bir yakının kalmasıyla çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	53
Tablo 27: Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	54
Tablo 28: Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	55
Tablo 29: Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	56
Tablo 30: Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	57
Tablo 31: Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	58
Tablo 32: Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	59
Tablo 33: Çocuğun yaşı ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	61
Tablo 34: Çocuk cinsiyeti ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	62
Tablo 35: Annenin yaşıyla çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler...	62
Tablo 36: Babanın yaşıyla çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler ...	63
Tablo 38: Yaşanılan yerleşim yeri ile ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları.....	64
Tablo 39: Yaşanılan şehir ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	65
Tablo 40: Çocuğun kardeş sayısı ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler ..	66
Tablo 41: Çocuğun kaçınıcı kardeş olduğu ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler.....	67
Tablo 42: Annenin eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler.....	68

Tablo 43: Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	69
Tablo 44: Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	70
Tablo 45: Evde bir yakının yaşamıyla çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	71
Tablo 46: Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	72
Tablo 47: Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	73
Tablo 48: Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	74
Tablo 49: Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	75
Tablo 50: Babanın Dini Ve Ahlaki Eğitim Vermesi İle Çocuğun İbadet Gelişimi Arasındaki İlişki İle İlgili Veriler	76
Tablo 51: Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	77
Tablo 52: Yaşanılan şehir ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	79
Tablo 53: Yaşanılan şehir ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	80
Tablo 54: Annenin eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	81
Tablo 55: Annenin eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	82
Tablo 56: Babanın eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	84
Tablo 57: Babanın eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	84
Tablo 58: Çocuk yaşı ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	86
Tablo 59: Çocuk cinsiyetiyle ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	87

Tablo 60: Annenin yaşıyla çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler...	87
Tablo 61: Babanın yaşıyla çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	88
Tablo 62: Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	89
Tablo 63: Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları	89
Tablo 64: Yaşanılan şehir ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	90
Tablo 65: Çocuğun kardeş sayısı ile ahlakı arasındaki ilişki ile ilgili veriler	91
Tablo 66: Çocuğun kaçinci kardeş olduğu ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler.....	92
Tablo 67: Annenin eğitim seviyesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	93
Tablo 68: Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	94
Tablo 69: Evde aile bireyleri dışında bir yakının yaşamasıyla çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler.....	95
Tablo 70: Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler	96
Tablo 71: Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler.....	97
Tablo 72: Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları.....	98
Tablo 73: Babanın dini ve ahlaki eğitim verme çabası ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler.....	99
Tablo 74: Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları.....	100

Tezin Başlığı: 6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)	
Tezin Yazarı: Süleyman ABANOZ	Danışman: Doç. Dr. A. Vahit İMAMOĞLU
Kabul Tarihi: 5 Eylül 2008	Sayfa Sayısı: XIII (ön kısım) + 107 (tez) + 4 (ekler)
Anabilim dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilim dalı: Din Psikolojisi
<p>Bu çalışma, İzmir ve Sakarya'da yaşayan 6–12 yaş arası çocukların yaş, cinsiyet, yerleşim yeri, kardeş sayısı ve sırası, anne ve babanın eğitim durumu, anne ve babanın yaşı, evde bir yakınının kalması ve en çok dinin bilgi aldığı kişi değişkenlerine göre dini ve ahlaki gelişimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket, yukarıda özellikleri belirtilen çocuklar arasından tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 405 kişiye uygulanmıştır.</p> <p>Anket toplam 61 maddeden oluşmaktadır. Bunların 11 tanesi değişkenleri, kalan diğer maddeler ise anne, baba ve çocuğun dini ve ahlaki gelişim puanlarını ölçmeye yarayan maddeleri içermektedir. Anketten elde edilen veriler, SPSS 11.0 İstatistik Programı ile analiz edilmiştir.</p> <p>Çalışma 1.Giriş, 2.Teorik Çerçeve, 3.Bulgular ve Yorumları 4.Sonuç ve Öneriler şeklinde 4 bölümden oluşmaktadır. 1.Bölüm, amaç, önem, yöntem gibi tanıtıcı bilgiler vermektedir. 2.Bölüm, çalışmayla ilgili teorik bilgiler içermektedir. 3.Bölümde anket sonucu elde edilen bilgiler ve yorumları bulunmaktadır. 4.Bölüm ise çalışmanın sonucunu açıklamaktadır.</p> <p>Araştırma sonuçlarına bakarak, çocukların kişisel özelliklerinin dini ve ahlaki gelişimlerinde çok fazla etkili olmadığını, anne-baba ve yerleşim yeri gibi çevresel faktörlerin çocuk üzerinde daha etkili olduğunu söyleyebiliriz Özellikle anne-babanın, çocuğun eğitimiyle ilgilenmesinin, çocuğun gelişiminde en etkili faktör olduğu görülmektedir.</p>	
Anahtar Kelimeler : din, ahlak, dini gelişim, ahlaki gelişim, din psikolojisi	

Title of The Thesis: The Roles of Father and Mother in 6-12 Years Old Children's Religious and Moral's Development (Examples of İzmir and Sakarya)

Author: Süleyman ABANOZ **Supervisor:** Assoc. Prof. Dr. A. Vahit İmamoğlu

Date: 5 September 2008

Nu. of pages: XIII (pretext) +107 (main body) + 4 (appendices)

Department: Sciences of Philosophy and Religion **Subfield:** Psychology of Religion

This academical work aims to explaining the religious and moral development of the children living in İzmir and Sakarya which are between 6-12 years old according to the variables of their age, sex, domicile, number of brother/sister, and their parents' educational situation and age, and living their relatives together, and who is he/she they take the most of religious knowledge. In the work it is used questionnaire as data collecting technics. This questionnaire is applied to 405 persons chosen between the children explained their specialities by of random samples.

The questionnaire consists of 61 items. Its 11 items include the variables and rest of the questionnaire includes the matters provided to measure the points of the parents' and children's religious and moral development. The data obtained from the questionnaire were analyzed with the statistics computer programme SPSS 11.0

This work consist of these four volumes : 1. introduction, 2. theoretical frame, 3. findings and their interpretation and 4. conclusion and suggestion. The first chapter gives representantive informations about aim, importance, method etc. The second chapter includes theoretical knowledges related to the work. Ther are knowledges and their interpretations obtained from the applied questionnaire in the third chapter And fifth chapter explains the conclusion of the work.

According to results of investigates , personal characteristic of childs do not effective to their evolution of religious and ethical, on the other hand we can say that as family structure, and existence of location environmental factors are more effective about that. Specially, if the parents are paying attention to aducation of their childs those are the most effective factor about childs growing.

Keywords: religion, moral, religious development, moral development, religious psychology.

GİRİŞ

Din, en genel ifadesiyle hayatı anlamlandırma çabasıdır. İnsanlar dinin öğretilerine uyarak mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmeye çalışırlar. Dinin buyrukları sadece bireyin mutluluğunu değil, toplumun da huzur ve mutluluğunu hedefler. Bu nedenle her toplum, inandığı dinin öğretilerini yeni nesillere aktarmaya çalışır. Din eğitimi, eğitim kurumlarında devlet eliyle yapılabildiği gibi en temel eğitim kurumu olan ailede de yapılabilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde çocuğa din eğitimi verme hakkının aileye ait olduğu; ailenin bu hakkı kendi eliyle kullanabileceği gibi isterse başka kişi ve kurumlara da devredebileceği belirtilmektedir (UNHCHR, 2008). Hemen her aile inandığı dini ve ahlaki değerleri çocuğuna aktarmak ister. Ailelerin din hakkında ve/veya çocuğun gelişimi hakkında her zaman yeterli bilgiye sahip olmamaları, ailede istenilen düzeyde dini terbiye verilmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu nedenle bazı aileler çocuklarına din eğitimi verme hakkını çeşitli kurumlara devretmektedirler.

İyi ve kötüye, doğru ve yanlış a ait davranış kurallarını içeren ahlaki kurallar ile insanın neyi yapıp neyi yapmayacağını söyleyen dinin emirleri iç içedir. Ahlaki emirleri dinin emirlerinden ayrı tutmak mümkün değildir. Zira her din inananlarına bir takım ahlaki ilkeler buyurmaktadır. Bu nedenle ailede verilen ahlaki eğitimde de din eğitiminde olduğu gibi çocuğun gelişim özelliklerini bilmek gerekir. Zira çocuk yetişkin insanın küçük bir prototipi değil, her yaşa göre farklı bilişsel, fiziksel ve duygusal özelliklere sahip kendine has bir bireydir.

İnsanın gelişimiyle ilgilenen pedagog ve psikologlar çocuğun gelişimini daha iyi açıklayabilmek için insan hayatını belirli dönemlere ayırmışlardır. Çocuğuna iyi bir dini ve ahlaki eğitim vermek isteyen ebeveynler her şeyden önce çocuklarını tanımak ve onların gelişim özelliklerini bilmek mecburiyetindedirler. Ergani’de bir lisede öğretmenlik yaptığım sırada başımdan geçen şu hadise çocuğu tanımadan yapılacak eğitimin sonuçlarını gözler önüne sermektedir: Derslere karşı ilgisiz ve sürekli arkadaşlarını rahatsız eden bir öğrencinin velisi bana şöyle demişti: “Hocam, oğlum çalışsın adam olsun diye ne isterse aldım. Defter, kitap, telefon, bilgisayar... Baktım olmadı bu sefer kızdım, hakaret ettim, banyoda saatlerce dövdüm; yine olmadı.” Bu baba çocuğunun eğitimi için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Tek eksiği ise çocuğunu tanımıyor olmasıydı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi her dönemin öne çıkan birtakım

özellikleri vardır. Bu özellikler dikkate alınarak yapılacak dini ve ahlaki eğitim, çocuk üzerinde etkili ve kalıcı bir sonuç doğuracaktır. Bu çalışma; çocuğuna iyi bir dini ve ahlaki eğitim vermek isteyen ama bunu nasıl yapacağını bilmediğinden ya hiç eğitim vermeyen ya da yanlış eğitim veren anne babalara yardımcı olacağı düşünülerek hazırlanmıştır.

Konunun Belirlenmesi ve Önemi

Çocuk eğitiminde en önemli kurum ailedir. Bilim adamlarının çoğu çocuğun eğitiminin anne karnında başladığını söylemektedirler. Hatta bazıları bunu anne ve baba adaylarının eş seçimine kadar götürmektedir (Özyılmaz, 2003; 39). Bir toplumun gelecekte huzur içinde yaşaması çocuklarının eğitimine bağlıdır. Elbette bu kadar önemli bir konuyla pek çok araştırmacı ilgilenmiş ve bu konuda çok sayıda kitap yazılmıştır. Bu kitapların bir kısmı çocukları muhatap alarak yazılmış, (Gazali, 2001) diğer bir kısmı ise anne-babalara tavsiye niteliğinde kaleme alınmıştır. (Aydın, M.Z., 2007). Ülkemizde ve İslam dünyasında çocukların dini ve ahlaki gelişimini konu edinen kitaplar genellikle gözlem metoduyla ve dini metinlerin referans kabul edilmesiyle hazırlanmıştır. Bu kitaplarda ideal ahlak ilkeleri verilmeye çalışılmış ancak birçoğunda çocuğun gelişim özellikleri ihmal edilmiştir. Çocuğun gelişim özellikleri dikkate alınan az sayıda eserde ise ağırlıklı olarak gözlem ve tecrübe metodu kullanılmış batıda geliştirilmiş olan sistematik metotlardan çok fazla yararlanılmamıştır. Bu durum verilerin geçerliği ve güvenilirliğini tartışmalı hale getirmiştir. Son dönemlerde bilimsel metotlarla yapılan çalışmalar artmaya başlamıştır. Bu dini ve ahlaki gelişim konusunun geleceği açısından umut vericidir.

Batıda psikolojinin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinden sonra bu yeni bilim dalının diğer alt dallarında olduğu gibi gelişim psikolojisi alanında da pek çok araştırma yapılmıştır. Dini ve ahlaki gelişim diğer gelişim alanlarına göre önceleri ihmal edilmekle birlikte son zamanlarda bu alanda da pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak batıda yapılan çalışmaların çoğunluğu Hristiyanlık ve Yahudilik inancına göre yapıldığından dolayı İslami kültürde yetişen çocuklara genellenememektedir. Örneğin Katolikler çocuklara Tanrı'yı yaşlı bir erkek resmi ile sembolize etmektedirler. Müslümanlar ise çocuklara Tanrı'nın (Allah'ın) dünyadaki hiçbir şeye benzemediğini

anlatmaktadırlar. Dolayısıyla Batı’da yapılan çalışmalara göre çocuklar, Doğuda yapılan çalışmalara kıyasla Tanrı’ya daha fazla antropomorfik özellikler yüklemektedirler.

Yapmış olduğumuz gözlemlerden çıkarttığımız sonuca göre, toplumumuzda pek çok anne-babanın çocuğuna iyi bir dini ve ahlaki eğitim vermek istediği anlaşılmaktadır. Ancak anne ve babalar Türkiye’de çocuğun dini ve ahlaki gelişimini bilimsel verilerle açıklayan yeterince çalışma bulunmadığı, batıda yapılan çalışmalardan ise ya tercüme edilmedikleri ya da İslami kültürde yetişen çocuklara uygun olmadıkları için yeterince kaynak bulamamaktan yakınmaktadırlar. Biz bu çalışmamızda temel eğitim çağındaki çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde anne-babanın etkisini bilimsel verilerle ortaya koyarak bu alandaki boşluğun doldurulmasın katkıda bulunmak istedik. Ayrıca bu çalışma; öğrencilerine daha etkili ve kalıcı bir eğitim vermek isteyen DKAB öğretmenlerine, anne ve babaların çocuklar üzerindeki etkisini göstererek velilerle işbirliği içerisinde olmanın gerekliliğini ortaya koymasından da önemlidir.

Son yıllarda yazılı ve görsel basında ahlaki yozlaşma diyebileceğimiz hırsızlık, kapkaç, tecavüz, şiddet gibi olaylarla ilgili haberlerin iyice arttığını görmekteyiz. Bu davranışların artmasında bireysel ve toplumsal pek çok sebep olmakla birlikte iyi bir aile eğitimi almamış olmak en önemli sebeplerinden biridir. Bu nedenle ailenin önemine dikkat çekmek ve aileleri bilinçlendirmek de bu çalışmanın yapılma sebepleri arasındadır.

Bu çalışma, belirlenen gelişim alanıyla, anket uygulanan yaş grubuyla, ankette yer alan sorularla, anketin uygulandığı örneklem grubuyla, anketin uygulandığı yerlerle ve uygulandığı zamanla sınırlıdır.

Hipotezler

- * Temel eğitim çağındaki çocukların inanç ve ibadet gelişimlerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık yoktur.
- * Temel eğitim çağındaki çocukların yaşlarının büyük olması inanç ve ibadet gelişimlerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
- * Annenin genç olması çocuğun inanç ve ibadet gelişiminde olumlu bir etkiye sahiptir.
- * Babanın genç olması çocuğun inanç ve ibadet gelişiminde olumlu bir etkiye sahiptir.

*Yaşanılan yerleşim yerinin özellikleri çocuğun inanç ve ibadet gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir.

*Anne ve babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi çocuğun inanç ve ibadet gelişiminde olumlu etkiye sahiptir.

*Anne ve babanın eğitim seviyesi çocuğun inanç ve ibadet gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Eğitim seviyesi arttıkça çocuğun inanç gelişimi de artacaktır.

* Temel eğitim çağındaki çocukların ahlaki gelişiminde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık yoktur.

* Temel eğitim çağındaki çocukların yaşlarının büyük olması ahlaki gelişimlerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

* Anne ve babanın genç olması çocuğun ahlaki gelişiminde olumlu bir etkiye sahiptir.

*Yaşanılan yerleşim yerinin özellikleri çocuğun ahlaki gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir.

* Anne ve babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi çocuğun ahlak gelişiminde olumlu etkiye sahiptir.

*Anne ve babanın eğitim seviyesi çocuğun ahlaki gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Eğitim seviyesi arttıkça çocuğun ahlaki gelişimi de artacaktır.

Yöntem

Evren ve Örneklem

“Evren, belirli bir özelliğe sahip bireylerin tümünün oluşturduğu topluluk olarak tanımlanabilir” (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2002: XVI). Başka bir ifadeyle evren, “araştırmacının çalışma alanını oluşturan, örneğini seçtiği ve edindiği sonuçları genelleştireceği gruptur” (Altunışık ve diğ., 2004:120). Çalışmamızın evrenini İzmir ilinin, Kiraz ilçesi ve bu ilçenin köyleri ile Sakarya il merkezi, Karasu ilçesi ve Karasu'nun köylerinde yaşayan 6-12 yaş arası temel eğitim çağındaki çocuklar oluşturmaktadır. Adı geçen yerlerin evren olarak seçilmesinin nedenini; bu iki ilin farklı coğrafi bölgelerde bulunmaları ve il, ilçe ve köy olarak farklı demografik özellikler taşımaları şeklinde açıklayabiliriz. Evrenin daha geniş tutulması çok büyük ölçüde emek

ve masraf gerektireceği ve araştırmanın planlanan zamanda tamamlanmasını imkânsız kılacağı için evren, yukarda bahsedilen yerlerle sınırlandırılmıştır.

“Örnekleme, belli bir evrenden belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük kümedir” (Karasar, 2001:110). Çalışmamızın evrenini temsil eden 6-12 yaş arası çocuklara anketimizi uygulamak için öncelikle anket uygulayacağımız mülki amirlerin izinlerini aldık. Gerekli izinleri aldıktan sonra köy ve mahalle muhtarlarının yardımıyla 6-12 yaş arasında çocukların yaşadığı evleri tek tek dolaştık. Önce çocukların velilerine ne için geldiğimizi kısaca açıkladıktan sonra çalışmamızın içeriği ve amacını anlatarak çocuğuna anket uygulamak için izin istedik. Anket için evlerine gittiğimiz bazı veliler anketin farklı amaçlı olarak kullanılabileninden önce endişelenmekle birlikte kendimizi tanıtır amacımızı açıkladıktan sonra yardımcı olmaya çalıştılar. Çocukların yaş ve adreslerini belirlerken anketin uygulanacağı yerlerde varsa DKAB öğretmenlerinden yoksa sınıf öğretmenlerinden de yardım aldık.

Anketin uygulanması sırasında çocukların büyük bir kısmının yanında bulunmamız sayesinde çocukların sorularına hemen cevap verme ve fark etmeden atladıkları soruları uyarma fırsatı bulduk. Böylece anketlerin daha doğru ve güvenilir olmasını sağlamaya çalıştık. Bununla birlikte bazı çocukların çok fazla boşluk bırakmaları ve soruları okumadan her maddeye aynı cevabı vermeleri sebebiyle bazı anketleri değerlendirmeye almadık.

Kiraz ilçesinin köylerinde 76, ilçe merkezinde 166, Karasu ilçesinin köylerinde 60, ilçe merkezinde 53 ve Sakarya il merkezinde 50 kişi olmak üzere toplam 405 kişinin anketi düzgün bir şekilde doldurduğu tespit edilmiş ve değerlendirmeye alınmıştır.

Veri Toplama ve Veri analiz Teknikleri

Niceliksel ve niteliksel olmak üzere iki yöntem vardır. Niteliksel yöntem bir araştırma konusu ya da sorununu deneysel anlamda her hangi bir hipotez ve istatistiksel test kullanmadan incelemektir. Niceliksel yöntem ise, araştırma sorusuna cevap bulmak amacıyla veri toplamada sayısallığa dayanan yöntemdir (Erdoğan, 1998;54-55) Bu çalışmada niceliksel yöntem, çıkarımsal istatistik ile kullanılmıştır. Genelde istatistik, geçmiş ve içinde bulunulan durumu tanımlayarak özet bilgiler ve grafikler ortaya

koyduğunda betimsel (descriptive) adını alırken; bir örneklem yardımıyla ana kütleyle ilişkin çıkarımların yapılması durumunda çıkarımsal istatistik (inferential statistics) adını alır (Gürsakal, 2001;34).

Çalışmamızı hazırlarken hem birincil hem de ikincil verilerden yararlandık. “Araştırmacının çalışması için ihtiyaç duyduğu özgün verileri değişik araçlar kullanarak kendisinin toplaması ile oluşan verilere birincil veriler denmektedir (Altunışık ve diğ., 2004:68). Başkaları tarafından daha önceden hazırlanmış verilere ise ikincil veriler denmektedir (Karasar, 1999). Araştırmamızın teorik kısmını hazırlarken ikincil verilerden olan, konu hakkında yazılmış süreli ve süresiz yayınları imkânlar ölçüsünde inceledik. Özellikle psikoloji, gelişim psikolojisi, din eğitimi ve dini ve ahlaki konularla ilgili eserler yararlandığımız başlıca kaynakları oluşturmaktadır. Bu kaynaklar, yeri geldikçe konu içinde gösterilmiş ve kaynakçada toplu olarak verilmiştir. Genel olarak tezde benimsenen bilimsel yaklaşım ampirik bir araştırmayı gerektirmektedir. Söz konusu ampirik araştırma, birincil veri kaynaklarından olan *tarama araştırması (survey research)* yönteminin bir tekniği olan *anket tekniği (questionnaire)* kullanılarak gerçekleştirilmiştir. (Gürsakal, 2001). “Bu teknikte bilgi alınacak kişilerin doğrudan doğruya okuyup cevaplandıracakları bir soru listesinin hazırlanması ile ham veriler elde edilir” (Seyidoğlu, 2000:36). Veri toplamak için çocuklara uygulamak üzere dini ve ahlaki yaşantılarını içeren bir anket formu hazırlanmıştır. Anket formu hazırlanırken bu alanda yapılmış benzer anket örnekleri incelenmiş ve konuyla ilgili geniş bir literatür taraması yapılmıştır (Kula, 2001:191-197; Sağlam, 2003:297-315; Ay, 2005:235-249). Hazırlanan bu anket formunda konunun uzmanlarının yardımıyla gerekli görülen içerik ve kapsam düzenlemeleri yapılarak anket geliştirilmeye çalışılmıştır. Anketin geliştirilmesi sürecinde zaman zaman küçük bir örneklem grubuna uygulanmış anlaşılmayan veya yanlış anlaşılan maddeler düzeltilerek pilot uygulamaya geçilmiştir. Pilot uygulama sırasında özellikle çocukların olumsuz olarak değerlendirdikleri bazı sorulara cevap vermekten kaçındıkları görülmüş; bu nedenle bu konularda sorular çok önemli değilse çıkarılmış ya da dolaylı ifadelere başvurulmuştur. Bu durum ortalamaları birbirine yaklaştırmakla birlikte, anketin güvenilirliğini artırmıştır.

Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kişisel bilgileri ve dini ve ahlaki gelişimde etkili olacağı düşünülen bazı maddeleri içermektedir. İkinci bölüm kendi

içinde 5 alt bölüme ayrılmaktadır. 14, 16, 24, 28, 33, 35, 46, 48, 50, 53, 60. maddeler annenin 15, 17, 25, 27, 34, 36, 47, 49, 51, 54, 57, 61. maddeler babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme durumunu; 12, 22, 23, 32, 43, 45, 55, 58. maddeler çocuğun inanç gelişimini; 18, 19, 23, 26, 27, 31, 37, 38, 41, 42, 59. maddeler ibadet gelişimini; 13, 20, 21, 30, 39, 40, 44, 52, 56. maddeler ahlak gelişimini ölçmeyi amaçlamaktadır. Anne ve babanın dini ve ahlaki eğitim vermeleri tek boyutta incelenmiş alt boyutlara ayrılmamıştır. Çocuğun dini ve ahlaki gelişimi alt boyutlara ayrılırken Glock'un dini 5 boyutta ele alan tanımı esas alınmıştır. Glock'a göre dinin alt boyutları şunlardır: inanç, ibadet bilgi, duygu ve etki (Kula, 2001:49). Bu boyutlarda n inanç müstakil olarak değerlendirmeye alınmış, ibadet ve bilgi boyutları bu dönemde birbirinden çok ayrılmadığı için ibadet gelişimi altında birlikte değerlendirilmiş, etki boyutu ahlaki gelişimin altında ele alındığı için ayrıca ele alınmamıştır. Duygu boyutu ise İslamiyet'te çok fazla ön plana çıkmadığından ve anketi uyguladığımız yaş grubunda tespit edilmeleri oldukça zor olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır.

Anketin ikinci bölümünün kendi içinde tutarlılığını ölçmek için iç tutarlılık kontrolü yapılmıştır. İç tutarlılık, ölçme aracının ölçtüğünü varsaydığımız nitelikleri ölçen sorularının kendi içlerinde ne kadar birbirleriyle ilişkili olduklarını, ne kadar homojen bir soru grubu oluşturduklarını tespit eder. İç tutarlılık, alfa katsayısı (Cronbach alfası) hesaplanarak bulunur. Alfa katsayısı, ölçme aracındaki farklı soruların aynı niteliği ölçerken birbirlerini ne kadar tamamladıklarını tespit eder. Bir ölçme aracında alfa katsayısının hesaplanabilmesi için ilgili niteliği ölçen iki veya daha fazla maddenin bulunması gereklidir. Bir tek madde alfa katsayısının hesaplanması için yeterli değildir. Birbirinden bağımsız olarak farklı nitelikleri ölçen sorulardan oluşan ölçme araçlarında alfa katsayısı hesaplanamaz. Çalışmamızın iç tutarlılık sonuçlarını gösteren alfa sayıları şu şekildedir: Annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme ortalamalarını ölçen alt boyut ,7859; babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim verme ortalamalarını ölçen alt boyut ,8210; çocukların ahlaki gelişimlerini ölçen alt boyut ,6217; çocukların inanç gelişimlerini ölçen alt boyut ,7301; çocukların ibadet gelişimlerini ölçen alt boyut ,6763 çıkmıştır. sonuçların 0,70 civarlarında olması tezin iç tutarlılığa sahip olduğunu ıspatlar. Bu ortalamalar tezin aynı alanı ölçen maddelerinin, birbiriyle tutarlı olduğunu, yani tezin iç tutarlılığa sahip olduğunu bize göstermektedir.

Anketlerle elde edilen veriler SPSS 11.0 paket programıyla bilgisayara girilmiştir. Anketlerin değerlendirilmesinde yan dağılımlarda frekans ve yüzdelerden, iki grup arasındaki ortalamaların fark testlerinde “t” testinden, ikiden fazla grup arasındaki fark testlerinde varyans analizinden, varsa farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu görmek için Tukey HSD testinden faydalanılmıştır. $p < .05$ anlamlılık (manidarlık) düzeyi olarak kabul edilmiştir.

BÖLÜM 1: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Kavramlar

Din: J. M. Yinger birkaç saat içinde yüzlerce din tanımının toplanabileceğini belirtmektedir (Kehrer, 1984:19). Dinin ortak bir tanımının olmamasının sebeplerini Kula (2001:47) şu şekilde sıralamaktadır: Dinin mahiyeti, tanımı yapanın kişilik özellikleri, dünya görüşü, meşgul olduğu saha, tarifin yapıldığı dönemin sosyal, siyasi, iktisadi, kültürel özellikleri ve dinin tarifinin nasıl yapılacağına dair belirgin bir tanım olmaması.

Ayrıca her dinin kendine ait farklı özellikleri olduğunu da göz önüne alırsak, dinin neden üzerinde anlaşılabilen bir tanımının yapılamadığını anlayabiliriz. Din kelimesinin etimolojik kökenine inmek dinin ne olduğu hakkında bize bir fikir vermesi açısından yararlı olacaktır.

Din kelimesinin kökü Arapça ‘de-ye-ne’ ya da ‘Dâ-ne’ dir. Usul, adet, tutulan yol, mezhep, huy, ceza ve mükâfat, itaat, hükmetmek, köleleştirmek, idare etmek, inanmak, bağlanmak, millet vb. anlamlara gelmektedir (Er, 1994:312). “Latince’de din anlamına gelen (religion) kavramı ‘religare’ kökünden gelmekte ve bağlanma anlamını taşımaktadır” (Kula, 2001:47).

Dinin, herkesin kabul edebileceği bir tanımı yapılamamakla beraber dinle ilgilenen birçok kişi dini tanımlamaya çalışmıştır. Yapılan din tanımlarından bazıları şunlardır:“J. M. Yinger’e göre din, bir halk grubunun, onun vasıtasıyla insan hayatının nihai problemlerini çözmek için uğraşp mücadele ettiği bir inanç ve pratikler sistemidir” (Okumuş, 2003:60).

“Charles Y. Glock dindarlığın çok boyutlu bir tanımını yapmıştır. Bunları da 5 kategoride ele almıştır: inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutları” (Kula, 2001:49).

Başka bir tanıma göre “din, akıl sahiplerini, kendi tercihleriyle, hayırlara sevk eden ilahi kanunlardır” (Yazır, 1999:90). Kitaplı dinler açısından bakıldığında din, “ferdi ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş, inananlarına bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur” (Aydın, M. S., 1999:6)

Dinin ferdi ve içtimai yanını ve inananlarına bir yaşam tarzı sunma özelliğini vurgulaması sebebiyle Mehmet S. Aydın'ın din tanımı dinin alt boyutlarını vurgulaması açısından da Glock'un din tanımı çalışmamız için uygun düşmektedir. Bu nedenle çalışmamızda bu tanım esas alınmıştır.

Ahlak: Ahlak da din gibi herkesin kabul edeceği ortak bir tanımı yapılamayan, çok farklı şekillerde ifade edilen bir kavramdır. Burada önce ahlak kelimesinin etimolojik kökeni açıklanarak bazı ahlak tanımları verilecek sonra da çalışmamız için geçerli gördüğümüz tanım belirtilecektir.

Ahlak, Arapça 'ha-la-ka' kökünden gelen 'hulk' kelimesinin çoğulu olup yaratılış, huy, tabiat ve karakter anlamlarında kullanılır. Güzel huy, iyi özellikler ve davranışlar anlamlarını da içeren kelime, terim olarak, "insanın iyi ve kötü olarak nitelendirilmesine neden olan özellikleri, huyları ve bunları göz önüne alarak gerçekleştirdiği iradi davranışlar demektir" (Aydın M., 1989:1).

"Daha geniş bir ifadeyle ahlak, kişilikte yerleşmiş bir şekil ve hey'etten, yani insan benliğinde uzunca bir dönemde meydana gelen bir oluşum ve şekillenmeden ibarettir. Bu oluşum ve şekillenme, insanın gerek içyapısını gerekse dışa akseden hareketlerini düzenler. Böylece insanın düşünce ve davranışları tabii olarak ortaya çıkar. İşte, içten ve dıştan herhangi bir zorlama olmaksızın, tabii olarak ortaya çıkan bu düşünce ve davranışlara ahlak denir. Eğer insandaki kişiliğin oluşması neticesi tabii olarak ortaya çıkan bu düşünce ve davranışlar yüce inancımıza, örf ve adetlerimize uygun ise onu güzel ahlak; değilse onu da çirkin (kötü) ahlak olarak tanımlayabiliriz" (Özyılmaz, 2003:108).

"Ahlak bireyin doğru ile yanlış ayırt edebilmesini sağlayan ilkeler ve değerler bütünüdür" (Can, 2004:127). "Ahlak, bireylerin toplum içindeki görev ve yükümlülüklerinin öğretisi ve uygulamasıdır" (Cook, 2004:213). Başka bir şekilde ahlak Özeri (2004:76) tarafından, "insanın karakter yapısını, neyi yapıp neyi yapmayacağını belirten, bunlarla ilgili değerlendirmeleri ve davranışları düzenleyen genel kurallar bütünüdür" şeklinde tanımlanmıştır.

Başaran (1998:148) tarafından ise, "toplumun iyiye ve güzele ilişkin davranış kurallarıdır. Ahlak, toplum üyelerine hangi davranışın iyi, hangi davranışın kötü olduğunu gösterir" şeklinde tanımlanmıştır. Türk dil kurumu (TDK, 2008) tarafından

ise ahlak “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” olarak tanımlanmıştır

Her din ferdin ve toplumun davranışını, kendisinin açıkladığı hakikatlerle uyumlu hale koymaya hedef alan ahlaki kaideler dile getirir. Allah’ın varlığına inanma, ahlaki hayatta iyinin yapılması için bir unsur olmaktadır” (Hökelekli, 1998a:103).

Bilindiği gibi vahye dayalı dinlerin ana gayesi ahlaki bir toplum vücuda getirmektir. “Hz. Muhammed’in “ben ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim”(Enes, ????:898) sözü, bu gayeyi gayet açık bir şekilde dile getirmektedir.

Ahlaki açıklarken ahlak yargısına da kısaca değinmek konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Ahlak yargısı, “ne yapmamız gerektiği ve neyin doğru, yanlış, iyi ve kötü olduğuna karar verme gücü ve uygulaması” (Cook, 2004:214). Başka bir ifadeyle ahlak yargısı, “kişinin doğru, yanlış ayrımı yaparken kullandığı ölçütler, ahlaki yönelimini oluşturan tutum ve davranışlar” (Buldan, 2005:25).

Buraya kadar yapılan tanımlar ahlakın davranış ve yargı boyutlarıyla ilgilenmelerine rağmen , duygu yönünü ihmal etmişlerdir. Bizce ahlakın en doğru tve çalışmamız için en uygun tanımı (Akbaş ve diğ. 2004:51) tarafından yapılan ve ahlakın üç boyutunu da vurgulayan tanımdır:

- a) *“Duygusal öge: İyi ya da kötü olarak nitelenen eylemlerin ortaya koyduğu ahlaki düşünce ve edimleri yönlendiren duygulardır.*
- b) *Tanıma ögesi: İyi ya da kötü olanı belirginleştirme ve buna göre nasıl davranılacağını kararlaştırmada izlenen yöntemdir.*
- c) *Davranışsal öge: Ahlaki değerler karşısında nasıl davranıldığını gösteren ögedir”* (Akbaş ve diğ, 2004:51).

Ahlak, ister yüce bir yaratıcıya isterse toplumun örf ve adetlerine vurgu yapılarak açıklansın, bir davranış içselleştirilmediği ve özgür iradeyle yapılmadığı sürece ahlaki bir davranış özelliği kazanamaz.

Psikoloji: Psikoloji eski Yunancada ruh anlamına gelen ‘psyche’ ve bilim anlamına gelen ‘logos’ kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Ancak bu ifadeden psikolojinin ruh bilimi olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

Psikoloji değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Psikolojinin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinden sonra ise psikologlar psikolojiyi, “insan zihninin yapısının incelenmesi” şeklinde tanımlamışlardır. İnsan zihnini gözlemleyebilmenin olanaksızlığı karşısında bunalan ilk psikologlar “John B. Watson’un önderliğinde psikolojiyi, ‘gözlenebilen davranışların bilimsel incelenmesi’ biçiminde tanımlamışlardır” (Cüceloğlu, 2004:34). Bu tanım, davranışın altında yatan süreçleri ihmal ettiğinden daha sonraki psikologlar bu tanımı geliştirerek psikolojiyi “davranışı ve davranışın altında yatan süreçleri bilimsel olarak inceleyen çalışma alanı” (Hökelekli, 1998a:2; Cüceloğlu, 2004:35) olarak tanımlamışlardır.

Gelişim: İnsan gelişimi, yaşam sürecinin belli dönemlerinde birbirini izleyerek gelişen bir dizi değişiklikten oluşur.

Gelişimde kalıtım ve çevre birlikte etkilidir. Gelişimin bazı yönlerinde kalıtım daha etkiliyken bazı yönlerinde çevrenin etkisi daha fazladır. Gelişim kavramını daha iyi anlayabilmek için gelişimle yakından alakalı bazı kavramları bilmemiz gerekir.

-Büyüme: “Bireyin fizik yapısında zamana bağlı olarak meydana gelen niceliksel değişikliklerdir” (İnanç ve diğ, 2005:77).

-Olgunlaşma: “İnsanın belli bir yaşta kendisinden beklenen bir davranışı yapabilecek yetkinliğe ulaşmasıdır. Kişinin doğuştan getirmiş olduğu potansiyelin büyümeye bağlı ortaya çıkmasıyla oluşur” (Akbaş ve diğ, 2004:8).

-Hazır Olma (Hazır Bulunuşluk): “İnsanın belli bir gelişim görevini olgunlaşma ve öğrenme yoluyla yapabilecek düzeye gelmesidir” (Akbaş ve diğ, 2004:8; İnanç ve diğ, 2005:79).

-Öğrenme: tekrar veya yaşantı sonucu davranışta gözlenen kalıcı değişiklikleri kapsar. (Aydın B., 2004:31)

-Kritik Dönem: ilgili davranışın kazanılması gereken, kazanılmadığında telafisi çok zor (bazen olanaksız) olan gelişim dönemidir. (Akbaş, ve diğ, 2004:9-10; Bacanlı, 2001:43)

Tüm bu tanım ve açıklamalardan sonra gelişimi, “insanın bedensel, duygusal, sosyal ve zihinsel özellikler bakımından düzenli bir biçimde büyümesi, değişmesi ve istenilen

görevleri yapabilecek bir duruma gelmesi” (İnanç ve diğ, 2005:79) şeklinde tanımlayabiliriz.

Eğitim: “Eğitim, önceden belirlenmiş amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir” (Peker, 1998:13). Demirel de (2004:6) eğitimi, “bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme sürecidir” şeklinde tanımlamıştır. Diğer bir tanıma göre “eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.” (Ertürk, 1997:12)

C. Tosun, (2002) istendik değişme meydana gelmezse yani eğitim vermeye çalışılan kişide davranış değişimi olmazsa buna eğitim demeyecek miyiz? Sorusunu sorarak tanımda küçük bir değişiklik yapmıştır. Tosun’un yaptığı ve bizim de katıldığımız tanıma göre eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.

Din Eğitimi: Din ve eğitim kavramlarını açıkladıktan sonra din eğitimini de eğitim tanımından yola çıkarak şu şekilde tanımlayabiliriz: “Din eğitimi, bireyin dini davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.” (Tosun, 2002:23).

Din eğitimiyle ilgili başka bir tanım da Peker (1998:14) tarafından öğretim ve eğitim kavramları birbirinden ayrılarak yapılmıştır.: “Din öğretimi, dinle ilgili bilgileri kişiye öğretmek; din eğitimi ise öğretilen bu bilgilerin davranışlara yansımaları sağlamaktır”.

Burada din eğitimini daha iyi anlayabilmek için dini eğitimden farkını ortaya koymamız gerekir. Dini eğitim tanımı, eğitim sürecinin tamamen din merkezli olması anlamına gelmektedir ki Ortaçağ Batı eğitimi buna örnektir. Bugün de Kuran kursu ve bazı cemaat yurtlarında yapılan eğitimi dini eğitim olarak değerlendirebiliriz. Din eğitimi ise örgün eğitim içerisinde ve örgün eğitimin metotları kullanılarak yapılan eğitimidir. Yani dini eğitimde eğitimin dini olması söz konusu iken, din eğitiminde dinin eğitime konu olması söz konusudur.

1.2. Gelişim İlkeleri

“İnsanın gelişim ilkeleri kültür, ırk ve köken farklılıklarına göre değişmeyen, bütün insanlar için geçerli olan evrensel ilkelerdir. İnsan gelişimi söz konusu ilkeler doğrultusunda gerçekleşmektedir” (İnanç ve diğ, 2005:80). Bu ilkeleri yedi başlık altında toplayabiliriz:

- 1- Gelişim hem kalıttan, hem de çevreden etkilenir.
- 2- Gelişimin kendine özgü yönelimleri vardır: Gelişim baştan ayağa, içten dışa, genelden özele doğrudur.
- 3- Gelişim sürekli bir oluşumdur ve aşamalar halinde gerçekleşir.
- 4- Yaşamın değişik dönemlerinde farklı türden gelişimler önem kazanır.
- 5- Gelişim bedensel, devinsel, bilişsel, törel vb. alanlara bölünebilmekle birlikte bütünlük içinde gerçekleşir.
- 6- Gelişim hızı gelişim dönemlerine göre değişir.
- 7- Gelişimde bireysel farklılıklar vardır (İnanç ve diğ, 2005; Aydın, B., 2004; Başaran,1998; Bacanlı, 2001; Akbaş ve diğ, 2004; Yavuzer, 2005).

1.3. Gelişim Dönemleri

İnsan yaşamını daha iyi incelemek ve açıklamak isteyen gelişim psikologları, gelişimi belirli özelliklerin öne çıktığı belirli yaşlara bölerek incelemiştir. Bu gelişim dönemlerini temel olarak doğum öncesi ve doğum sonrası olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Doğum sonrası da kendi içinde sekiz alt bölüme ayrılır (Akbaş ve diğ., 2004; Yeşilyaprak, 2004). Bu dönemler: Bebeklik (0-2 yaş), ilk çocukluk (3-5 yaş), son çocukluk –temel eğitim çağı- (6-12 yaş), ergenlik (13-18 yaş), genç yetişkinlik (19-25 yaş), orta yetişkinlik (26-40 yaş), ileri yetişkinlik (41-65 yaş) ve yaşlılık (65 üzeri). Bu dönemlerden son çocukluk dönemi çalışmamızın evrenini oluşturduğundan bu dönem hakkında kısaca bilg verilecektir. “Bu dönem ilköğretimin birinci kademesini kapsayan dönemdir. Bu yıllarda eğitim-öğretim faaliyetleri ön plandadır. Düşünme becerisi somut özellikler taşır. Çocukta sosyalleşme ve başarı arzusu ön plandadır” (Aydın, B. 2004:40). Freud’un gizil dönem adını verdiği bu evrede çocuklar ilgiyi kendilerinden

ziyade çevreye yöneltmekte, arkadaş ilişkilerine ve eğitime yoğunlaşmaktadırlar. Önceki ve sonraki döneme göre oldukça uyumlu olan çocuklar aile ve çevreleri için fazla sorun oluşturmazlar. Ancak dönemin sonlarına doğru özellikle kızlarda erinlik döneminin başlamasıyla ilgilerini kendilerine, özellikle de fiziksel özelliklerine yöneltmekte ve aile ve çevreyle tekrar uyum sorunları yaşamaya başlamaktadırlar (Selçuk, 2005).

1.4. Gelişim Görevleri

Her dönemde insanın gelişimine paralel olarak yapılması uygun olan bazı gelişim görevleri vardır. Bu gelişim görevlerinin zamanında yapılmaması telafisi zor aksamaların olmasına sebep olacağı gibi bir sonraki dönemde kazanılması gereken özellikleri de geciktirecektir. Dönemlere göre gelişim görevleri şunlardır:

1.4.1. Bebeklik Dönemi Gelişim Görevleri

- Solunum sistemi ve nabızı düzene girer.
- Nesnelerin devamlılığını öğrenir.
- Tuvalet eğitimi gerçekleşir.
- Dönemin sonlarına doğru konuşmayı ve yürümeyi öğrenir.

1.4.2. İlk Çocukluk Dönemi Gelişim Görevleri

- El ve göz koordinasyonu gerçekleşir.
- Yemeğini kendi başına yiyip, kendi başına giyinebilir.
- Akranlarıyla ilişki kurup birlikte oyun oynayabilir.
- Düzgün konuşabilir.

1.4.3. Son Çocukluk Dönemi Gelişim Görevleri

- Gündelik oyunlar için gerekli fiziksel becerileri öğrenir.
- Kendine karşı olumlu bir tutum oluşturabilir.
- Yaşlılarıyla geçinmeyi öğrenir.
- Uygun erkeksi ve kadınsı sosyal rolü benimser.
- Okuma, yazma ve hesap ile ilgili temel becerileri geliştirir.
- Vicdan, ahlak ve değerler sistemi geliştirir.
- Sosyal grup ve kurumlara karşı tutum geliştirir (Bacanlı, 2001; Akbaş ve diğ., 2004).

1.5. Gelişim Alanları (Yönleri):

1.5.1. Bedensel ve Devinsel Gelişim

“Bir sistem olarak insanın beden yapısını oluşturan, iskelet, kas, sinir, salgı, solunum, dolaşım, lenf, sindirim, boşaltım, üreme gibi bütün alt sistemlerinin büyümesini ve olgunlaşmasını kapsar” (Başaran, 1998:40).

“Bedensel gelişim devinsel gelişim için ön koşul niteliğindedir. Bu, bireyin belirli devinimleri gerçekleştirebilmesi için ilgili organ ve beden kısımlarının hazır olması anlamına gelir” (Akbaş ve diğ, 2004:16).

“Çocuğun kol ve bacakları ile tüm organlarını kullanmada güç ve hız kazanmasına, beden organları arasında eşgüdüm sağlanmasına ve onları denetim altına almada becerikli duruma gelmesine devinsel gelişim denir” (İnanç ve diğ, 2005:117).

Temel Eğitim Çağında Bedensel ve Devinsel Gelişim: Çocuğun bedensel ve devinsel gelişimi dönemin ilk yıllarında yavaş, dönemin sonlarında (erinliğin başı) ise oldukça hızlıdır. Temel eğitimin ilk yıllarında yürüme, koşma gibi kaba motor kontrol gerektiren becerilerin gerçekleştirilmesinde sorun olmamakla birlikte, daha çok erkek çocukların ince motor kaslarının koordinasyonlarında sorunları vardır. Dönemin sonlarına doğru ince motor kasların kontrolü büyük ölçüde başarılıdır. Kız çocukları erinlik dönemine 9-

10 yaşlarında, erkekler ise 10-12 yaşlarında girerler. Bu dönemde vücut hızlı geliştiği için çocuklar, bazı devinimsel hareketlerde dengesizlikler yaşayabilirler.

1.5.2. Bilişsel Gelişim

“Bireydeki akıl yürütme, düşünme, bellek ve dildeki değişimleri kapsar” (Külahoğlu, 2004:16). Bu nedenle bilişsel gelişim, incelenmesi en zor gelişim alanlarından biridir.

Jean Piaget'nin 'in bilişsel gelişim kuramı ve Naom Chomsky' nin dil gelişimi ile ilgili kuramı bilişsel gelişimin en popüler kuramlarındandır.

Temel Eğitim Çağında Bilişsel Gelişim: Piaget'nin somut işlemler dönemi adını verdiği 7–12 yaş çocukları, somut nesne ve olaylar üzerinde mantıksal düşünebilirler. “Bu dönemde ileri ve geriye doğru düşünebilme, kütlenin değişmezliği (korunum), maddeleri sınıflandırma, düş ve gerçek ayrımı ve dönüşebilirlik özelliklerini kazanırlar. Dönemin sonlarına doğru ise soyut düşünme becerisi gelişir” (Başaran, 1998:84-85; Bacanlı 2001:66-68).

1.5.3. Kişilik gelişimi

“Kişilik, bireyi diğer bireylerden ayırt eden, tutarlı olarak sergilenen, bireye özgü özellikler bütünüdür. Kişilik gelişimi bireyin sosyal ve fiziksel çevresi içinde tutarlı olarak gösterdiği kişilik özelliklerinin oluşumunu betimler” (Can, 2004:111). Kişilik gelişimi konusunda en kapsamlı çalışmaları Sigmund Freud ve Eric Ericson yapmıştır. Freud' un topografik kişilik kuramı, yapısal kişilik kuramı ve psikoseksüel kişilik kuramı ile Ericson'un psikososyal gelişim kuramı bu alandaki en önemli kuramlardır (Can, 2004:110-118; Bacanlı, 2001:84-86).

Temel Eğitim Çağında Kişilik Gelişimi: Freud'un gizil (latent) dönem olarak adlandırdığı bu dönemde çocuk kendi cinsiyetiyle ilgili toplumsal rolünü güçlendirmektedir. Çocuğun kişilik gelişiminde anne babanın rolü dönemin sonlarına doğru azalırken, diğer yetişkinlerin (öğretmen, sanatçı) ve özellikle de akran gruplarının etkisi artmaktadır. Akademik başarı ve sosyal ilişkiler kişilik gelişiminde çok önemlidir. (Gardiner ve Gander, 1995).

1.5.4. Toplumsal (Sosyal) gelişim

“Bireyin toplumsal gelişimi, toplumun bütünlüğü içindeki ilişkileri ve yaşantılarında olumlu değişimleri ifade eder” (Akbaş ve diğ, 2004:63). “Başka bir ifadeyle toplumsal gelişim, kişinin sosyal uyarıcıya, özellikle grup yaşamının baskı ve zorluklarına karşı duyarlılık geliştirmesi, grubunda ya da kültüründe başkalarıyla geçinebilmesi, onlar gibi davranabilmesidir” (Yavuzer, 2005:46). Çocuğun toplumsal gelişimi bedensel, bilişsel, duygusal ve törel gelişimine paralel olarak gelişir. Toplumsal gelişimde en etkili faktör ailedir. Ailenin aşırı hoşgörölü, aşırı otoriter veya demokratik olması, çocuğun toplumsal gelişimini şekillendirmede etkilidir. Aileden sonra çocuk üzerinde etkili olan diğler bir faktör arkadaş çevresidir. Yaş ilerledikçe ailenin etkisi azalmakta, arkadaş çevresinin etkisi artmaktadır.

Temel Eğitim Çağında Toplumsal Gelişim: Temel eğitimle birlikte okula başlayıp, yeni bir sosyal çevre edinen çocuğun, bu dönemde aileye bağımlılığı azalmakta, çocuk bağımsız bir birey olarak akran grubuna katılmaktadır. Bu dönemin sonlarında, ailenin onayından ziyade öğretmen ve arkadaşların onayı çocuk için daha önemli hale gelmektedir. Akran grubu içerisinde çocuğun, karşıt görüş geliştirme, rekabet ve sorumluluk bilinci gibi toplumsal tutumları gelişir. (Yavuzer, 2005:46-51; İnanç ve diğ, 2005:245-283; Başaran, 1998:130-136).

1.5.5. Duygusal Gelişim

“Duygu, belirli nesne, olay ya da kişilerin, bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerin yansımasıdır” (Akbaş ve diğ, 2004:68) “Çocukların duygusal gelişimi, onların çeşitli duyguları nasıl kazandıklarını ve bu duyguları kendilerine, anne-babalarına, diğelerine nasıl ifade ettiklerini belirlemektedir” (İnanç ve diğ, 2005:219). Duygusal gelişim, özellikle bilişsel gelişim ve dil gelişimiyle yakından ilişkilidir.

Temel Eğitim Çağında Duygusal Gelişim: Bu dönemin başında çocuğun duygu dünyasını etkileyen en önemli olay aileden ayrılma ve yeni bir sosyal çevreye dahil olmasıdır. Aşırı hoşgörölü bir ailede yetişen çocuk anne babaya aşırı bağımlılık göstermekte ve yeni sosyal çevrenin kurallarına uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Aşırı otoriter ailede yetişen çocuk ise ya çevresine karşı sert ve saldırgan bir tutum içine girmekte ya da pasif ve çekingen bir tavır sergilemektedir. Çocuğun bu yeni sosyal çevre içerisinde

sağlıklı bir etkileşim içine girebilmesinde demokratik bir aile içerisinde yetişmesinin olumlu etkisi vardır.

1.5.6. Dini Gelişim

Dini gelişim konusunu gelişim psikologlarının çoğu müstakil bir gelişim alanı olarak ele almamışlar; bu konuyu ahlaki gelişim, duygusal gelişim ya da sosyal gelişimin içinde değerlendirmişlerdir. (İnanç, 2005)

Dindarlık seviyesi veya dindarlaşma denilen olgunun bazı dışsal özellikleri olmasına rağmen temelde içsel bir olgu olması sebebiyle herkesin kabul edebileceği genel sonuçlara ulaşmak neredeyse imkansızdır. Dini gelişimi incelemenin diğer bir zorluğu dindarların yaşadıkları dini duygularını anlatmak istememeleri ya da tam olarak ifade edememeleridir. Mesela mutasavvıflar dini gelişim sürecinin en üst boyutu gördükleri fenafillah –Allah'ta yok olma- makamında dünyevi bütün duygu ve düşüncelerden arındıklarını ve kendilerinden geçtiklerini söylemekte fakat o anı anlatmanın imkansız olduğunu ifade etmektedirler. Tarihte ve günümüzde pek çok farklı dinin olması dini gelişim konusunu inceleyen araştırmacıların işlerini zorlaştıran diğer bir etkidir. Bütün bu zorluklara rağmen bazı araştırmacılar dindarların dışsal özelliklerini gözlemleyerek, içsel özelliklerini ise onlara sordukları bazı sorular yardımıyla ortaya çıkarmaya çalışarak dini gelişimi anlama çabasına girmişlerdir. Bu çabalar sonucunda çeşitli dini gelişim teorileri geliştirilmiştir. Bu teorilerden bazıları şunlardır:

1.5.6.1. Genetik Teoriler

Gelişimin diğer alanlarında olduğu gibi dini gelişimde de kalıtımın mı çevrenin mi daha etkili olduğu tartışılmakta; araştırmacıların bir kısmı dini gelişimde kalıtımın etkili olduğunu söylerken bazıları ise dini gelişimde çevrenin etkisinin fazla olduğunu ifade etmektedirler. Bu teoride tartışılan nokta insanın fitratında dindarlaşma yeteneği olup olmadığı; böyle bir yetenek varsa bu yeteneğin zamana bağlı olarak kendiliğinden mi olgunlaştığı yoksa var olan potansiyelin ancak eğitimle mi ortaya çıkabildiğidir. Psikologların birçoğu dini gelişimde genetik faktörlerin etkili olduğunu kabul etmekle birlikte bunun derecesi hakkında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. “Thomas Bouchart ve arkadaşları dindarlığın güçlü genetik unsurlara sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır” (Karaca, 2007:21-22).

Selbie'ye göre, 'Karşılaştırmalı Din' çalışmaları ile 'Din Psikolojisi' araştırmaları, bugün artık her zamankinden daha net bir şekilde, dinin veya dindarlaşma özelliğinin insana yabancı kaynaklar tarafından dayatılan bir şey olmayıp, insanın kendi doğasında var olan bir özellik olduğunu ortaya koymuşlardır (Karaca, 2007). İslam peygamberi Hz Muhammed'in "her çocuk fitrat üzere doğar. Daha sonra da ebeveyni onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir" (Buhari, ????:Cenaiz:80; Müslim, ????:Kader:22) sözü dini gelişimde kalıtımın ve çevrenin etkisini gösteren güzel bir örnektir. Bu sözyle Hz Muhammed dini gelişimde kalıtımdan gelen bazı özellikler de olmakla beraber çevrenin dini gelişimin yönünü belirlemede etkili olduğunu ifade etmiştir.

"Allport, Birey ve Dini isimli çalışmasında, hiçbir dini inanca sahip olmayan çocuğun bu noktadan şahsiyetinin bütünleşmiş bir parçası olarak bir din sahibi haline nasıl geldiğini incelemiştir. Doğuştan dindarlığı kabul edenlerin aksine, dinin biyolojik olarak tevarüs edilmediğini düşünen Allport, dinin bir dereceye kadar temel insan ihtiyaçlarından kaynaklandığını kabul etse de, onun kesbi olduğunu, yani dindarlığın sonradan kazanıldığını öne sürmüştür" (Karaca, 2007:26).

Bu teori dini gelişimin safhalarını incelemek yerine insanın dini gelişiminde kalıtım ve çevrenin etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır.

1.5.6.2. Evre Teorileri

Bu alandaki teoriler dini gelişimin iç içe girmiş bir takım evrelerden oluştuğu düşüncesinden yola çıkmışlardır. Evre teorilerinin popüler olması büyük oranda Piaget'nin Bilişsel Gelişim Teorisi'nin gelişim psikolojisi alanındaki popülaritesinden kaynaklanmaktadır. Evre teorilerinden biri olan Harms'ın Dini Gelişim Modeli üç evreden oluşmaktadır:

- "Peri Masalları Evresi (3-6yaş): Diğer evrelere kıyasla daha tekdüze olan bu evrede Tanrı'yla ilgili düşünceler; devler, konuşan hayvanlar, hayaletler, kanatlı melekler ve Noel Baba'yla ilgili hikayeler seviyesinde algılanmaktadır" (Karaca, 2007:40).
- "Gerçekçi Evre (7-12 yaş): "Çocuklar bu evrede, dini kavramları somutlaştırma eğilimindedirler. Tanrı ve melekler, gerçek insanlar olarak düşünülmektedir. Onlar

insanüstüdürler ancak eski Yunan Tanrılarında olduğu gibi dünyada meydana gelen olaylardan etkilenmektedirler” (Karaca, 2007: 41).

•Bireysel Evre: Tanrı’ya karşı, kişiden kişiye değişen son derece farklı kavramlaştırmada sonuçlanan ve daha bireyselleşmiş bir yaklaşım sergilenen evre, büyük oranda çeşitlilik ile karakterize edilmektedir.

Evre teorilerinden biri de Piaget’nin bilişsel gelişim teorisini dini gelişime ilk olarak uyarlayan ve bu konuda önemli bir teori ortaya atan Elkind’in, dini gelişim teorisidir. Elkind bu teorisinde dini gelişimi dört evreye ayırmaktadır:

•Korunma Arayışı (0-2 yaş): “Elkind, obje kaybıyla ilgili yeteneğin, süreklilik arayışında olan bir ihtiyaç ortaya çıkardığını ve bunun ‘değişen bir dünyanın tam ortasında bulunan insan için hayat boyu süren bir süreklilik arayışına dönüştüğünü’ ifade etmiştir” (Karaca, 2007:45). Nesnenin sürekliliği probleminin bebeklik yıllarında ortaya çıktığı, bunun yaşın ilerlemesiyle birlikte orta veya son çocukluk döneminde hayatın sürekliliği problemine dönüşebileceği daha mantıklı gözükmektedir. Zaten Elkind’in kendisi de, çoğu durumda korunma arayışı ile ölümün kaçınılmazlığı arasındaki çatışmanın ergenlik dönemine kadar tam manasıyla alevlenmediğini belirtmektedir.

•Temsil Arayışı (3-6 yaş): Bu evrede çocuklar Tanrı’yı temsil edecek şeyler aramaktadır. Bu yaşlar Piaget’nin gelişim teorisinde işlem öncesi döneme tekabül etmektedir. Bu evrede çocuklar soyut kavramları henüz algılayamamakta bu nedenle somutlaştırmaya çalışmaktadırlar. Dinler, çocuklara Tanrı hakkında bazı temsiller sunmaktadır.

•İlişki Arayışı (7-12 yaş): “Tanrı’yı ve kutsal kitaplardaki Tanrı imajlarını kabul eden çocuklar, artık şimdi Tanrı’yla nasıl bir ilişki kuracağı problemiyle karşı karşıyadırlar. ...Dinler bireylerin Tanrı ile nasıl ilişki kurabileceğini bildirmiştir” (Karaca, 2007:48).

•İdrak Arayışı (ergenlik dönemi): Elkind’in teorisindeki son aşama olan idrak arayışı evresinde ergenler hayatı anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Bu anlam arayışını çözmeye dinler bireye yardımcı olmaktadır. Bu dönemde gençlerin ibadethanelere fazla gitmemeleri onların dinden soğuması sebebiyle değil kurumsal dini eleştirmeleri ve bireysel bir din algısı geliştirmeleri sebebiyledir.

Goldman ve Dini Düşünce Gelişim Teorisi: Goldman'ın teorisi Piaget'nin bilişsel gelişim teorisini dini gelişime en iyi uyarlayan teoridir. Piaget'nin terminolojisiyle oluşturduğu teorisini Goldman 5 bölüme ayırmıştır: -sezgisel dini düşünce (0-7 yaş), -birinci geçiş aşaması, -somut dini düşünce aşaması (7-14), -ikinci geçiş aşaması, -soyut dini düşünce aşaması (14 üzeri). Evrelerin isimleri dahi Piaget'den alınmıştır. Goldman'a göre bir evreden diğer evreye geçiş birden olmamaktadır. Bu nedenle teorisinde Piaget'den farklı olarak evreler arasında geçiş aşamaları olduğunu ileri sürmüştür. Goldman'a göre dini gelişim bilişsel gelişimden farklı değildir (Karaca, 2007).

Baldwin ve Tamminen'in de evre teorileri içinde değerlendirilebilecek olan dini gelişimle ilgili çalışmaları mevcuttur.

1.5.6.3. Psikanalitik Teoriler

Psikanalizin kurucusu olan Freud'un müstakil bir dini gelişim teorisi yoktur. Freud'un din hakkındaki görüşleri, onun nevrotik hastalar üzerinde yaptığı gözlemler sonucunda ortaya koyduğu psikanalitik (psikoseksüel) gelişim teorisinin içerisinde yer almaktadır. Freud'a göre din, insanın bilinçdışı ve bastırılmış arzularından kaynaklanmaktadır. Dini bir nevroz olarak gören Freud'a göre din insanı geriye götürmekte, gelişimini engellemektedir (Yavuz, 1987:19; Freud, 1984; Freud 1999). Freud, Tanrı inancını şu şekilde açıklamaktadır:

“Psikanaliz bize Tanrı inancı ile baba kompleksi arasındaki yakın ilişkiyi öğretmiştir. Ayrıca o bize, Tanrı'nın yüceltilmiş bir babadan başka bir şey olmadığını, bir çok gencin baba otoritesinden kurtulur kurtulmaz dini inançlarını kaybettiklerini göstermiştir. Onun sayesinde din ihtiyacının kökeninde çocukluk döneminde yaşanan kompleksler olduğunu öğrendik. Yine onun sayesinde artık Kadir-i Mutlak Tanrı ve tabiat ana imajlarının çocuklukta tecrübe edilen baba ve anne imgelerinin yüceltilerek tekrar canlandırılmasından başka bir şey olmadığını biliyoruz” (Ayten ,2006:29).

Kişilik teorisinin soyut kavramlar üzerine kurulu olmasından ötürü somut delillerle ispatlama şansı olmamakla birlikte, kendisinin zaman zaman keyfi spekülasyonlar da yapması, istatistik yöntemini kullanmaması, sonucunu elindeki verilerden doğurtmaya çalışması, özellikle cinsellik üzerinde fazla yoğunlaşması, sağlıklı olmayan bir denek grubundan elde ettiği verileri evrenselleştirmesi vb gibi durumlar Freud'a yöneltilen

eleştirilerden bazılarıdır.(Karaca, 2007; Köse, 2000; Fromm, 1991; Fromm 1993; Yavuz, 1987).

Erikson'un Psikososyal Gelişim Teorisi de psikanalitik gelişim teorilerden biri olarak görülebilir. Erikson, Freud'un insan gelişimini ergenliğin sonunda noktalamasını eleştirmiş; insan gelişiminin, ölüme kadar devam eden bir süreç olduğunu ileri sürmüştür. Erikson, kuramında insan gelişimini 8 evreye ayırmış, bu evrelerin her birinde kazanılması gereken bazı özellikler olduğunu, kazanılmazsa ortaya bazı olumsuz durumların çıkacağını belirtmiştir (Akbaş ve diğ, 2004; Aydın B., 2004; Bacanlı, 2001; İnanç ve diğ, 2005). Erikson'nun teorisi temelde bir dini gelişim teorisi olmamakla beraber Erikson teorisini dini gelişime de uyarlamıştır. Erikson teorisini Martin Luther üzerine yazdığı biyografik kitapla delillendirmeye çalışmıştır. (Karaca, 2007).

1.5.6.4. Jung ve Bireyleşme Teorisi

Freud gibi psikanalizle ilgilenen Jung, önceleri Freud'la çok iyi anlaşmış ve onun en iyi öğrencisi olmuşken sonraları Freud'la arası açılmış, Freud'u gerçeklerden yola çıkmamakla, cinselliğe fazla önem vermekle suçlamıştır. "Jung'a göre din objektif olduğu kadar psikolojik bir gerçektir" (Yavuz, 1987:36). Jung Tanrı'nın ıspatıyla uğraşmaz. O bir psikanalist olarak insanların insanların inanmasını Tanrı'nın var olduğunu kabul etmek için yeterli görür.

Jung'un dini gelişim teorisi bireyleşme adını verdiği bir kişisel gelişim modeliyle iç içedir. Jung'a göre dini gelişim 3 evreye ayrılmaktadır. Baba safhası ismini verdiği birinci evreye göre Tanrı, tabiat ve baba özdeştir. Bireyleşmenin henüz başlamadığı çocukluk dönemine tekabül eder. Oğul safhası olarak ifade edilen ikinci evre bireyleşmenin ortaya çıktığı, egonun özgür olmaya çalıştığı bir evredir. Bu özgürlük çabası aile ve Tanrı kavramlarının sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Jung'un Kutsal Ruh safhası olarak isimlendirdiği üçüncü evre bireyleşme sürecinin son evresini teşkil etmektedir. Birey bu evrede kendisini toplumla ve Tanrı'yla bütünleşerek olgun bir kişiliğe sahip olmaktadır (Jung, 1982; Jung, 2002).

Jung'un bireyleşme teorisinin son evresi kişinin evrenle ve Tanrı'yla bütünleşmesini ifade etmektedir. Bu evre tasavvuftaki 'fenafillah' –Allah'ta yok olma- makamıyla benzer özellik göstermektedir. Her ne kadar Jung, teorisini psikolojik bir süreç olarak

ifade edip manevi gelişimle bir ilgisi olmadığını söylese de, Jung'un teorisinin tasavvufu örtüşen pek çok yönü olduğu Tweedie (1997) tarafından da belirtilmektedir.

Her ne kadar Jung, teorisinin Hristiyanlık'a has olmayıp bütün dinleri kapsadığını öne sürse de; teori, sadece Hristiyan kültüre uygun bir dini gelişim modeli öne sürmekle eleştirilmiştir. (Karaca, 2007; Ayten, 2006; Jung, 1997a; Kısa, 2005; Jung, 1997b).

1.5.6.5. Kirkpatrick ve Bağlanma Teorisi

“En temel haliyle bağlanma teorisi, insanların kendileri için önemli olan başka kişilerle güçlü duygusal bağlar kurma eğiliminin nedenlerini açıklayan bir yaklaşımdır” (Hayta, 2006:30). “Bowlby ve diğer bazı araştırmacılar, bireylerarası farklılıkların çocukluk dönemi bağlanma stiline ürün olduğunu ileri sürmüştür” (Karaca, 2007:174).

“Çocukların ayrılma, yeniden birleşme ve yabancıyla yalnız kalma durumlarındaki tepkilerini göz önünde bulundurarak Ainsworth ve arkadaşları, çocukları üç tipik bağlanma stili içinde sınıflandırmışlardır: Güvenli, kaygılı/kararsız ya da kaygılı/dirençli ve kaçınan. Onlara göre bu stiller, ebeveynin-bakıcının çocuğun kendisine gereksinim duyduğu anda yanında olması, koruma sağlaması, çocuğun gereksinimlerine duyarlı olması ve doyum sağlamasıyla ilişkilidir” (Hayta, 2006: 39)

Kirkpatrick bağlanma teorisini dini gelişime uyarlamış ve çocuk ve anne-baba arasındaki bağlanma stiline, gelecekte çocuğun Tanrı ile ilişkisini belirlediğini ifade etmiştir. Eğer çocuk anne-babasıyla güven veren bir ilişki kurduysa Tanrı hakkındaki düşünceleri de olumludur. Tanrı'ya bağlıdır, sıkıntılı zamanlarında Tanrı inancı ona güven verir. Bu çocukların din ve Tanrı'ya bağlıdırlar ve bu bağlılık onlara huzur verir. Eğer anne-baba çocuğa karşı mesafeli ve reddedici bir tutum takınıyorsa çocuk Tanrı'nın da kendisine karşı ilgisiz olduğunu düşünür. Bu şekilde yetişen çocuklar Tanrı'ya güven duymaz, sıkıntılı anlarında Tanrı'dan yardım ummazlar. Anne-babalarının kararsız bir tutum sergilediği çocukların Tanrı imgeleri de tutarsızdır. Bazen Tanrı'nın kendilerini sevdiğini ve ilgilendiğini düşünürken, bazen de tamamen duyarsız, ilgisiz davrandığını düşünmektedirler. Bu şekilde yetişen çocuklar bazen aşırı dindar olurken bazen ise dinden tamamen uzaklaşmaktadırlar.

İnanma, güvenme, emin olma anlamlarına gelen iman ile; teslim olma anlamına gelen islam kavramlarının en önemli kavramlar olduğu İslam dininde de bağlanma teorisine

uygun teoriyi destekleyen bazı özellikler bulunmaktadır. Hz Muhammed'in : "Vallahi, Allah kullarına karşı annenin çocuğuna merhamet edişinden daha çok merhametlidir." (Buharî, Edep 18; Müslim, Tevbe 22) sözü de anne-çocuk ilişkisini, Allah çocuk ilişkisiyle karşılaştırarak Allah ile insan arasındaki ilişkinin yoğunluğunu gösteren güzel bir örnektir. Bağlanma teorisyenlerinin vurguladığı annenin, çocuğun tehlike anında sığınacağı, onu koruyan, çekinmeden tehlikeleri savuşturan, besleyen ve sınırsız sevgi gösteren özellikleri İslâm'ın Allah kavramına yüklediği tüm sıfatlarla benzerlik göstermektedir (Hayta, 2006:48).

1.5.6.6. Ömür Boyu Gelişim Teorileri

Ömür boyu dini gelişimi savunan belli başlı teoriler şunlardır: Fowler, İnanç Gelişim Teorisi; Oser ve Gümünder, Dini Yargı Gelişim Teorisi; Meadow ve Kahoe teorisi. Bu teoriler dini gelişimi açıklarken oldukça farklı gelişim aşamaları ileri sürmelerine rağmen hepsinde ortak olan özellik dini gelişimi belirli bir yaşla sınırlandırmamaları ve hepsinin dini gelişimi dışa bağlı inançtan özerkliğe doğru bir gelişim olarak değerlendirmeleridir. Bunların en sade ve anlaşılır olanı Meadow ve Kahoe'nin teorisi olduğu için burada sadece bu teoriyle ilgili kısa bilgi verilecektir.

Meadow ve Kahoe'nin teorisine göre dini gelişim dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama dış güdümlü inanç evresidir. Bu evredeki kişiler dini inancı çevresindeki insanların, özellikle de en yakınlarının etkisinde yaşamaktadır. Bu evrede inanç sorgulanmamakta, çevredekiler ne derse doğru kabul edilmektedir. İkinci aşama Meadow ve Kahoe'nin dini uygulama-geleneksel inanç ismini verdiği evredir. Bu evrede inanç yavaş yavaş sorgulanmaya başlamakla beraber geleneksel inanç geçerli kabul edilmekte çevrede görülen dini pratikler uygulanmaktadır. Teorinin üçüncü aşaması olan iç güdümlü inanç aşamasında bir kimse inancını sırf doğru kabul ettiği için yaşamakta ve zorlama olmaksızın din bir amaç olarak telakki edilmektedir. Bu seviyedeki kişiler diğer insanların dini yaşayışları konusunda da geleneksel inanç seviyesindekilerden daha hoşgörülüdürler. Meadow ve Kahoe'nin teorisinde dördüncü aşama özerk inanç aşamasıdır. Bu aşamadaki kişiler tüm dinlere karşı oldukça hoşgörülüdürler. Hatta dinler arasındaki farkların çok önemli olmadığını ifade ederler (Karaca, 2007:217). "Meadow ve Kahoe'ye göre daha yüksek dinler karakteristik olarak iç güdümlü dindarlığı tavsiye etmelerine rağmen, tamamen özerk bir inanca yükselmeyi

pek fazla desteklememektedirler. Zira düşünce ve davranışlarda bu tür bağımsızlık durumları, genellikle organize olmuş dinlerin ortaya koyduğu ilgi alanlarıyla zıtlık arz etmektedir” (Karaca, 2007:217).

1.5.6.7. İslami Perspektif

Çağımızda dini gelişimle ilgili çalışmalar daha çok Yahudi ve Hıristiyan kültüründe Yahudi ya da Hıristiyan araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu araştırmacıların bazıları zaman zaman İslamiyet ve diğer dinler hakkında araştırma yapmış fakat teorilerini yine de Yahudi-Hıristiyan temeline dayandırmaktan kurtulamamışlardır. Dini gelişimin ilk aşamalarında Tanrı inancının aşırı antropomorfik özellikler taşıması ve dini gelişim teorilerinin çoğunda son aşamanın aşırı bireysel özellikler içermesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu nedenle Batı dünyasında yapılan çalışmalar bütün dinleri kapsayan evrensel bir teori geliştirmekten oldukça uzaktır. İslam dünyasında yapılan çalışmalar ise modern psikolojinin terimleriyle ifade edilmediğinden ve Tasavvuf felsefesinin içinde gelişmesi sebebiyle mistik felsefe grubuna dahil edildiğinden batılı araştırmacıların çok fazla dikkatini çekmemiştir. Ancak bazı dini gelişim teorilerinin üst evrelerinin mistik özellikler taşıması İslam dünyasında yapılan çalışmalardan etkilendiklerini göstermektedir.

“Dini gelişimle ilgili kültürler arası araştırmalara olan ihtiyaca da işaret eden Paloutzian, dini gelişim konusunda geliştirilen teorilerin daha çok içinde geliştirildikleri Yahudi-Hıristiyan kültüründe geçerli olduğunu, bu tür modellerin uygulanabilirliğini keşfetmek için batı çevresi dışındaki dinleri de içine alacak araştırmalara şiddetle ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir” (Karaca, 2007:297).

Tasavvufi Yaklaşım: “Tasavvuf; İslam’ın ruh hayatı ve İslam peygamberi’nin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir” (Yılmaz K, 1998:17). Tasavvuf bir manevi gelişim sürecidir. Bu manevi gelişim yolunda ilerlemek için çaba gösterene ‘salik’, yol gösterene ‘mürşid’ denir. Salikin, mürşidin rehberliğine ihtiyacı vardır. Zira gelişimin her aşamasında ulaşılan seviyede kalıp ilerleyememe hatta geri gitme ihtimali vardır. Tasavvuftaki ‘şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır’ sözü bunu ifade etmektedir. Salikin her ne kadar mürşidin yardımına ihtiyacı olsa da manevi gelişim basamaklarında yükselmek için çaba göstermesi gerekir. Şeyhin ya da mürşidin yol göstermesi sözlerinden ziyade

davranışlarıyla olmaktadır. Salikin amacı ‘fena’ denilen benlik ve nefisten kurtulma, ‘beka’ denilen evrensel benlikle bütünleşmedir. (Yılmaz K, 1998).

Mutasavvıfın gözünde insan bu alemin küçültülmüş bir numunesidir. Tasavvufun amacı parçalara yoğunlaşmaktan ve dünyaya dalmaktan dolayı yaratıcıdan uzaklaşan ve alemin birliğinin farkına varmayan insana aşama aşama tekrar bu virliği fark ettirmek ve insanı Yaratıcı ile tekrar bütünleştirmektir. Evrensel benlikle bütünleşen birey kendi asıl özünü de böylece keşfetmektedir (Ülken, 1946).

Tasavvuf insanın çocukluk dönemiyle ilgilenmez. Tasavvufa göre en üst makam olan ‘fenafillah’ makamına ulaşmak isteyen kişi, bir mürşide başvurarak müridi olmak istediğini söyler. Mürşid, adayı değerlendirdikten sonra uygun görürse yetiştirmeyi kabul eder. Salikin kamil bir mümin olabilmesi için belirli evrelerden geçmesi gerekmektedir. Ancak bu evreler batılı araştırmacıların yaşa bağlı evrelerinden farklı özellikler içermektedir. Öncelikle tasavvufa girişin belli bir yaşı yoktur. Evreler belirli bir sıra izlemekle beraber bir üst evreye geçiş tamamen salikin çabasıyla alakalıdır. Ayrıca bu evreler sadece tasavvuf yoluna girenler içindir. Bu yola girmeyenler en alt seviyede kabul edilmektedir. Mutasavvıflar herkesin bu yola girmesinin gerekli olmadığını hatta herkesin bu yolu başaramayacağını ifade etmişlerdir. Mutasavvıflar bu evreleri belirlerken ayet ve hadislerden yararlanmışlardır. Tasavvuftaki evreler şunlardır:

•1. Evre-Tövbe: manevi gelişimin başlangıç aşaması veya ilk durağı kabul edilen tövbe, “bireyin kötü huylarından, dinin ruhuna uymayan davranışlarından vazgeçmesi ve samimiyetle güzel huylara dönüşünü ifade etmektedir” (Eraydın, 1990:175)

Hz Muhammed de “kul bir günah işlediği zaman, kalbinde siyah bir leke oluşur. Bırakıp tövbe ettiğinde, kalp temizlendiğinde, parlar” (Müslim, ????:231) sözüyle tövbenin önemini göstermektedir.

•2. Evre-Vera: “El çekmek, uzak durmak demektir. Haram ve yasak şeylere düşmemek için şüphelilerden sakınmaktır.” (Yılmaz K, 1998:157). Başka bir ifadeyle vera, “günahlardan ve şüpheli şeylerden uzak durmak anlamına gelmektedir (Kara, 1985:110).

- 3. Evre-Zühhd: İnsanın manevi gelişimine yardımcı olmayan her şeyi terk etmesi anlamına gelmektedir. Ancak züht, fakirlik demek değil mal sevgisini kalbinden uzaklaştırmak, malın manevi gelişime engel olmasına izin vermemektir.
- 4.Evre-Fakr: “İhtiyaç duyulan şeyin yokluğunu ifade eden fakr, manevi gelişim sürecinde salikin kendinde bir varlık görmemesi, her şeyi Allah’a irca ederek, şahsının, davranışlarının ve makamının O’nun lütfu olduğunu hissetmesidir” (Karaca, 2007:257-258)
- 5.Evre-Sabr: İnsanın başına gelen olumlu ve olumsuz her şeyin Allah’tan geldiğini kabul ederek metanetle karşılamaktır. “Manevi gelişimin bu evresine ulaşan insanlar, son derece şiddetli olumsuzluklarla karşılaştıkları zaman bile bu durumu, kendilerini olaylar arkasındaki gerçek faktöre teslim ederek aşmaya çalışmaktadırlar.” (Eraydın, 1990:187)
- 6.Evre-Tevekkül: İnsanın elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra sonucun Allah’tan beklenmesi anlamına gelen tevekkül basamağında Tanrı’ya mutlak güven vardır. Asla sebeplerin terki anlamına gelmeyen tevekkül durumunda “insan, sebeplere sarılmakta ancak onlara değil Allah’a güvenmektedir” (İz, 1969:105). Allah’u Teala şu ayetlerle tevekkülü tavsiye etmiştir: “Herhangi bir iş konusunda önce insanlara danış, istişareden sonra karar verip azmedince Allah’a tevekkül et” (Ali İmran 31). “İnanıyorsanız yalnız Allah’a tevekkül edin” (Maide 18).
- 7. Evre-Rıza: “Tasavvufta insan gelişiminde son aşama olarak kabul edilen rıza makamı; kanaat, içsel kabul, uzlaşma gibi manalara gelmekte ve derin bir içsel tatmin ve hoşnutluk ifade etmektedir....Bu evreye varan sufiye de bütünleşmiş, kemale ermiş insan manasına gelen ‘insan-ı kamil’ denmektedir. Bu evreye ulaşan insan artık hiçbir şeye sahip olmakla zenginleşmeyeceği gibi, herhangi bir şeyi kaybetmekle de yoksullaşmamaktadır” (Karaca, 2007:262).

Tablo 1. Tasavvufta öngörülen manevi gelişim süreçleri*

Sıra	Gelişim evreleri	Nefis mertebesi	Psikolojik Durum	Varidat	Zikir	Kelime-i Tevhide verilen anlamlar
1	Tövbe	Emare	Zevk	Din (Şeriat)	Lâ ilâhe illallah	Lâ ma'bude illellah ¹
2	Vera	Levvame	Şevk	Tarikat	Allah	Lâ maksude illellah ²
3	Zühd	Mülhime	Aşk	Marifet	Hu	Lâ mahbube illellah ³
4	Fakr	Mutmaine	Vasl	Hakikat	Hakk	Lâ mevcude illellah ⁴
5	Sabr	Raziye	Hayret	Velayet	Hayy	Lâ mevcude velâ
6	Tevekkül	Merzıyye	Fena-fillah	Siddikiyet	Kayyum	Maksude velâ
7	Rıza	Kamile	Beka billah	Kurbet	Kahhar	Mahbube ilellah

Kaynak: Karaca (2007:266)

1.5.7. Ahlaki Gelişim

Ahlak, “insanın karakter yapısını, neyi yapıp neyi yapmayacağını belirten, bunlarla ilgili değerlendirmeleri ve davranışları düzenleyen kurallar bütünüdür” (Özeri, 2004:76). Çocukta “ahlak duygusal, sosyal ve zihinsel olmak üzere çok yönlü ve karmaşık bir süreç olarak gelişir ve yapılır. Ahlak gelişiminin özelliklerini, ancak bu değişik boyutların her birini dikkate alarak, doğru bir şekilde tanımak mümkün görünmektedir” (Hökelekli, 1998b:185) “Çocuk gelişimcileri, ahlaki gelişim terimiyle

¹ Allah'tan başka tapacak yoktur.

² Allah'tan başka istenen yoktur.

³ Allah'tan başka sevgili yoktur.

⁴ Allah'tan başka varlık yoktur.

çocukların sosyal dünyaya ayak uydurabilmeleri için gerekli kuralları öğrenme ve anlamalarını kastetmektedirler” (Özeri, 2004:76).

Ahlak gelişimi; kişilik gelişimi, toplumsal gelişim ve duygusal gelişim ile çok yakından ilişkilidir. Bu nedenle bazı gelişim kuramcıları ahlaki gelişimi, kişilik gelişiminin ya da toplumsal gelişimin içinde incelemiştir.

“Ahlaki gelişim konusunda ilk kuramlardan birini Freud geliştirmiştir. Freud’un yapısalcı kişilik kuramına göre kişilik üç sistemden oluşmaktadır: id, ego, süperego. İd, kişiliğin ilkel yönünü oluşturmakta, daima haz ilkesine göre hareket etmektedir. Ego, kişilik yapısının gerçeklik ilkesine göre hareket eden ve kısmen de olsa bilinçli olan bölümüdür. Kişiliğin üçüncü bölümünü oluşturan süperego, kişiliğin ahlaki yönünü temsil eder” (Can, 2004:113-114).

Yapısalcı kişilik kuramında ki üç sistemden en geç gelişen süper egodur. “Süper ego, çocuğun ana babasından özümsemiş olduğu toplumsal kurallarla, geleneklere, göreneklere ve ahlak kurallarına göre şekillenir” (Can, 2004:114)

Freud’dan sonra Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg de ahlaki gelişim konusunda çalışmalar yapmışlar ve ahlaki gelişimi insanın bilişsel gelişimine paralel olarak açıklayan kuramlar geliştirmişlerdir. Piaget’nin kuramına göre ahlaki gelişim ahlak öncesi evre, dışa bağımlı evre ve özerk evre olmak üzere üç evreden oluşmaktadır. “Ona göre doğumdan 4-5 yaşlarına kadar çocuklar ahlak öncesi dönemdedirler” (Can, 2004:128). Bu dönemdeki çocuğun davranışlarını yönlendiren kişisel ihtiyaçlarıdır.

“6-10 yaşları arasındaki dışa bağımlı dönemde çocuklar için kurallar değiştirilemez gerçeklerdir ve her hal ve koşulda herkesin kurallara uyması gerekir” (Can, 2004:114).

“Piaget ‘karşılıklılık/özerk ahlaksal gelişim’ evresinin çocuklarda 9-11 yaşlar arasında ortaya çıkmaya başladığına inanmaktadır. Bu yaşlarda çocuk toplumsal kuralların ve bunlardan bir bölümünü oluşturan yarguların değişmez bir ilkeye dayanmayan, sorgulanıp değiştirilebilecek olan anlaşmalar olduğunu kavrar” (İnanç ve diğ., 2005:290-291).

“Piaget’nin kuramını geliştiren Kohlberg, ahlaki gelişimi 6 evreden oluşan 3 düzey şeklinde açıklamıştır. “Her düzey, bireyin benliği ile toplumun kuralları ve beklentileri arasındaki farklı ilişki türünü yansıtır” (Özeri, 2004:80)

Tablo 2. Kohlberg'in ahlak gelişim evreleri*

1. DÜZEY Gelenek Öncesi	Başkalarının geliştirilmiş kuralların varlığının tam olarak kavranmadığı 10 yaşlara kadar süren, benmerkezci ahlak yaklaşımı.
I. Evre: (Cezadan kaçınmaya yönelik boyun eğme)	Doğru ve yanlışla ilgili bir ahlaki yargıda bulunurken başkalarının duygu ve düşüncelerini dikkate almaksızın, olayın sonucuna göre karar oluşturma.
II. Evre: (Bireysel yarar, karşılıklı çıkar ilişkisi)	Ahlaki yargının niteliğini, durumun kendine sağlayabileceği yarara göre belirlemek.
2. DÜZEY Geleneksel	Başkalarının beklentilerine ve toplumsal göreneklere uygun davranışlar göstermeye dayalı bir ahlak anlayışı.
III. Evre: (Başkalarının sosyal kabule yönelik beklentileri)	Ahlaki yargılar başka bireylerin görüşleri doğrultusunda verilir.
IV. Evre: (Toplum düzeniyle ilgili kurallar, yasalar)	Davranışların yasalara, kurallara ve sosyal düzene uygunluğunu esas alan bir ahlak anlayışı.
3. DÜZEY Gelenek Ötesi	Toplumsal düzene ilişkin kuralların ve yasaların da ötesinde, evrensel insani değerlere uygun davranışlar gösterebilmeye ilişkin, ilkel bir ahlak anlayışı.
V. Evre: (Sosyal sözleşme)	Kurallar ve yasaları, insanlar arasında toplumsal yararı gözetilen anlaşmalar olarak görme. Toplumsal yararı karşılamayan kuralların değişmesi gerektiğini kabul etmek.
VI. Evre: (Evrensel ilkeler)	Evrensel ahlaki ilkelere dayalı ve çok az insanda görülebilen bir ahlak anlayışı.

Kaynak : Can (2004:129)

Piaget'nin kuramına benzer bir kuram da Norman Bull tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre ahlaki gelişim dört dönemden oluşmaktadır. Bu dönemler şunlardır:

“a. Kuralsızlık (anomy): Kuralsız, içgüdüsel, dürtüsel özelliklerin yer aldığı ilk çocukluk evresidir.

b. Bağımlılık (heteronomy): Kuralların benmerkezci şekilde içselleştirildikleri evredir. Bu evre içsel kişisel bir ahlak edinebilmek için gereklidir.

c. Toplumsallık (socinonomy): Çocuğun, çevresinin ve toplumun çocuk tarafından algılandığı evredir. Bu evrede toplumun onayı çocuk için çok önemlidir.

d. Bağımsızlık (autonomy): On bir yaş civarında gelişen bağımlı evrede içselleştirilen kurallara kişisel yorum getiren, bu yolla kuralların baskısının mantıkla irdelendiği evredir” (Özeri, 1998:218).

Temel Eğitim Çağında Ahlaki Gelişim: Bu dönemin başlarında çocuk davranışlarını sonuçlarına göre değerlendirir. Davranışın sonucunda mükâfat ya da yarar varsa davranış doğru, ceza ya da zarar varsa davranış yanlıştır. Dönemin sonlarına doğru ise çocuk davranışını çevrenin onay ya da kınamasına göre değerlendirir. “Çocuk kendisinden beklenen davranışı göstermenin doğru olduğu yargısındadır. Ana babası, öğretmeni ve arkadaşlarının kendisinden beklediği gibi davranırsa onların sevgisini kazanabileceği, onlar tarafından takdir edilerek kabul göreceği düşüncesindedir” (Can, 2004:130).

1.6. Çocuğun Dini ve Ahlaki Gelişiminde Anne ve Babanın Rolü

“Ahlaki gelişim ile sosyal gelişme ve toplumsallaşma arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çocuğun kültürel norm ve standartlara uymayı öğrenmesi, birçok ahlaki davranışın temelini oluşturur. Gerçekte, birçok sosyal davranışın ahlaki içeriği vardır. Mesela, yardımlaşma, büyüklere saygı ve itaat... gibi” (Hökelekli, 1998b:186).

Kültürel norm ve değerlerin çocuğa aktarıldığı ilk kurum ailedir. “Aile, anne baba ve çocuklardan oluşmuş toplumun en küçük birimidir. Aile, yüz yüze ilişkilerin en güçlü, en yoğun olduğu birincil bir gruptur” (Özeri, 1998:221). “Aile, grubun kültürünü çocuğa aktaran birimdir. Ev ortamı kültürün ahlaki değerleri için bir eğitim merkezi konumundadır. Ebeveynler, davranışlarını taklit eden çocuk için model olmaktadır” (Doğan ve Tosun, 2003:46).

“Olumlu çocuk yetiştirmenin ilk şartı, olumlu anne baba olmaktır. Ne isek onu veririz. Çocuk bir çok şeyi yaşayarak veya çevresinden görerek öğrenir” (Gül, 2005:16). Çocuk ana babasının davranışlarını öykünerek büyür. Çocuk ana babası gibi olmaya çalışır. “Taklit konusunda çocuklardan daha iyi taklit edici yoktur. Hatta anne babasını ve

çevresindeki olayları öyle taklit eder ki insan gördükleri karşısında şaşakalır” (Gül, 2005:16)

“Ebeveynler çocuklarını sadece taklit yoluyla etkilemezler. “Ayrıca ebeveynler ödül ya da kınama yolu ile çocuğa sosyal olarak beğenilen özelliklere göre davranmasını da öğretmektedirler” (Doğan ve Tosun, 2003:46). “Aile türü, aile üye sayısı, ailenin sosyoekonomik durumu, anne ve babanın kendi iş ve sosyal yaşantıları, ailenin kültürel tercihleri, yaşanılan yerin büyük ve küçüklüğü gibi faktörler toplumsallaşmada söz sahibi faktörlerdir” (İnanç ve diğ, 2005:260; Hökelekli, 1998a:196; Yavuzer, 2005:130).

“Anne ve babanın, çocuklarına karşı tavırlarını etkileyen başlıca faktörler şöyle sıralanabilir:

** Anne ve babanın zihinlerinde nasıl bir çocuk istedikleri konusunda, daha doğumdan önce hayali bir çocuk kavramı oluşur. Dünyaya gelen çocuk, anne ve babanın beklentilerine uygun olmadığı takdirde, oluşan kırıklık sonucu, anne ve babada reddetme tavrı gelişir.*

** Toplumun kültürel değerleri, çocuklarını yetiştirme konusunda anne ve babaların tutumlarını etkiler.*

** Üstlendikleri ebeveyn rolünden haz duyan ve görevlerini gereğince yaptıklarına inanan anne ve babaların çocuklarına karşı takındıkları tavırlar, çocuklarını nasıl yetiştireceklerini bilemeyen, güvensiz ve kendilerini yetersiz hisseden anne babaya oranla, daha başarılı ve olumludur.*

** Çocuklarının, sayı, cinsiyet ve kişilik özelliklerinden memnun olan anne ve babalar, memnun olmayanlara oranla, daha uygun tavırlara sahiptirler.*

Bütün bunların dışında anne ve babanın kendi çocukluk yıllarındaki deneyimleri, şimdiki tutumlarında etkili olabilir” (Yavuzer, 2005:133).

Aile üyelerinin tümü çocuğu aynı derecede etkilemez. Aile üyesinin etkili olabilmesi, çocukla arasındaki duygusal ilişkinin varlığına bağlıdır. Çocuğun davranışlarını ailenin etkileyişinde, çocuğun sahip olduğu kişilik özellikleriyle yaşı büyük rol oynar. Çocuğun yaşı küçük olduğu oranda, aile üyelerinin daha etkili olmalarına karşılık, yaş büyüdükçe, aile dışı bireylerin ve arkadaşların etkisi giderek artmakta, aile üyelerinin etkisi ise azalmaktadır.

“Her aile çocuğunu içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerine ve kalıp davranışlarına göre yetiştirir. Türkiye’nin genel kültürel değerleri ve toplumsal kalıp davranışları içinden özelleşen

üç tür aile vardır. Kırsal aile giderek azalmakta, gecekondular aile giderek çoğalmakta, kentsel aile ise bunların etkisi ile hızla değişmektedir. Bu ailelerin kendilerine özgü birer eğitim ortamı vardır” (Başaran, 1998:179).

Ailenin eğitim ortamını kendine özgü yapan başka bir değişken dizisi de ana babanın aileyi yönetim biçimi; ailenin yapısı, geçimi, çocuğun aile içindeki konumu; ana babanın çocuğa karşı tutumudur.

“Her ana baba, geleneklerine, gördüklerine, gelişimlerine, öğrenimlerine göre kendilerine özgü bir çocuk yetiştirme düzeni kurar” (Başaran, 1998:179). “Anne baba çocuk ilişkisi, çocuk yetiştirme ve ona uygulanan disiplin yöntemiyle yakından ilgilidir” (Yavuzer, 2005:137). “Disiplin aile içindeki denge ve düzenin oluşturulmasında büyük bir önem taşır” (İnanç ve diğ., 2005:269). “Kendisine sıkça fiziksel ceza uygulanan çocuk, ana ve babasını kaçınılması gereken kişiler olarak algılar ve bu model çerçevesinde ahlak gelişimi içsel kontrol yerine dışardan gelecek cezadan kaçınma yöntemleri doğrultusunda gerçekleşir” (Hökelekli, 1998b:200).

“Oysa disiplin, katılık, kuralcılık değil, çocuğun topluma uyumu üzerine yoğunlaşmak, davranışı yönlendirmek demektir. Disiplin, çocuğa istenilen davranış ve alışkanlıkları öğretmek, kendi kendini denetleme ya da iç denetim demek olan ahlak gelişimini sağlamaktır. Bu da dıştan gelen bir zorlamayla olmaz. Önemli olan içselleşmiş bir sorumluluk duygusunun oluşturulmasıdır. Disiplin bir anlamda, çocuğun sahip olduğu sorumluluklarıyla, yaşantısındaki hareketlerinin, doğal ve sosyal sonuçlarını kabul etmesidir” (İnanç ve diğ., 2005:269).

Aşırı sert ve otoriter bir disiplin yöntemi olumsuz ve itaatsiz çocukların yetişmesine neden olacaktır. Aşırı ilgi ve düşkünlük, çocuğun yalnızca kendisiyle ilgilenmesine, yaşam savaşımdan kaçmasına ve onu koruyanlar olmadığında kendini açıkta ve yalnız hissetmesine yol açar. Çocuğun gelişimi açısından daha uygun olan yöntem ise aile içi demokrasidir. “Bu tür ailede ana ile babanın birlikte ulaştığı görüşe dayanan bir yönetim vardır” (Başaran, 1998:185). Böyle bir ailede ana baba erken yaşlardan başlayarak çocuğun aile içindeki konumunu bilir. Bağımsız ama sorumlu birer kişi olarak yetişmesi için gerekli eğitim ortamını hazırlar.

Anne-baba, çocuğa karşı benimseme, ilgi ve otorite gibi konularda çeşitli tutumlara sahiptir. Bu tutumlar çocuğun gelişimini önemli ölçüde etkiler. Anne ve babanın bu

tutumları birbirinden aşırı derecede ayrıldığında ya da birbirinin tersi olduğunda ailenin eğitim ortamında kargaşa çıkar ve çocuk bundan aşırı derecede etkilenir.

“Çocukta ahlaki kavramların geliştirilmesi için öncelikle yaptığı davranışların neden kötü, neden iyi olduğunun açıklanıp öğretilmesi gerekir” (Hökelekli, 1998b:202). Çocukta vicdan gelişmesi için önemli olan şey, çocuğun yaptığı kötülüğün karşılığı ceza çekmesi değil, kötülük yaptığı kişinin yerine kendini koyup onun için üzülmesi, empati kurabilmesi ve yaptığından pişmanlık duyabilmesidir.

Çocuğun ahlaki ve toplumsal gelişiminde anne babanın dışında kardeşler ve aynı çatı altında yaşayan diğer bireyler de etkilidir. Kardeşler arasındaki ilişkileri, ana babanın tutumları belirlemektedir. “Büyük kardeşler küçük kardeşlerine daha çok yakınlık göstererek onların sevgi içinde büyümelerini sağlayabilirler. Küçük kardeşler ise, büyükleri kendilerine örnek alarak davranışlarını biçimlendirebilirler” (Başaran, 1998:189). Bazı durumlarda aynı evde aile fertleri dışında yakınlar bulunabilmektedir.

“Çoğunlukla bu akrabalar çocuğun eğitiminde ana babanın işlerine karışmaktan kendilerini alamazlar. Ailenin içinde yaşayan akrabalarla ana babanın çocuk yüzünden tartışmalara girmesi, çatışma içinde olması, çocuğun özgüven duygusunun sarsılmasına, suçluluk duygusu geliştirmesine ve ana babasına karşı saygısını yitirmesine yol açar” (Başaran, 1998:184-185).

Diğer akrabaların tutumları ana babaların tutumlarıyla uyumlu olursa çocuk istenilen davranışı daha hızlı daha kolay kazanabilir.

Çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde yakın çevrenin etkisi olduğu kadar çocuğun bireysel özelliklerinin de etkisi vardır. Çocuğun gelişim sürecini daha iyi anlamak için bu özellikleri de göz önüne almak gerekir. Nitekim Peygamberimiz bu konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: “Her çocuğu annesi fitrat üzerine dünyaya getirir. Sonradan ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan ya da Mecusi yapar. Eğer ana babası Müslüman iseler çocuk da Müslüman olur” (Buhari, ????:Cenaiz:80; Müslim, ????:Kader:22).

“Çocuğun dini inancında içten gelen tabii, içgüdüsel ve duygusal bağlanma temayülü rol oynamaktadır. Onlar dini duygunun insiyaki bir temayül olduğunu söylerken aynı zamanda ferdi yaşayışın temelinde de dini istidatın varlığını kabul etmektedirler” (Ay, 2000:76-77). “Küçük yaşlarda çocuklara öğretilen dini bilgi ve pratikler onlar için çok

fazla bir mana ifade etmez. Fakat bunlara aile ya da grupça atfedilen önem ve değer sebebiyle çocukların hayatını derinden etkiler” (Hökelekli, 1998a:118).

“Temel eğitimde öğrenci oyuncak, şekerleme gibi ödüllerin yerine, övülmeye daha çok değer verir. Temel eğitim öğrencisi ana babanın ve öğretmenin vereceği cezaya, ödüle ve yapacakları yermeye, övmeye karşı çok duyarlıdır. Dinsel kavramların pek çoğu öğrencilerin somut düşünme aşamasından soyut düşünme aşamasına geçememeleri yüzünden temel eğitim öğrencilerince anlaşılabilir. Öğrenciler dinsel görevleri ancak başkalarını öykünerek yapabilirler. Öğrenciler ussal inançlardan daha çok duygusal inançlar geliştirebilirler. Çocukluk evrelerinde öğrenciler, koşullanma yoluyla dinsel görevleri yapabilirler ama dinsel bilince henüz ulaşamazlar” (Başaran, 1998:152-153).

On yaşlarından itibaren çocuk, kendisine telkin edilen davranış kurallarını öğrenir ve bunlara sıkıca bağlanır. Bağlanılan bu davranış kurallarının bazıları çocuk tarafından benimsenir. Bu benimsemede, sevilen model kişilerin varlığı önemini korumakla birlikte, onların şahsından bağımsız bir yol izlenir. Mesela sevilen bir kimsenin istediği bir hareketi yapmak, zamanla o hareketin bağımsız olarak yapılması ile sonuçlanır (Hökelekli, 1998b:190).

Temel eğitimin sonlarına doğru ise öğrenciler, soyut düşünme yetenekleri geliştiği için davranışlarının nedenlerini sorgulamaya başlarlar. Bu nedenle bu dönemdeki öğrencilerin ahlaki kavramları geliştirmeleri için yaptıkları davranışların neden iyi neden kötü olduğunun onlara açıklanması gerekir.

İçten ve sevecen bir yaklaşımın hakim olduğu demokratik bir aile ortamında, uygun bir model teşkil edilerek yetiştirilen çocuğa, gelişim özelliklerine dikkat edilerek verilen dini ve ahlaki eğitim onun dini ve ahlaki hassasiyetlerinin yerleşmesinde etkili olacaktır. Bu ahlaki hassasiyetlere sahip bireylerin oluşturduğu toplumda ise huzur ve güven ortamı oluşacaktır.

BÖLÜM 2: BULGULAR VE YORUMLARI

Bu bölümde çalışmamızın örneklemini oluşturan, İzmir’de ve Sakarya’da yaşayan 6-12 yaş arası 405 çocuk ve anne-babalarının anketin bütününden ve alt boyutlarından aldıkları puanların, istatistiksel işlemlere tabi tutularak belirlenen değişkenler açısından sınanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.

2.1. Çocukların Kişisel Durumu İle İlgili Bilgiler

2.1.1. Çocukların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Değerlendirmeye alınan çocukların yaş durumunu gösteren frekans ve yüzde analizleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. Çocukların yaş gruplarına göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
6-10	125	30,9
11-12	280	69,1
Toplam	405	100,0

Tablo 3’ten anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 30,9’u 6-10 yaşlarında % 69,1’i 11-12 yaşlarında olarak ortaya çıkmıştır. Bu öğrenciler ilköğretimin 3., 4., 5. ve 6. sınıflarında okumaktadırlar. 1. ve 2. sınıf öğrencileri anketi cevaplamayı tam olarak başaramayacakları için değerlendirmeye alınmamışlardır.

2.1.2. Çocukların Cinsiyete Göre Dağılımları

Değerlendirmeye alınan öğrencilere ilişkin cinsiyet dağılımını gösteren sayı ve yüzelere ilişkin analizler aşağıdadır.

Tablo 4. Çocukların cinsiyetlerine göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
Erkek	210	51,9
Kız	195	48,1
Toplam	405	100,0

Tablo 4'ten anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 51,9'u erkek % 48,1'i kızdır. Erkek ve kız sayıları birbirine oldukça yakın olması çalışmanın genelleştirilebilmesi açısından olumludur.

2.1.3. Annelerinin Yaşa Göre Dağılımları

Değerlendirmeye alınan örneklem grubunun annelerinin yaşlarına göre sayıları ve yüzde analizleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Çocukların annelerinin yaşlara göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
25-40	341	84,2
40 üzeri	64	15,8
Toplam	405	100,0

Tablo 5'ten anlaşıldığı gibi örneklem grubunun annelerinin % 84,2'si 25-40 yaşları arasında (genç yetişkinlik dönemi), % 15,8'i 40 üzeri yaşlarda (olgunluk dönemi) olduğu ortaya çıkmıştır. Tabloya göre annelerin büyük çoğunluğu orta yetişkinlik dönemindedir. Annelerin genç olması çocuklarıyla iletişim açısından olumlu etki yapabilir.

2.1.4. Babalarının Yaşa Göre Dağılımları

Değerlendirmeye alınan örneklem grubunun babalarının yaşlarına göre sayıları ve yüzde analizleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Çocukların babalarının yaşlara göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
25-40	262	64,7
40 üzeri	143	35,3
Toplam	405	100,0

Tablo 6'dan anlaşıldığı gibi örneklem grubunun babalarının % 64,7'si 25-40 yaşları arasında (genç yetişkinlik dönemi), % 35,3'ü 40 üzeri yaşlarda (olgunluk dönemi) olduğu ortaya çıkmıştır. Babaların yaş ortalaması annelere göre daha yüksek olmakla birlikte babaların da büyük çoğunluğu orta yetişkinlik dönemi dediğimiz dönemdedir.

2.1.5. Yaşadıkları Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımları

Değerlendirmeye alınan örneklem grubunun yaşadıkları yerleşim yerlerine göre sayıları ve yüzde analizleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Çocukların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
İl	50	12,3
İlçe	225	55,6
Köy	130	32,1
Toplam	405	100,0

Tablo 7'den anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 12,3'ü il merkezinde, % 55,6'sı ilçede ve % 32,1'i köyde yaşamaktadır.

2.1.6. Yaşadıkları Şehre Göre Dağılımları

Burada çocukların yaşadıkları şehre göre frekans ve yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 8. Değerlendirmeye alınan öğrencilerin yaşadıkları şehre göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
İzmir	242	59,8
Sakarya	163	40,2
Toplam	405	100,0

Tablo 8’de çocukların yaşadıkları şehre göre dağılımları görülmektedir. Tabloda gördüğümüz gibi İzmir’de yaşayanların oranı % 59’8, Sakarya’da yaşayanların oranı % 40,2’dir. Şehre göre ankete katılanların oranı birbirine yakındır.

2.1.7. Kardeş Sayılarına Göre Dağılımları

Değerlendirme çalışmasında kullanılan çocukların kardeş sayılarını gösteren frekans ve yüzde analizleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 9. Çocukların kardeş sayılarına göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
1	20	4,9
2	179	44,2
3	138	34,1
4	40	9,9
5	28	6,9
Toplam	405	100,0

Tablo 9'dan anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 4,9'u tek kardeş % 44,2'si iki kardeş % 34,1'i üç kardeş % 9,9'u dört kardeş % 6,9'u 5 kardeş olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun 2 ve 3 kardeş olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

2.1.8. Kardeş sıralarına göre dağılımları

Değerlendirme çalışmasında kullanılan çocukların kardeş sayılarını gösteren frekans ve yüzde analizleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 10. Kaçınıcı kardeş olduklarına göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
1.	155	38,3
2.	160	39,5
3.	61	15,1
4.	17	4,2
5.	12	3,0
Toplam	405	100,0

Tablo 10'dan anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 38,7'si ilk çocuk % 39,5'i ikinci çocuk % 15,1'i üçüncü çocuk % 4,2'si dördüncü çocuk % 3'ünün de beşinci çocuk olduğu ortaya çıkmıştır.

2.1.9. Annenin Eğitim Seviyesine Göre Dağılımları

Değerlendirme çalışmasında kullanılan çocukların annelerinin eğitim durumlarına göre frekans ve yüzde analizleri aşağıda verilmiştir. Anket farklı bölgelerde ve farklı büyüklükteki yerleşim yerlerinde uygulanmıştır. Bu nedenle anne ve babaların eğitim seviyelerinde önemli farklılıkların olduğu tahmin edilmektedir. Annelerin eğitim seviyelerinin çocukların inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerinde etkili olacağı düşünüldüğünden bu bölüm çalışmamıza dahil edilmiştir.

Tablo 11. Annelerin eğitim seviyelerine göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
Okuma-yazma bilmiyor	36	8,9
İlkokul	259	64,0
Ortaokul	61	15,1
Lise	33	8,1
Yüksekokul	16	4,0
Toplam	405	100,0

Tablo 11’den anlaşıldığı gibi örneklem grubunun annelerinin % 8,9’u okuma-yazma bilmediği % 65’ünün ilkökul mezunu % 15,1’inin ortaokul mezunu % 8,1’inin lise mezunu % 4’ünün ise üniversite mezunu olduğu ortaya çıkmıştır.

2.1.10. Babanın Eğitim Seviyesine Göre Dağılımları

Tablo 12. Çocukların babalarının eğitim seviyesine göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
Okuma-yazma bilmiyor	10	2,5
İlkokul	203	50,1
Ortaokul	96	23,7
Lise	65	16,0
Yüksekokul	31	7,7
Toplam	405	100,0

Tablo 12’den anlaşıldığı gibi örneklem grubunun babalarının % 2,5’inin okuma-yama bilmediği % 50,8’inin ilkokul mezunu % 23,7’sinin ortaokul mezunu % 19’sinin lise mezunu % 7,7’sinin ise üniversite mezunu olduğu ortaya çıkmıştır. Annelerin eğitim durumları ile babaların eğitim durumları karşılaştırıldığında babaların eğitim durumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

2.1.11. Annenin Eğitim Seviyesi İle Babanın Eğitim Seviyesinin Karşılaştırılması

Anketten elde edilen erilere göre annelerin eğitim seviyesi babaların eğitim seviyesinden genellikle daha düşüktür. Bu da bayanların kendilerinden daha eğitilmiş erkeklerle evlendiklerini göstermektedir. Anketten çıkan başka bir nokta anne ve babanın eğitim durumlarının birbirine yakın olmasıdır. Yani erkekler genellikle eğitim seviyesi kendileriyle aynı ya da kendilerine yakın seviyedeki bayanlarla evlenmektedir. Bu durumun ibadet, inanç ve ahlak gelişimi konularına etkisini ortaya koymaya çalışacağız.

2.1.12. Evde Bir Yakının Kalmasına Göre Dağılımları

Ankete katılan çocukların yakın bir büyüğünün evde kalma durumlarına göre frekans ve yüzde analizleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 13. Değerlendirmeye alınan öğrencilerin yakın bir büyüğünün evde kalma durumuna göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
Var	80	19,8
Yok	325	80,2
Toplam	405	100,0

Tablo 13’ten anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 19,8’inin bir yakınıyla aynı evde kaldığı % 80,2’sinin ise çekirdek aile olduğu yani evde anne baba ve kardeşleri dışında kimsenin kalmadığı ortaya çıkmıştır. Anne-baba ve kardeşleri dışında bir yakını evde kalanların büyük çoğunluğunun köyde yaşadığını gözlemlerimizle tespit ettik.

2.1.13. Çocukların En Çok Dini Bilgi Aldıkları Kişilere Göre Dağılımları

Değerlendirme çalışmasında kullanılan çocukların dini bilgilerini en çok aldığı kişilere göre frekans ve yüzde analizleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 14. Değerlendirmeye alınan öğrencilerin dini bilgilerini en çok aldıkları kişilere göre dağılımı

	frekans	yüzde
anne	118	29,1
baba	67	16,5
dede-nine	54	13,3
imam	79	19,5
öğretmen	87	21,5
toplam	405	100,0

Tablo 14'ten anlaşıldığı gibi örneklem grubunun % 29,1'inin annesinden, % 16,5'inin babasından, % 13,3'ünün dede veya ninesinden, % 19,5'inin imamdan, % 21,5'inin ise öğretmeninden dini bilgilerinin çoğunu aldıkları ortaya çıkmıştır.

2.2.Çocukların Dini Gelişimleriyle İlgili Veriler

Çocuğun dini gelişimi, ibadet ve inanç gelişimi olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.

2.2.1. Çocukların İnanç Gelişimleriyle İlgili Veriler

Bu bölümde çocukların inanç gelişimi ile ilgili veriler çeşitli değişkenlerle karşılaştırılacak ve aradaki ilişki ortaya koyulacaktır.

2.2.1.1. Çocuğun Yaşının İnanç Gelişimine Etkisi

İnanç gelişimi, soyut düşünme becerisi gerektirdiğinden gelişimin diğer alanlarına göre daha geç gelişim göstermektedir. Temel eğitimin ilk dönemlerinde oldukça somut düşünen çocuklar dönemin sonlarına doğru soyut düşünmeye adım atmaktadırlar. Bu nedenle inanç gelişiminin yaşa etkisinin göz önüne alınması gereklidir.

Tablo 15. Çocuk yaşı ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
6-10	125	4,68	0,39	403	-2,951	0,007
11-12	280	4,79	0,32	201,9	-2,739	

Tablo 15’te görüldüğü gibi 6-10 yaş arası çocukların inanç gelişimi puanlarının ortalamaları 4,68, 11-12 yaş arası çocukların ortalamaları 4,79’dur. T testi ile yapılan analiz sonucunda aradaki fark anlamlı çıkmıştır. Yani temel eğitimin sonlarındaki çocukların inanç gelişimleri temel eğitimin başlarındaki çocuklara göre anlamlı derecede yüksektir. Biraz önce belirttiğimiz gibi bu durum temel eğitimin sonlarında soyut düşünme becerisi gelişmesi ve böylece inançla ilgili konuların daha iyi anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

2.2.1.2. Çocuğun Cinsiyetinin İnanç Gelişimine Etkisi

Burada çocuğun cinsiyetinin inanç gelişimine etkisi değerlendirilecektir.

Tablo 16. Çocuk cinsiyeti ile inancı arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Cinsiyet	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
Erkek	210	4,77	0,35	403	0,745	0,457
Kız	195	4,75	0,34	402,1	0,746	

Tablo

16’da görüldüğü gibi erkek ve kız çocukların inanç gelişimi puanlarının ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Bu da temel eğitim çağındaki çocuklarda inanç gelişimi açısından cinsiyetin etkili bir faktör olmadığını göstermektedir.

2.2.1.3. Annenin Yaşının Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Annenin yaşının çocuğun ibadet gelişiminde olduğu gibi inanç gelişiminde etkisinin de olup olmadığı çalışmamız açısından önemlidir.

Tablo 17. Annenin yaşıyla çocuğun inancı arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Anne yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
25-40	341	4,78	0,34	403	2,000	0,046
40 üzeri	64	4,68	0,35	86,3	1,948	

Tablo 17’de görüldüğü gibi 25-40 yaş arası annelerin çocuklarının inanç gelişiminden aldıkları puanların ortalaması 4,78, yaşı kırkın üzerinde olan annelerin çocuklarının ise 4,68’dir. Yapılan T testi sonuçlarına göre aradaki fark anlamlıdır. Ülkemizde özellikle son yıllarda yaşanan köyden kente göç olayları, eğitim seviyesinin artması ve hayat şartlarının değişmesi anne ile çocuk arasındaki ilişkiyi olumsuz olarak etkilemektedir. Özellikle ev hanımlarının günlük gelişmelerle, yaşları ilerledikçe daha az ilgilenmeleri çocuk ile anne arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla annesi yaşlı olan çocukların inanç gelişimi açısından, annesi genç olanlardan daha düşük puan almalarının sebebinin anne-çocuk ilişkisiyle alakalı olduğu söylenebilir.

2.2.1.4. Babanın Yaşının Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Babanın yaşının çocuğun inanç gelişiminde ne derece etkili olduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir faktördür. Burada babanın yaşı ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır.

Tablo 18. Babanın yaşıyla çocuğun inancı arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Baba yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
25-40	262	4,76	0,36	403	0,219	0,827
40 üzeri	143	4,77	0,32	316,6	0,225	

Tablo 18’de görüldüğü gibi babanın yaşı ile inanç gelişimi arasında neredeyse hiç ilişki yoktur. Bu da babanın yaşlı olmasının çocuğun inanç gelişimine olumlu ya da olumsuz bir etki yapmadığını göstermektedir. Bu durum ailede din eğitimini daha çok annenin

vermesinden kaynaklanıyor olabilir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görülebileceği gibi dini bilgiyi annelerinden alanların babalarından alanlara göre inanç gelişimi puanlarının daha yüksek olması da bu görüşümüzü doğrular niteliktedir.

2.2.1.5. Yaşanılan Yerleşim Yerinin Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Bu konuda yerleşim yerinin çocuğun inanç gelişiminde önemli bir etkiye sahip olup olmadığı test edilecektir.

Tablo 19. Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Yerleşim yeri	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması ¹	F	P
İl	50	4,97	Gruplar arası	7,28	2	3,643	34,867	0,001
İlçe	225	4,82	Grup içi	41,99	402	0,104		
Köy	130	4,58	Toplam	49,28	404			

Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren tabloya baktığımızda köyde yaşayan çocukların inanç gelişiminden aldıkları puanların ortalamaları 4,58, ilçede yaşayanların 4,82, ilde yaşayanların 4,97'dir. Anova testiyle yapılan analizde fark anlamlı çıkmıştır. Farkın hangi yerleşim birimlerinde olduğunu görebilmek amacıyla Tukey HSD testi uygulanmıştır.

Tablo 20. Yaşanılan yerleşim yeri ile ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Yerleşim yeri		Farkın ortalaması	Sh	P
İl	İlçe	,1543*	,05053	,007
	Köy	,3936*	,05379	,001
İlçe	İl	-,1543*	,05053	,007
	Köy	,2393*	,03561	,001
Köy	İl	-,3936*	,05379	,001
	İlçe	-,2393*	,03561	,001

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun inanç gelişimini gösteren tabloya baktığımızda bütün yerleşim yerleri ile çocuğun inanç gelişimi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. İl ile ilçe arasındaki fark, köy ile bunlar arasındaki farktan az olmakla birlikte yine de oldukça anlamlı çıkmıştır. Yerleşim yeri büyüdükçe çocukların inanç gelişiminden aldıkları puanların ortalamaları da artmaktadır. Yerleşim yerinin büyük olması çocukların yaşantı zenginliğini artırmaktadır. Bu da çocukların bilgilerini artırdığı gibi düşünce gücüne de olumlu etki yapmaktadır. Soyut düşüncenin gelişmesi çocukların inançla ilgili konuları daha iyi anlamalarını sağlaması sebebiyle, soyut düşünceyi geliştiren yaşantı zenginliği inanç gelişimine de olumlu etki yapmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bu yaşlarda inanç gelişiminin yerleşim yeri ve düşünce gelişiminden olumlu etkilenmesinin ilerleyen yaşlarda devam etmeyebileceğidir. Zira temel eğitimin sonlarındaki çocuklar henüz soyut düşünmeye yavaş yavaş adım atmakta, ergenliğin herşeyi sorgulayan soyut düşünce seviyesine ulaşmamaktadırlar. Bu nedenle soyut düşüncenin iyice gelişmesi ile ergenler inanç konularını da sorgulamaya başlamakta ve inanç ortalamaları temel eğitim çağındakilere

göre düşebilmektedir. Bu çalışmanın, evren olarak belirlenen 6-12 yaş grubu çocuklarla sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

2.2.1.6. Çocuğun Yaşadığı Şehrin İnanç Gelişimine Etkisi

Burada yaşanan şehrin inanç gelişiminde etkili olup olmadığını varsa ne derece etkili olduğunu ortaya koyacağız.

Tablo 21. Yaşanılan şehir ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Sakarya-İzmir	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
İzmir	242	4,64	0,39	403	-9,646	0,001
Sakarya	163	4,94	0,14	324,9	-11,227	

Tablo 21’de görüldüğü gibi İzmir’de yaşayan çocukların inanç gelişimi puanlarının ortalamaları 4,64, Sakarya’da yaşayan çocukların ortalamaları 4,94’tür. T testi ile yapılan analizde Sakarya-İzmir arasındaki fark oldukça anlamlı çıkmıştır. Bu durum Sakarya ve İzmir ilinde yaptığımız gözlemlerle de örtüşmektedir. Sakarya’da günlük hayatta dinin etkisi açıkça görülmektedir. Örneğin müslümanların toplu olarak kıldığı Cuma Namazı ve Teravih namazı gibi ibadetlerin yapıldığı saatlerde şehirdeki hareket azalmakta, iftar saatinde ise caddeler oldukça tenhalaşmaktadır. Bu durum insanların, ibadetlerini yapsınlar ya da yapmasınlar, günlük hayatlarında dinin etkili olduğunu göstermektedir. Sakarya’da kültürün üzerinde dinin etkisi oldukça fazla olduğu için çocuklar çevreden de dinle ilgili pek çok şey duymakta ve öğrenmektedirler.

2.2.1.7. Çocuğun Kardeş Sayısının İnanç Gelişimine Etkisi

Bu çalışma çocuğun anne ve babasının dini ve ahlaki gelişimini ortaya koymaya çalışırken çocuğun diğer kardeşlerinin de etkisini değerlendirmeye almaktadır. Bu nedenle tablo 23’te kardeş sayısı ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır.

Tablo 22. Çocuğun kardeş sayısı ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Kardeş sayısı	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
1	20	4,67	Gruplar	0,326	4	0,081	0,665	0.617
2	179	4,78	Arası					
3	138	4,74	Grup içi	48,95	400	0,122		
4	40	4,76						
5	28	4,78	Toplam	49,28	404			

Çocuğun kardeş sayısı ile inanç gelişimi arasındaki ilişkinin incelendiği tablo 22'ye baktığımızda inanç gelişiminden alınan puanların ortalamalarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Ortalamalara dikkat ettiğimizde inanç gelişimi puanı en düşük ortalamalara tek çocukların sahip olduğu görülmektedir. Çocuğun konuşabileceği, bilgi paylaşımında bulunabileceği kardeşinin olmasının onun inanç gelişiminde etkili olduğu düşünülebilir. İki veya daha fazla kardeşe sahip olanların ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Bu da bir tane de olsa kardeşinin olmasının çocuğun inanç gelişimine olumlu etkisi olacağını; çok fazla olmasının daha olumlu etkiye sahip olmasını sağlamayacağını göstermektedir. Ancak aradaki farkın analiz sonuçlarına baktığımızda farkın anlamlılık seviyesine çıkmadığını görmekteyiz.

2.2.1.8. Çocuğun Kaçınıcı Kardeş Olduğunun İnanç Gelişimine Etkisi

Çocuğun kendinden büyük kardeşlerinin olmasının çocuğun inanç gelişimine etkisi olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Tablo 24'te çocuğun kaçınıcı kardeş olduğu ile inanç gelişimi arasındaki ilişki görülmektedir.

Tablo 23. Çocuğun kaçınıcı kardeş olduğu ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Kardeş sırası	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
1.	155	4,77	Gruplar Arası	0,09	4	0,025	0,200	0,938
2.	160	4,74						
3.	61	4,78	Grup içi	49,18	400	0,123		
4.	17	4,76						
5.	12	4,80	Toplam	49,28	404			

Tablo 23'e baktığımızda çocuğun kaçınıcı kardeş olduğu ile inanç gelişimi arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı görülmektedir.. Tablodan çıkan sonuca bakarak kardeş sırasının inanç gelişiminde etkili bir faktör olmadığı söylenebilir.

2.2.1.9. Annenin Eğitim Seviyesinin Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Bu konuda annenin eğitim seviyesinin inanç gelişimine etkisini değerlendireceğiz.

Tablo 24. Annenin eğitim seviyesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	36	4,77	Gruplar Arası	0,616	4	0,154	1,266	0.283
İlkokul	259	4,76						
Ortaokul	61	4,76	Grup içi	49,66	400	0,122		
Lise	33	4,83						
Yüksekokul	16	4,59	Toplam	49,28	404			

Tablo 24'e baktığımızda annenin eğitim seviyesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişkinin anlamlılık seviyesinde olmadığını görmekteyiz. Ancak ortalamalara baktığımızda en düşük ortalamalara üniversite mezunu annelerin çocuklarında rastlamaktayız. Bu da üniversite mezunu annelerde çalışma oranlarının diğer eğitim seviyesindeki annelere göre fazla olması, dolayısıyla çocuğuyla yeterince ilgilenememesi sebebiyle ve yüksek öğrenim yapan insanların inançla ilgili konularda daha fazla şüpheye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. İlerleyen konularda annenin eğitim seviyesinin çocuğun ibadet gelişiminde etkili bir faktör olduğunu göreceğiz. Burada dikkatimizi çeken önemli bir nokta annenin okuryazar olmaması ya da ilkokul mezunu olmasının çocuğun ibadet gelişiminde olumsuz bir etkiye sahip olurken inanç gelişiminde herhangi bir etkisinin olmamasıdır. Annenin eğitim seviyesinin düşük olması çocuğuna ibadetleri öğretimini de olumsuz etkileyeceğinden çocuğun ibadet gelişimini yavaşlatmaktadır. Fakat inanç konusunun bilgiden ziyade kalple/duygularla ilgili olmasından dolayı ibadetler kadar etkilenmemektedir.

2.2.1.10. Babanın Eğitim Seviyesinin Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Bu konuda babanın eğitim seviyesinin çocuğun inanç gelişimine etkisini inceleyeceğiz.

Tablo 25. Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	10	4,57	Gruplar arası	0,750	4	0,187	1,545	0.188
İlkokul	203	4,78						
Ortaokul	96	4,72	Grup içi	48,53	400	0,121		
Lise	65	4,79						
Yüksekokul	31	4,74	Toplam	49,28	404			

Tablo 25’te gördüğümüz gibi okuryazar olmayan babaların çocukları inanç gelişiminde en düşük ortalamayı almakla birlikte aradaki fark anlamlı çıkmamıştır. Bu da babanın eğitim seviyesinin çocuğun inanç gelişimine etkisi olmadığını göstermektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi inanç ibadete göre daha soyut bir konu olduğundan eğitim durumundan ibadet kadar etkilenmemektedir.

2.2.1.11. Evde Bir Yakınının Kalmasının Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Bu konuda, evde kalan yakının çocuğun inanç gelişimine etkisi incelenecektir.

Tablo 26. Evde bir yakının kalmasıyla çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Evde kalan	N	X	Ss	Sd	T	Anlamlılık
Var	80	4,79	0,35	403	0,743	0,458
Yok	325	4,75	0,34	119,1	0,734	

Tablo 26’da evde bir yakının kalmasının çocuğun inanç gelişimine etkisi görülmektedir. Tabloya göre evde bir yakını kalan çocukların inanç gelişiminden aldıkları puanların ortalamaları 4,79, bir yakını olmayanları 4,75’tir. Evde bir yakını kalanların ortalamaları biraz daha yüksek olmakla birlikte fark çok azdır ve anlamlılık seviyesinde çıkmamıştır. Evde bir yakının kalmasının çocuğun inanç gelişimine önemli bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

2.2.1.12. Çocuğun En Çok Dini Bilgi Aldığı Kişinin İnanç Gelişimine Etkisi

Çocukların dini ve ahlaki bilgi aldıkları kişilerin çocuğun inanç gelişiminde etkili olacağı tahmin edilmektedir. Özellikle de anne ve babadan yeterince alamayan çocukların inanç gelişimleri diğerlerinden geri olabilir. Bu konuda çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişinin inanç gelişimine etkisi açıklanacaktır.

Tablo 27. Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Dini bilgi kaynağı	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Anne	118	4,80	Gruplar arası	1,43	4	0,360	3,009	0.018
Baba	67	4,71						
Dede-nine	54	4,83	Grup içi	47,84	400	0,120		
Imam	79	4,80						
Öğretmen	87	4,67	Toplam	49,28	404			

Aradaki farkın hangi kişiler arasında olduğunu görmek için test yapılmıştır.

Tablo 28. Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Dini bilgi aldığı kişi		Farkın ortalaması	Sh	P
Anne	Baba	,0853	,05290	,108
	Dede-nine	-,0268	,05682	,637
	İmam	-,0008	,05028	,987
	Öğretmen	,1323*	,04887	,007
Baba	Anne	-,0853	,05290	,108
	Dede-nine	-,1121	,06325	,077
	İmam	-,0862	,05744	,134
	Öğretmen	,0470	,05621	,404
Dede-nine	Anne	,0268	,05682	,637
	Baba	,1121	,06325	,077
	İmam	,0260	,06106	,671
	Öğretmen	,1591*	,05991	,008
İmam	Anne	,0008	,05028	,987
	Baba	,0862	,05744	,134
	Dede-nine	-,0260	,06106	,671
	Öğretmen	,1331*	,05375	,014
Öğretmen	Anne	-,1323*	,04887	,007
	Baba	-,0470	,05621	,404
	Dede-nine	-,1591*	,05991	,008

	İmam	-,1331*	,05375	,014
--	------	---------	--------	------

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 29’da gördüğümüz gibi en çok dini bilgiyi dede-nine, anne ve imamdan alanların inanç gelişimi ortalamaları ile öğretmenden alanların ortalamaları arasındaki fark anlamlıdır. Bütün çocuklar yaklaşık olarak öğretmenden aynı seviyede bilgi almaktadır. Öğretmenden alanların en düşük çıkması diğerlerinin öğretmenden ziyade diğer kişilerden daha fazla yardım almalarıyla alakalıdır.

2.2.1.13. Annenin Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Bu konuda annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun inanç gelişimine etkisi incelenecektir. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesini çocuğun inanç, ibadet ve ahlak gelişimiyle karşılaştırabilmek için annelerin ortalamalarını 5 seviyeye ayırdık: 0,00-3,99 arası birinci seviye, 4,00-4,24 arası ikinci seviye, 4,25-4,49 üçüncü seviye, 4,50-4,74 dördüncü seviye ve 4,75-5,00 arası beşinci seviye.

Tablo 29. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Annelerin dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
0,00-3,99	58	4,37	Gruplar arası	18,64	4	4,662	60,865	0.001
4,00-4,24	40	4,51						
4,25-4,49	27	4,56	Grup içi	30,63	400	0,077		
4,50-4,74	70	4,78						
4,75-5,00	210	4,93	Toplam	49,28	404			

Tablo 29'a göre annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi arttıkça çocuğun inanç gelişiminden aldıkları puanların ortalamaları da artmaktadır ve aradaki ilişki anlamlılık seviyesindedir. Aradaki ilişkinin hangi ortalamalar arasında anlamlılık seviyesinde olduğunu görmek için analiz yapılmıştır.

Tablo 30. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Annelerin dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları		Farkın ortalamaları	Sh	P
0,00-3,99	4,00-4,24	,1435	,05688	,088
	4,25-4,49	,1918*	,06448	,026
	4,50-4,74	,4154*	,04914	,001
	4,75-5,00	,5630*	,04105	,001
4,00-4,24	0,00-3,99	,1435	,05688	,088
	4,25-4,49	,0483	,06893	,956
	4,50-4,74	,2719*	,05485	,001
	4,75-5,00	,4196*	,04774	,001
4,25-4,49	0,00-3,99	,1918*	,06448	,026
	4,00-4,24	,0483	,06893	,956
	4,50-4,74	,2237*	,06270	,004
	4,75-5,00	,3713*	,05658	,001
4,50-4,74	0,00-3,99	,4154*	,04914	,001
	4,00-4,24	,2719*	,05485	,001
	4,25-4,49	,2237*	,06270	,004
	4,75-5,00	,1476*	,03819	,001

4,75-5,00	0,00-3,99	,5630*	,04105	,001
	4,00-4,24	,4196*	,04774	,001
	4,25-4,49	,3713*	,05658	,001
	4,50-4,74	,1476*	,03819	,001

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 30’da gördüğümüz gibi annelerin aldıkları ortalamaların birinci seviyesi ile ikinci seviyesi ve ikinci seviyesi ile üçüncü seviyesi arasındaki ilişkiyle çocuğun inanç gelişimi arasındaki fark anlamlı çıkmış; diğer bütün seviyelerdeki fark anlamlılık seviyesinde çıkmıştır. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun din eğitiminde doğrudan etkili olduğunu ve anne ne kadar dini ve ahlaki eğitim verirse çocuğun gelişiminin o kadar arttığını söyleyebiliriz.

2.2.1.14. Babanın Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Çocuğun İnanç Gelişimine Etkisi

Burada babanın dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun inanç gelişimine etkisini inceleyeceğiz.

Tablo 31. Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Babaların dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
0,00-3,99	53	4,53	Gruplar arası	15,33	4	3,834	45,179	0.001
4,00-4,24	51	4,43						
4,25-4,49	42	4,60	Grup içi	33,94	400	0,085		
4,50-4,74	82	4,81						
4,75-5,00	177	4,94	Toplam	49,28	404			

Tablo 31'deki ortalamalara baktığımızda babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi arttıkça çocuğun inanç gelişim düzeyinin de 2. seviye hariç arttığını görüyoruz. Yukarıda annelerin dini ve ahlaki eğitim vermeleriyle çocukların inanç gelişimi arasında olumlu ilişkinin olduğunu görmüştük. Tablo 32'de benzer ilişkinin babalar için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Buradan çocuğun inanç gelişiminde anne ve babanın dini ve ahlaki eğitim vermelerinin önemli bir etken olduğu sonucuna varıyoruz. Tablolardan çıkarttığımız diğer bir sonuç ise babaların ortalamalarının annelerin ortalamaları kadar yüksek olmadığıdır. Bu, annelerin evde daha uzun süre geçirmelerinden ve çocuklarıyla babalardan daha fazla ilgilenmelerinden kaynaklanmaktadır.

Analiz sonuçları aradaki ilişkinin anlamlılık seviyesinde olduğunu göstermektedir. İlişkinin hangi düzeylerde olduğunu görmek için test uygulanmalıdır.

Tablo 32. Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Babaların dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları		Farkın ortalaması	Sh	P
0,00-3,99	4,00-4,24	,0940	,05714	,469
	4,25-4,49	-,0778	,06018	,695
	4,50-4,74	-,2808*	,05134	,001
	4,75-5,00	-,4141*	,04561	,001
4,00-4,24	0,00-3,99	-,0940	,05714	,469
	4,25-4,49	-,1719*	,06070	,039
	4,50-4,74	-,3749*	,05195	,001
	4,75-5,00	-,5081*	,04630	,001
4,25-4,49	0,00-3,99	,0778	,06018	,695
	4,00-4,24	,1719*	,06070	,039

	4,50-4,74	-,2030*	,05528	,003
	4,75-5,00	-,3363*	,05000	,001
4,50-4,74	0,00-3,99	,2808*	,05134	,001
	4,00-4,24	,3749*	,05195	,001
	4,25-4,49	,2030*	,05528	,003
	4,75-5,00	-,1333*	,03892	,006
4,75-5,00	0,00-3,99	,4141*	,04561	,001
	4,00-4,24	,5081*	,04630	,001
	4,25-4,49	,3363*	,05000	,001
	4,50-4,74	,1333*	,03892	,006

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 32’de gördüğümüz gibi babanın dini ve ahlaki eğitim verme sorularından aldıkları ortalamaların 1. seviyesi ile 2. seviyesi ve 1. seviyesiyle 3. seviyesinden aldıkları puanların ortalamaları arasındaki ilişki hariç diğer tüm seviyelerde anlamlı bir farklılık vardır. Şunu açıkça söyleyebiliriz ki, anne ve babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun din eğitimi arasında tamamen olumlu bir ilişki vardır. Anne ve baba çocuğuna ne kadar dini ve ahlaki eğitim vermeye gayret gösterirse çocuğun dini gelişimi de o kadar iyi olmaktadır. Bu sonuçlar anne ve babanın çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Çocukların İbadet Gelişimleriyle İlgili Veriler

Burada çocuğun ibadet gelişiminden aldıkları sonuçlar değerlendirilecektir.

2.2.2.1. Çocuğun Yaşının İbadet Gelişimine Etkisi

Çocuğun yaşı, ibadet gelişimine etkisi açısından araştırılması gereken alanlardan biridir.

Tablo 33. Çocuğun yaşı ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
6-10	125	4,67	0,37	403	-1,621	0,106
11-12	280	4,73	0,34	218,9	-1,562	

Tablo 33'te görüldüğü üzere 6-10 yaş arası çocukların ibadet gelişiminden aldıkları puanların ortalamaları 4,67, 11-12 yaş grubu çocukların aldıkları puanların ortalamaları 4,73 çıkmıştır. Yapılan analiz sonucunda aradaki fark anlamlı çıkmamıştır. Bu da göstermektedir ki ibadet gelişimi açısından temel eğitim çağının sonundaki çocuklarla temel eğitim çağının ortalarındaki çocuklar arasında önemli bir farklılık yoktur. Ancak fark anlamlı çıkmamakla birlikte 11-12 yaş grubu çocukların puanlarının biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak; bu yaşlardaki çocukların henüz ibadet yapmak zorunda görülmemekle birlikte Hz Muhammed'in çocukları on yaşında ibadete alıştırmayı tavsiye eden sözü (Ebu Davud, ????:Salat:26; Tirmizi, ????:Salat:299) nedeniyle bazı ibadetleri öğrenmeleri ve az da olsa yapmaları olduğu düşünülebilir.

2.2.2.2. Çocuğun Cinsiyetinin İbadet Gelişimine Etkisi

İbadet gelişimi açısından cinsiyetin önemli bir etken olup olmadığı başka bir ifadeyle cinsiyetin ibadet gelişiminde bir farklılık oluşturup oluşturmadığı çalışmamız açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Tablo 35, çocuğun cinsiyeti ile ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Tablo 34. Çocuk cinsiyeti ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Cinsiyet	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
Erkek	210	4,73	0,35	403	1,200	0,231
Kız	195	4,69	0,35	401,7	1,201	

Tablo 34'te görüldüğü gibi erkek ve kızların ibadet gelişimi ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla ibadet gelişimi açısından cinsiyet değişkeninin temel eğitim çağında etkili bir faktör olmadığını söyleyebiliriz. 6-12 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların zihinsel ve sosyal olarak çok fazla bir farklılık göstermemeleri aradaki farkın anlamlılık seviyesinde çıkmamasının en önemli sebebi olduğu söylenebilir.

2.2.2.3. Annenin Yaşının Çocuğun İbadet Gelişimine Etkisi

Annenin yaşının genel olarak çocukla ilişkisini etkilediği; genç annelerin çocuklarıyla daha iyi ilişkiler kurup onların eğitimlerinde daha başarılı olabilecekleri, yaşlı annelerin ise aradaki yaş farkından ve yaşla bağlantılı olarak ortaya çıkan kültür farkından dolayı çocuklarının eğitiminde yeterince başarılı olamayacakları düşünüldü. Bu sebeplerle annenin yaşının çocuğun ibadet gelişimine etkisini de çalışmamız açısından değerlendirmeyi uygun gördük.

Tablo 35. Annenin yaşıyla çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Anne yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
25-40	341	4,73	0,34	403	2,173	0,049
40 üzeri	64	4,63	0,39	82,5	1,998	

Annenin yaşıyla çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki aynı şekilde annenin yaşıyla çocuğun ibadet gelişimi arasında da vardır. T testi sonucuna göre aradaki fark da aynıdır. Annenin yaşının çocuğun inanç gelişime etkisi konusunda söylediklerimiz ibadet gelişimi açısından da geçerlidir; annenin yaşı arttıkça çocuğun gelişimi bundan

olumsuz etkilenmektedir. Aradaki farkın anlamlı çıkması çocuk ile anne arasındaki yaş farkının çocuğun ibadet ve inanç gelişimine olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir

2.2.2.4. Babanın Yaşının Çocuğun İbadet Gelişimine Etkisi

Çalışmamız için önemli bir faktör de babanın yaşının çocuğun ibadet gelişimine etkisinin olup olmadığıdır.

Tablo 36. Babanın yaşıyla çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Baba yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
25-40	262	4,72	0,36	403	0,240	0,810
40 üzeri	143	4,71	0,33	312,5	0,246	

Tablo 36’da görüldüğü gibi babanın yaşının çocuğun ibadet gelişimine etkisi anlamlılık düzeyinde değildir. Başka bir ifadeyle babanın yaşı çocuğun ibadet gelişiminde etkili bir faktör değildir. Bu durum çocuğun ibadet gelişiminde babanın anne kadar etkili olmadığı şeklinde yorumlanabileceği gibi aradaki yaş farkı arttıkça baba ile çocuk arasındaki ilişkinin çok fazla etkilenmediği şeklinde de yorumlanabilir. Kişisel bilgiler bölümünde çocukların en çok dini bilgi aldıkları kişilerin kim olduğu sorusuna anne diyen çocuklar, baba diyen çocukların yaklaşık iki katıdır. Bu da annenin çocuğun din eğitiminde daha etkili olduğunu göstermektedir. Annenin yaşıyla çocuğun ibadet gelişimi arasında daha belirgin bir ilişki varken baba ile çocuk arasında bu kadar yoğun bir ilişki yoktur. Ayrıca çocukların daha çok anneleriyle vakit geçirmeleri sebebiyle, annelerinden daha fazla etkilenmeleri normaldir.

2.2.2.5. Yaşanılan yerleşim yerinin çocuğun ibadet gelişimine etkisi

Yaşanılan yerleşim yerinin çocuğun dini gelişimine etkisi pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Yaşanılan yerin küçük ya da büyük olması, göç alıp almaması, sosyal imkanları vb gibi durumların çocuğa etkisi olacağı düşünülmüştür. Çalışmamızın ortaya koymaya çalıştığı faktörlerden biri de yaşanılan yerleşim yerinin çocuğun ibadet gelişimine etkisi olup olmadığıdır.

Tablo 37. Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Yerleşim yeri	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
İl	50	4,93	Gruplar Arası	6,69	2	3,345	30,450	0,001
İlçe	225	4,76	Grup içi	44,15	402	0,110		
Köy	130	4,54	Toplam	50,84	404			

Tablo 37’de görüldüğü üzere köyde yaşayan çocukların ibadet gelişimi puanlarının ortalamaları 4,54, ilçede yaşayanların 4,76, ilde yaşayanların 4,93’tür. Aradaki fark anlamlı çıkmıştır. Anlamlılığın hangi yerleşim yerleri arasında olduğunu görmek için test uygulanmıştır.

Tablo 38. Yaşanılan yerleşim yeri ile ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Yerleşim yeri		Farkın ortalaması	Sh	P
İl	İlçe	,1704*	,05182	,003
	Köy	,3891*	,05515	,001
İlçe	İl	-,1704*	,05182	,003
	Köy	,2187*	,03651	,001
Köy	İl	-,3891*	,05515	,001
	İlçe	-,2187*	,03651	,001

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 38’de görüldüğü gibi yerleşim yerlerinin hepsi arasında anlamlı bir fark vardır. Yerleşim yeri büyüdükçe çocuğun ibadet gelişiminden aldıkları puanlar da yükselmiştir. Temel eğitim çağındaki çocukların henüz ibadet yapma zorunluluğu olmadığından bu puanlar çocukların ibadet yapma isteklerini ve ibadetleri bilme düzeylerini göstermektedir. Tabloya göre yerleşim yeri büyüdükçe çocuklar, ibadetler hakkında daha olumlu bir tutum sergilemektedirler. Bu durum kültür ve bilinç düzeyi arttıkça çocuklarının eğitiminin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

2.2.2.6. Çocuğun Yaşadığı Şehrin İbadet Gelişimine Etkisi

Çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği gibi anket Sakarya ve İzmir olmak üzere iki farklı bölgede bulunan iki ayrı şehirde uygulanmıştır. Biraz önce yerleşim yerinin büyüklüğüne göre çocuğun ibadet ve inanç gelişimini incelemiştik. Burada şehirler başka bir ifadeyle bölgeler arasında fark olup olmadığı incelenecektir.

Tablo 39. Yaşanılan şehir ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Sakarya-İzmir	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
İzmir	242	4,59	0,39	403	-9,604	0,001
Sakarya	163	4,90	0,16	350,8	-11,004	

Tablo 39’da görüldüğü gibi İzmir’de yaşayan çocukların ibadet gelişimi puanlarının ortalamaları 4,59, Sakarya’da yaşayanların 4.90’dır. Aradaki fark oldukça anlamlıdır. Sakarya’da yaşayan çocukların ibadet gelişiminden aldıkları puanların ortalamaları İzmir’de yaşayanların ortalamalarından oldukça yüksektir. İnanç gelişiminde belirttiğimiz gibi Sakarya’da dinin günlük hayatta etkisinin fazla hissedilmesi çocukların ibadet gelişim ortalamalarının yükselmesini sağlamıştır.

2.2.2.7. Çocuğun Kardeş Sayısının İbadet Gelişimine Etkisi

Çocuğun kardeş sayısı ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki çalışmamız için dikkat edilmesi gereken faktörlerden biridir.

Tablo 40. Çocuğun kardeş sayısı ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Kardeş sayısı	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
1	20	4,61	Gruplar Arası	0,340	4	0,085	0,674	0.610
2	179	4,71						
3	138	4,71	Grup içi	50,50	400	0,126		
4	40	4,76						
5	28	4,74	Toplam	50,84	404			

Tablo 40'ta kardeş sayısı ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki görülmektedir. Tabloya baktığımızda kardeş sayısına göre inanç gelişiminden alınan puanların ortalamaları birbirlerine oldukça yakındır. Yapılan anova testi de aradaki farkın anlamlı olmadığını göstermektedir. Sonuçlara göre kardeş sayısının ibadet gelişiminde etkili bir faktör olmadığını söyleyebiliriz.

2.2.2.8. Çocuğun Kaçınıcı Kardeş Olduğunun İbadet Gelişimine Etkisi

Önceki konularda çocuğun kardeş sayısının ibadet ve inanç gelişimine etkisini incelemiştik. Yapılan incelemelerde çocuğun kaçınıcı kardeş olduğunun inanç gelişimine etkisinin olmadığı; kardeş sayısının ise ibadet ve inanç gelişimlerinde anlamlılık seviyelerinde bir farka sahip olmadığı görülmüştü. Burada ise çocuğun kaçınıcı kardeş olduğunun ibadet gelişimine etkisini inceleyeceğiz.

Tablo 41. Çocuğun kaçınıcı kardeş olduğu ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Kardeş sırası	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
1.	155	4,71	Gruplar Arası	0,336	4	0,084	0,665	0.616
2.	160	4,69						
3.	61	4,77	Grup içi	50,51	400	0,126		
4.	17	4,75						
5.	12	4,73	Toplam	50,84	404			

Tablo 41'e baktığımızda çocuğun kaçınıcı kardeş olduğunun ibadet gelişimine önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

2.2.2.9. Annenin Eğitim Seviyesinin Çocuğun İbadet Gelişimine Etkisi

Bu konuda annenin eğitim seviyesinin çocuğun ibadet gelişimine etkisi olup olmadığı ortaya koyulacaktır.

Tablo 42. Annenin eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	36	4,72	Gruplar Arası	0,664	4	0,166	1,323	0.261
İlkokul	259	4,70						
Ortaokul	61	4,78	Grup içi	50,18	400	0,125		
Lise	33	4,76						
Yüksekokul	16	4,57	Toplam	50,84	404			

Tablo 42'ye baktığımızda annelerin eğitim seviyeleri ile çocukların ibadet gelişimleri arasındaki ilişki şu şekildedir: Okuryazar olmayan annelerin çocuklarının puanları 4,72, ilkokul mezunu olanların 4,70, ortaokul mezunu olanların 4,78, lise mezunu olanların 4,76, yüksekokul mezunu olanların 4,57 dir.

Anova testi sonuçlarının anlamlı çıkmamış olması aradaki farkın çok fazla olmadığını göstermekle beraber hiç fark yok anlamına da gelmemektedir. Her ne kadar üniversite mezunlarının inanç durmları diğer eğitim seviyesindekilere göre daha düşük olduğuna dair yaygın bir düşünce varsa da kanaatimizce en düşük ortalamaya yüksekokul mezunu olan annelerin çocuklarında rastlanması sadece eğitim seviyesinin yükseldikçe annenin çocuğuna yeterince din eğitimi vermediği/vermek istemediği sebebinden kaynaklanmamaktadır. Yüksekokul mezunu olan annelerin çocuklarının ibadet gelişiminden aldıkları puanların ortalamalarının düşük olmasının asıl sebebi bu annelerin büyük çoğunluğunun çalışıyor olması, bu sebeple de çocuklarıyla yeterince ilgilenememeleri olabilir. Ortaokul ve lise mezunu annelerin çocuklarının ortalamaları, okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olan annelerden yüksek olması düşüncemizi doğrulamaktadır.

Ailenin eğitim seviyesinin yükselmesinin çocuğun ibadet gelişimindeki etkisini babanın eğitim seviyesine bakarak daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebiliriz. Çünkü baba

eğitim seviyesi ne olursa olsun vaktinin büyük çoğunluğunu evin dışında geçirmekte fakat anneler özellikle niversite mezunu oldukları zaman daha fazla iş hayatına atılmaktadır.

2.2.2.10. Babanın Eğitim Seviyesinin ocuğun İbadet Gelişimine Etkisi

Yukarda annenin eğitim seviyesinin çocuğun ibadet gelişimine etkisini görmüştük. Annenin eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasında anlamlılık seviyesinde bir ilişki ıkınamıştı. Ancak babanın eğitim seviyesi düştükçe annenin de eğitim seviyesi de genellikle düştüğü için babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasında anlamlılık seviyesine bir ilişki ortaya çıkabilir. Tablo 43'te babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ortaya koyacağız, böylece anne ile babayı da karşılaştırma imkanı bulacağız.

Tablo 43. Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	10	4,34	Gruplar Arası	1,620	4	0,405	3,291	0.011
İlkokul	203	4,72						
Ortaokul	96	4,70	Grup içi	49,22	400	0,123		
Lise	65	4,77						
Yüksekokul	31	4,69	Toplam	50,84	404			

Tablo 43'e baktığımızda babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Farkın hangi eğitim seviyelerinde olduğunu görmek için Tukey HSD testi uygulanmıştır.

Tablo 44. Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Babanın eğitim seviyesi		Farkın ortalaması	Sh	P
Okuryazar değil	İlkokul	-,3835*	,11364	,007
	Ortaokul	-,3627*	,11657	,017
	Lise	-,4265*	,11917	,004
	Yüksekokul	-,3545*	,12758	,045
İlkokul	Okuryazar değil	,3835*	,11364	,007
	Ortaokul	,0208	,04345	,989
	Lise	-,0430	,05000	,911
	Yüksekokul	,0290	,06765	,993
Ortaokul	Okuryazar değil	,3627*	,11657	,017
	İlkokul	-,0208	,04345	,989
	Lise	-,0638	,05635	,790
	Yüksekokul	,0083	,07247	1,000
Lise	Okuryazar değil	,4265*	,11917	,004
	İlkokul	,0430	,05000	,911
	Ortaokul	,0638	,05635	,790
	Yüksekokul	,0720	,07657	,881
Yüksekokul	Okuryazar değil	,3545*	,12758	,045
	İlkokul	-,0290	,06765	,993
	Ortaokul	-,0083	,07247	1,000
	Lise	-,0720	,07657	,881

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 44 incelendiğinde babanın okuma yazma bilmemesiyle diğer tüm eğitim seviyeleri arasında çocuğun ibadet gelişimi açısından anlamlı bir fark vardır. Okuma yazma bilmeyen babaların çocukları ibadet gelişimi açısından en düşük ortalamalara sahiptir. Annenin eğitim seviyesinin bu kadar etkilememesine rağmen babanın bu kadar etkilemesinde babanın eğitim seviyesinin düştükçe annenin de eğitim seviyesinin düşmesiyle açıklayabiliriz. Kişisel bilgiler kısmında anne eğitim ile baba eğitim seviyesini karşılaştıran tablodan bunu görebiliriz. Tablo 44’te dikkat etmemiz gereken bir nokta da babanın yüksekokul mezunu olmasının çocuğun ibadet gelişiminde, annenin yüksekokul mezunu olması kadar büyük bir düşüşe sahip olmamasıdır. Bu da düşüşün yüksekokul mezunu olmalarından ziyade annenin iş hayatına atılmasıyla ilgili olduğu düşüncemizi desteklemektedir.

2.2.2.11. Evde Bir Yakınının Kalmasının Çocuğun İbadet Gelişimine Etkisi

Evde anne-baba ve kardeşler dışında kalan yakın, bir şekilde çocuğun gelişimine etki etmektedir. Bu etkinin yönü ve derecesi çalışmamızda dikkat edeceğimiz noktalardan biridir.

Tablo 45. Evde bir yakınının yaşamasıyla çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Evde kalan	N	X	Ss	Sd	T	Anlamlılık
Var	80	4,77	0,36	403	1.522	0,129
Yok	325	4,70	0,35	118,5	1.497	

Tablo 45’e baktığımızda evde bir yakını kalan çocukların ibadet gelişiminden aldıkları ortalamalar 4,77, olmayanların 4,70 çıkmıştır. Evde kalan yakın, anne babanın eksiklerini tamamlar ve anne babanın söylediklerini desteklerse çocuk bundan olumlu etkilenecek; anne babanın söylediğine ters şeyler söyler ya da anne babanın disiplinine müdahale ederse çocuk bundan olumsuz etkilenecektir.

2.2.2.12. Çocuğun En Çok Dini Bilgi Aldığı Kişinin İbadet Gelişimine Etkisi

Tablo 46. Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Dini bilgi kaynağı	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Anne	118	4,77	Gruplar arası	2,00	4	0,500	4,098	0.003
Baba	67	4,67						
Dede-nine	54	4,80	Grup içi	48,84	400	0,122		
Imam	79	4,74						
Öğretmen	87	4,60	Toplam	50,84	404			

Tablo 46’da çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişilere göre ibadet gelişimi ortalamaları verilmiştir. Tabloya göre dini bilgiyi dede ve ninesinden alanların ortalamaları en yüksek çıkmıştır. Bunun sebebi olarak dede ve nineden bilgi alan çocukların anne ve babalarına ilaveten dede ve nineden aldığı bu nedenle en yüksek çıktığı söylenebilir. İkinci sırada anne çıkmıştır. Çünkü çocukla en uzun süre vakit geçiren ve onun ibadet gelişimine en fazla etki yapan kişi annedir. Dolayısıyla en çok anneden eğitim alan çocukların ortalamaları yüksektir. En düşük ortalamalar dini bilgiyi en çok öğretmenden alan çocuklara aittir. Bu durumun sebebi, -öğretmenin her çocuğa aynı bilgiyi vereceğini düşünürsek- en çok bilgiyi öğretmenden alan çocukların anne-babalarından az bilgi almalarıdır. Tablo 48’de farklılıkların hangi kişiler arasında anlamlılık seviyesinde olduğu görülmektedir.

Tablo 47. Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Dini bilgi aldığı kişi		Farkın ortalaması	Sh	P
Anne	Baba	,1005	,05346	,330
	Dede-nine	-,0303	,05741	,984
	İmam	,0295	,05080	,978
	Öğretmen	,1655*	,04938	,008
Baba	Anne	-,1005	,05346	,330
	Dede-nine	-,1308	,06391	,246
	İmam	-,0710	,05804	,738
	Öğretmen	,0650	,05680	,783
Dede-nine	Anne	,0303	,05741	,984
	Baba	,1308	,06391	,246
	İmam	,0599	,06170	,869
	Öğretmen	,1958*	,06054	,011
İmam	Anne	-,0295	,05080	,978
	Baba	,0710	,05804	,738
	Dede-nine	-,0599	,06170	,869
	Öğretmen	,1360	,05431	,092
Öğretmen	Anne	-,1655*	,04938	,008
	Baba	-,0650	,05680	,783
	Dede-nine	-,1958*	,06054	,011
	İmam	-,1360	,05431	,092

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 47’de görüldüğü gibi en çok dini bilgiyi dede-nine ve anneden alanlarla öğretmenden alanlar arasında anlamlı farklılık vardır. Bu da çocuğun ibadet gelişiminde en çok evde tecrübeli bir büyüğün ve annenin önemli olduğunu, öğretmenin tek başına bu konuda yeterli olmadığını göstermektedir.

2.2.2.13. Annenin Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Çocuğun İbadet Gelişimine Etkisi

Bu çalışma, temel eğitim çağındaki çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde anne ve babanın rolünü ortaya koymaya çalıştığından annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun ibadet gelişimine etkisi mutlaka ortaya konmalıdır. Önceki konularda annenin yaşı ve eğitim seviyesi gibi konular ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkilere bakılmıştı. Ancak annenin çocuğuna etkisini ortaya koymada en etkili maddelerden biri annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesiyle çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi ölçen maddedir.

Tablo 48. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Annelerin dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
0,00-3,99	58	4,36	Gruplar arası	20,82	4	5,207	69,368	0.001
4,00-4,24	40	4,38						
4,25-4,49	27	4,51	Grup içi	30,02	400	0,075		
4,50-4,74	70	4,69						
4,75-5,00	210	4,91	Toplam	50,84	404			

Tablo 48’te annenin dini ve ahlaki eğitim vermesiyle çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki görülmektedir. Tabloya göre annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi arttıkça çocuğun ibadet gelişiminden aldıkları ortalamalar da yükselmektedir ve aradaki fark

anlamlıdır. Farkın hangi düzeyler de olduğunu anlamak için Tukey HSD testi uygulanmıştır.

Tablo 49. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Annelerin dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları		Farkın ortalaması	Sh	P
0,00-3,99	4,00-4,24	-,0287	,05631	,986
	4,25-4,49	-,1584	,06383	,097
	4,50-4,74	-,3367*	,04864	,001
	4,75-5,00	-,5525*	,04064	,001
4,00-4,24	0,00-3,99	,0287	,05631	,986
	4,25-4,49	-,1296	,06824	,319
	4,50-4,74	-,3079*	,05430	,001
	4,75-5,00	-,5238*	,04726	,001
4,25-4,49	0,00-3,99	,1584	,06383	,097
	4,00-4,24	,1296	,06824	,319
	4,50-4,74	-,1783*	,06207	,035
	4,75-5,00	-,3942*	,05601	,001
4,50-4,74	0,00-3,99	,3367*	,04864	,001
	4,00-4,24	,3079*	,05430	,001
	4,25-4,49	,1783*	,06207	,035
	4,75-5,00	-,2159*	,03781	,001
4,75-5,00	0,00-3,99	,5525*	,04064	,001

	4,00-4,24	,5238*	,04726	,001
	4,25-4,49	,3942*	,05601	,001
	4,50-4,74	,2159*	,03781	,001

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 49'a göre annenin 0,00-3,99 ile 4,00-4,24 arasındaki ve 4,00-4,24 ile 4,25-4,49 arasındaki ortalamalarının çocukların ortalamalarıyla karşılaştırılmasındaki fark anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır. Diğer bütün seviyelerde fark anlamlılık seviyesinde çıkmıştır. Yani annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasında tam bir paralellik vardır. Annenin çabası arttıkça çocuğun da ibadet gelişimi ortalamaları artmaktadır.

2.2.2.14. Babanın Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Çocuğun İbadet Gelişimine Etkisi

Biraz önce annenin ortalamaları ile çocuğun ortalamaları arasındaki ilişkinin oldukça paralel olduğunu gördük. Aynı ilişkinin baba ile çocuk arasında da olup olmadığı konumuz açısından üzerinde duracağımız önemli noktalardan biridir.

Tablo 50. Babanın Dini Ve Ahlaki Eğitim Vermesi İle Çocuğun İbadet Gelişimi Arasındaki İlişki İle İlgili Veriler

Babaların dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
0,00-3,99	53	4,34	Gruplar arası	18,84	4	4,711	58,87 2	0.001
4,00-4,24	51	4,42						
4,25-4,49	42	4,61	Grup içi	32,00	400	0,080		
4,50-4,74	82	4,77						
4,75-5,00	177	4,91	Toplam	50,84	404			

Tablo 50’de babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesiyle çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişki görülmektedir. Tabloya göre babanın dini ve ahlaki eğitim verme puanlarının ortalamaları 0,00-3,99 arası olan çocukları ibadet gelişimi ortalamaları 4,34, babanın ortalaması 4,00-4,24 arası olan çocukların ortalamaları 4,42, 4,25-4,49 arası ortalamaya sahip babaların çocuklarının ortalamaları 4,61, 4,50-4,74 arası ortalamaya sahip babaların çocuklarının ibadet gelişimi ortalamaları 4,77 ve 4,75-5,00 ile en yüksek ortalamaya sahip babaların çocuklarının ortalamaları 4,91 ile en yüksek çıkmıştır. Babanın dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları yükseldikçe çocukların ibadet gelişimi ortalamaları da yükselmektedir. Tabloya göre aradaki ilişki anlamlılık seviyesindedir. Hangi seviyelerde anlamlılık seviyesine ulaştığını görmek için Tukey HSD testi uygulanmıştır.

Tablo 51. Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Babaların dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları		Farkın ortalaması	Sh	P
0,00-3,99	4,00-4,24	-,0812	,05549	,587
	4,25-4,49	-,2684*	,05844	,001
	4,50-4,74	-,4230*	,04985	,001
	4,75-5,00	-,5641*	,04429	,001
4,00-4,24	0,00-3,99	,0812	,05549	,587
	4,25-4,49	-,1872*	,05894	,014
	4,50-4,74	-,3418*	,05045	,001
	4,75-5,00	-,4829*	,04496	,001
4,25-4,49	0,00-3,99	,2684*	,05844	,001
	4,00-4,24	,1872*	,05894	,014
	4,50-4,74	-,1546*	,05367	,034

	4,75-5,00	-,2957*	,04855	,001
4,50-4,74	0,00-3,99	,4230*	,04985	,001
	4,00-4,24	,3418*	,05045	,001
	4,25-4,49	,1546*	,05367	,034
	4,75-5,00	-,1411*	,03779	,002
4,75-5,00	0,00-3,99	,5641*	,04429	,001
	4,00-4,24	,4829*	,04496	,001
	4,25-4,49	,2957*	,04855	,001
	4,50-4,74	,1411*	,03779	,002

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesiyle çocuğun ibadet gelişimi arasındaki ilişkinin anlamlılığını gösteren tablo 51'e göre babanın dini ve ahlaki eğitim verme sorularından aldıkları ortalamaların birinci seviyesi ile ikinci seviyesi arasındaki ilişki dışında diğer bütün seviyelerdeki ilişki anlamlılık seviyesinde çıkmıştır. Anneyle olduğu gibi babayla da çocuk arasında olumlu bir ilişki vardır.

2.2.3. Anne-Babanın Çocuklarına Dini ve Ahlaki Eğitim Verme Durumları İle İlgili Veriler

2.2.3.1. Yaşanılan Şehrin, Annenin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesine Etkisi

Daha önce çocuğun yaşadığı şehrin ibadet ve inanç gelişimine etkisi olduğunu gördük. Ancak bu durumun sadece çevrenin etkisiyle mi gerçekleştiği yoksa Sakarya'daki ailelerin çocuklarına daha çok dini ve ahlaki eğitim vermesinin de bunda etkili mi olduğu anlaşılamamaktadır. Bu nedenle yaşanılan şehre göre annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki aşağıdaki tablo 53'te ayrıca ortaya konacaktır.

Tablo 52. Yaşanılan şehir ile annenin çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Sakarya- İzmir	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
İzmir	242	4,39	0,54	403	-9,916	0,001
Sakarya	163	4,84	0,23	348,3	-11,379	

Tablo 52’de görüldüğü gibi İzmir’deki annelerin çocuklarına dini ve ahlaki eğitim vermesinden aldıkları puanların ortalamaları 4,39, Sakarya’dakilerin 4,84 çıkmıştır. Bu durum, Sakarya ve İzmir’de yaşayan çocukların ibadet ve inanç gelişimi puanlarının ortalaması arasındaki farkta annenin önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. İlerleyen sayfalarda annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun ibadet gelişimine etkisi gösterilecektir. Yaşanılan yerleşim yeri ile annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğa etkileri bir arada değerlendirilirse çocuğun ibadet ve inanç gelişiminden aldıkları yüksek ortalamaların bir kısmının çevreden bir kısmının da anneden kaynaklandığı anlaşılır. Annelerin çocuklarına daha fazla din eğitimi vermelerinde de çevrenin etkisi olduğunu düşünürsek çocuğun her durumda çevreden etkilendiği sonucuna ulaşabiliriz.

2.2.3.2. Yaşanılan Şehrin Babanın Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesine Etkisi

Yaşanılan şehrin annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinde etkili olduğunu gördük. Annenin din eğitimi vermesinde olduğu gibi babanın din eğitimi vermesinde de yaşanılan şehrin etkili bir faktör olacağını düşündük. Bu nedenle yaşanılan şehrin babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinde etkisini ortaya koymaya çalıştık.

Tablo 53. Yaşanılan şehir ile babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Sakarya- İzmir	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
İzmir	242	4,34	0,58	403	-8,754	0,001
Sakarya	163	4,78	0,29	379,3	-9,821	

Tablo 53'te görüldüğü gibi İzmir'de yaşayan babaların, çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesiyle ilgili sorulardan aldıkları puanların ortalamaları 4,34, Sakarya'dakilerin 4,78'dir. Bu sonuçlar annelerin ortalamalarıyla da örtüşmektedir. Yani Sakarya'da yaşayan annelerinki gibi babaların da çocuklarına dini ve ahlaki eğitim verme oranı İzmir'dekilerden oldukça yüksektir. Anne için söylediklerimiz baba için de geçerlidir.

Anket yapılan yerlerde uzun süre bulunmuş ve din eğitimi yapılan kurumları oldukça iyi tanımış olmamız sebebiyle bu konuda gözlemlerimizden de yararlandık. Gözlemlerimize göre Sakarya'daki aileler dini ve ahlaki eğitime İzmir'deki ailelerden daha fazla önem vermektedirler. Bu hem evde verilen dini ve ahlaki eğitimden hem de Kuran kurslarındaki öğrenci mevcutlarından çıkartabiliriz.

2.2.3.3. Annenin eğitim seviyesinin çocuğuna dini ve ahlaki eğitime vermesine etkisi

Önceki konularda annenin eğitim seviyesinin çocuğun ibadet ve inanç gelişimine etkisini gördük. Ancak çocuğun ibadet ve inanç gelişimindeki farklılıkların annenin eğitim seviyesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını daha iyi tahlil edebilmek amacıyla annenin eğitim durumuyla çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişkiye de bakmak gerekmektedir.

Tablo 54. Annenin eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	36	4,35	Gruplar Arası	2,829	4	0,707	2,880	0.023
İlkokul	259	4,57						
Ortaokul	61	4,66	Grup içi	98,21	400	0,246		
Lise	33	4,70						
Yüksekokul	16	4,52	Toplam	101,04	404			

Tablo 55. Annenin eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Annelerin eğitim seviyesi		Farkın ortalaması	Sh	P
Okuryazar değil	İlkokul	-,2252	,08814	,081
	Ortaokul	-,3112*	,10414	,025
	Lise	-,3485*	,11942	,030
	Yüksekokul	-,1690	,14889	,788
İlkokul	Okuryazar değil	,2252	,08814	,081
	Ortaokul	-,0860	,07052	,740
	Lise	-,1233	,09159	,662
	Yüksekokul	,0562	,12765	,992
Ortaokul	Okuryazar değil	,3112*	,10414	,025
	İlkokul	,0860	,07052	,740
	Lise	-,0373	,10708	,997
	Yüksekokul	,1422	,13918	,845
Lise	Okuryazar değil	,3485*	,11942	,030
	İlkokul	,1233	,09159	,662
	Ortaokul	,0373	,10708	,997
	Yüksekokul	,1795	,15095	,758
Yüksekokul	Okuryazar değil	,1690	,14889	,788
	İlkokul	-,0562	,12765	,992
	Ortaokul	-,1422	,13918	,845
	Lise	-,1795	,15095	,758

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 54’te annenin eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında anlamlı bir ilişki var olduğu tespit edildi ve hangi seviyeler arasındaki ilişkinin anlamlılık seviyesinde olduğunun tespit etmek için tablo 55’teki test yapıldı. Tablo 55 incelendiğinde okuryazar olmayan annelerle ortaokul ve lise mezunu anneler arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu durum annelerin okuma yazma bilmemelerinin çocuklarına din eğitimi vermelerini de olumsuz etkilediğini göstermektedir. Önceki konularda okuma yazma bilmeyen annelerin çocuklarının da ibadet gelişimlerinin düşük olduğunu görmüştük. Dolayısıyla annenin okuma yazma bilmemesi çocuğuna yeterince din eğitimi verememesine ve çocuğun da ibadet gelişiminin olumsuz etkilenmemesine sebep olmaktadır. Ancak annesi okuma yazma bilmeyen çocukla annesi ortaokul ya da lise mezunu olan çocukların ibadet gelişimindeki farkın; okuma yazma bilmeyen anne ile ortaokul ya da lise mezunu annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki farktan az olması çocuğun ibadet gelişiminde annesi dışında kaynaklardan da yararlandığını ve açığının bir miktarını kapattığını göstermektedir. Tablo 55’te dikkat çeken bir nokta da yüksek okul mezunu annelerin -önceki konularla örtüşür şekilde- çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinin de oldukça düşük olmasıdır. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi bu annenin az eğitim vermek istemesinden kaynaklanabileceği gibi çalışması sebebiyle çocuğuyla yeterince ilgilenememesinden de kaynaklanabilir.

2.3.4. Babanın Eğitim Seviyesinin Çocuğuna Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesine Etkisi

Yukarda babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ibadet ve inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi görmüştük. Her ne kadar babanın eğitim seviyesi ile çocuğun inanç ve ibadet gelişimi arasında anlamlı bir ilişki çıksa da bu ilişkinin babanın dini ve ahlaki eğitim vermesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı anlaşılamamaktadır. Burada babanın dini ve ahlaki eğitim vermesiyle eğitim seviyesi arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır.

Tablo 56. Babanın eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	10	3,95	Gruplar arası	5,043	4	0,405	4.578	0.001
İlkokul	203	4,47						
Ortaokul	96	4,56	Grup içi	110,15	400	0,123		
Lise	65	4,63						
Yüksekokul	31	4,61	Toplam	115,19	404			

Tablo 56’da görüldüğü gibi okuryazar olmayan babaların, çocuklarına dini ve ahlaki eğitim verme puanlarının ortalamaları 3,95, ilkokul mezunu olanların 4,47, ortaokul mezunu olanların 4,56 lise mezunu olanların 4,63, üniversite mezunu olanların 4,61’dir. Bu durum bize açıkça eğitim seviyesi yükseldikçe babanın dini ve ahlaki eğitim vermesinde artış olduğunu göstermektedir. Şimdi farkın hangi seviyelerde olduğunu analiz yardımıyla inceleyelim.

Tablo 57. Babanın eğitim seviyesi ile çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Babanın eğitim seviyesi		Farkın ortalaması	Sh	P
Okuryazar değil	İlkokul	-,5254*	,16999	,018
	Ortaokul	-,6198*	,17438	,004
	Lise	-,6854*	,17826	,001
	Yüksekokul	-,6661*	,19085	,005
İlkokul	Okuryazar değil	,5254*	,16999	,018

	Ortaokul	-,0944	,06500	,594
	Lise	-,1600	,07479	,205
	Yüksekokul	-,1408	,10119	,634
Ortaokul	Okuryazar değil	,6198*	,17438	,004
	İlkokul	,0944	,06500	,594
	Lise	-,0656	,08429	,937
	Yüksekokul	-,0463	,10841	,993
Lise	Okuryazar değil	,6854*	,17826	,001
	İlkokul	,1600	,07479	,205
	Ortaokul	,0656	,08429	,937
	Yüksekokul	,0193	,11454	1,000
Yüksekokul	Okuryazar değil	,6661*	,19085	,005
	İlkokul	,1408	,10119	,634
	Ortaokul	,0463	,10841	,993
	Lise	-,0193	,11454	1,000

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 57'ye baktığımızda babanın okuryazar olmamasıyla diğer tüm eğitim seviyelerinde, çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yani okuma yazma bilmeyen babalar çocuklarına okuma yazma bilenlere göre daha az dini ve ahlaki eğitim vermektedirler.. Tablo 57'de görüldüğü gibi diğer eğitim seviyelerindeki babaların puanlarının ortalamaları birbirine yakındır. Burda dikkat çeken nokta annenin üniversite mezunu olmasının hem annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinde hem de çocukların ibadet ve inanç gelişimlerinde babadan daha fazla olumsuz etkiye sahip olmasıdır. Bu da annenin iş hayatına atılması sebebiyle ortaya çıkıyor olmalıdır.

2.2.3.Çocuğun Ahlaki Gelişimi Ile İlgili Veriler

Daha önce farklı değişkenlerle çocuğun ibadet ve inanç gelişimi arasındaki ilişkileri incelemiştik. Bu konuda yine aynı değişkenlerin çocuğun ahlaki gelişimine etkisini ortaya koymaya çalışacağız ve dini gelişimle ahlaki gelişim arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak ele alacağız. Böylece anne-baba ve diğer bazı faktörlerin dini gelişime etkileriyle ahlaki gelişime etkileri arasında nasıl bir ilişki olduğunu da değerlendirme imkanı bulacağız.

2.2.3.1. Çocuğun Yaşının Ahlaki Gelişimine Etkisi

Daha önce çocuğun yaşının ibadet ve inanç gelişimine etkisi konusunda yaş arttıkça çocukların ortalamalarının da arttığını fakat bunun anlamlılık seviyesine ulaşmadığını belirtmiştik. Burada yaşın ahlaki gelişime etkisini ortaya koyacağız; böylece ibadet ve inanç gelişimiyle paralel olup olmadığını değerlendireceğiz.

Tablo 58. Çocuk yaşı ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
6-10	125	4,71	0,38	403	-0,576	0,565
11-12	280	4,73	0,42	261,3	-0,598	

Tablo 58'de gördüğümüz gibi 6-10 yaş grubu çocukların ortalamaları 4,71, 11-12 yaş grubu çocukların ortalamaları 4,73'tür. Aradaki fark oldukça azdır ve anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır. Buradan ahlaki gelişimle ibadet ve inanç gelişimi sonuçlarının birbiriyle uyumlu olduğunu görüyoruz.

2.2.3.2. Çocuğun Cinsiyetinin Ahlaki Gelişimine Etkisi

Temel eğitim çağındaki çocuğun gelişiminde cinsiyet faktörünün çok etkili olmayacağını cinsiyete göre farklılaşmanın temel eğitim döneminden sonra daha bariz bir şekilde ortaya çıkacağını ifade etmiştik ve ibadet ve inanç gelişimi için bu düşüncemizin haklı olduğunu görmüştük. Burada ahlaki gelişimde cinsiyetin etkisini ve ibadet ve inanç gelişimiyle tutarlı olup olmadığını inceleyeceğiz.

Tablo 59. Çocuk cinsiyetiyle ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Cinsiyet	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
Erkek	210	4,71	0,43	403	-0.684	0,494
Kız	195	4,74	0,38	401,7	-0,687	

Tablo 59’da gördüğümüz gibi çocuğun cinsiyeti ahlaki gelişim puanlarının ortalamalarında anlamlı bir farklılığa sebep olmamaktadır. Yani temel eğitim çağında cinsiyet, ahlaki gelişimde ayırıcı bir etken değildir. Bu durum ibadet ve inanç gelişimi verileriyle de tutarlıdır.

2.2.3.3. Annenin Yaşının Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Annenin yaşının çocuğun ibadet ve inanç gelişimine etkisi olduğunu görmüştük. Genç annelerin çocuklarının ibadet ve inanç gelişiminden aldıkları ortalamalar diğerlerine göre anlamlı derecede daha yüksekti. Burada ahlaki gelişimde de aynı durum ortaya çıkıp çıkmayacağı yani diğer gelişim alanlarıyla uyumu ortaya koyulacaktır.

Tablo 60. Annenin yaşıyla çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Anne yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
25-40	341	4,74	0,41	403	1,482	0,139
40 üzeri	64	4,66	0,35	99,6	1,668	

Tablo 60’ta gördüğümüz gibi annenin yaşı 25-40 arasında olan çocukların ortalamaları 4,74, 40 üzeri olanların 4,66’dır. Annesi genç olan çocukların ortalamaları daha yüksek olmakla birlikte aradaki fark anlamlılık seviyesinde çıkmamıştır. Çocuğun ibadet ve inanç gelişimiyle karşılaştığımızda sonuçlar benzerlik göstermekte fakat fark azalmaktadır.

2.2.3.4. Babanın Yaşının Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Daha önceki konularda annenin yaşının çocuğun ibadet gelişiminde kısmen etkili olduğunu, inanç gelişiminde ise etkisinin olmadığını görmüştük. Babanın yaşının ise çocuğun inanç ve ibadet gelişimlerinde etkisinin olmadığını gördük. Bu durum annenin yaşının çocuğuyla ilişkisinde etkili bir faktör olduğunu, babanın yaşının ise çocuğun gelişiminde önemli bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu konuda babanın yaşı ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır.

Tablo 61. Babanın yaşıyla çocuğun inanç gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Baba yaş	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
25-40	262	4,72	0,44	403	-0,378	0,706
40 üzeri	143	4,74	0,33	364,6	-0,410	

Tablo 61'e baktığımızda babanın yaşının –ibadet ve inanç gelişiminde olduğu gibi- çocuğun ahlaki gelişiminde etkili olmadığını görüyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi anne, günün büyük kısmını çocukla geçirdiği için annenin yaşı çocuğun gelişiminde daha etkili olmakta; babanın yaşı ise fazla bir etki yapmamaktadır. Ayrıca anne yaşlandıkça günlük hayatı daha az takip etmekte böylece çocukla arasındaki ilişki azalmaktadır. Bu nedenle annenin yaşının fazla olmasının çocuğa belirgin bir şekilde olumsuz etkisi olmakta baba için böyle bu durum söz konusu olmamaktadır.

2.2.3.5. Yaşanılan Yerleşim Yerinin Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Bu konuda yaşanılan yerleşim yerinin ahlaki gelişimde de etkisini göreceğiz.

Tablo 62. Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Yerleşim yeri	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
İl	50	4,95	Gruplar arası	3,04	2	1,523	9,494	0,001
İlçe	225	4,71	Grup içi	64,50	402	0,160		
Köy	130	4,67	Toplam	67,55	404			

Tablo 62’de yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki puanların ortalamalarının birbirlerinden oldukça farklı olduğunu, yerleşim yeri büyüdükçe ahlaki gelişimden alınan ortalamaların da yükseldiğini ve aradaki farkın anlamlılık seviyesinde olduğunu görüyoruz. Farkın hangi yerleşim yerleri arasında anlamlılık seviyesine ulaştığını görmek için Tukey HSD testi uygulanmıştır.

Tablo 63. Yaşanılan yerleşim yeri ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Yerleşim yeri		Farkın ortalaması	Sh	P
İl	İlçe	,2426*	,06263	,001
	Köy	,2836*	,06666	,001
İlçe	İl	-,2426*	,06263	,001
	Köy	,0410	,04413	,622
Köy	İl	-,2836*	,06666	,001
	İlçe	-,0410	,04413	,622

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 63'te çocuğun yaşadığı yerleşim yeri büyüdükçe ahlaki gelişimden aldığı ortalamaların da arttığını ve ilçe ile köy arasındaki ortalama hariç diğer yerleşim yerlerinde anlamlılık seviyesinde bir fark olduğunu görüyoruz. Ahlaki gelişimin zihinsel gelişimle alakalı olduğunu söylemiştik. Şehirde yaşantı zenginliği sebebiyle çocuğun zihinsel gelişimi artmakta, bu da çocuğun ahlaki gelişim seviyesini yükseltmektedir.

2.2.3.6. Yaşanılan Şehrin Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Tablo 64. Yaşanılan şehir ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Yaşanılan şehir	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
İzmir	242	4,62	0,46	403	-6,999	0,001
Sakarya	163	4,89	0,23	378,8	-7,855	

Tablo 64'te çocuğun yaşadığı şehir ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişki görülmektedir. Sakarya'da yaşayan çocukların ahlaki gelişim ortalamaları 4,89, İzmir'de yaşayanların 4,62'dir. T testi sonuçlarına göre aradaki fark anlamlıdır. Çocuğun ahlaki gelişiminin Sakarya'da yüksek çıkması hem bu şehrin kültüründe dinin daha etkin bir yere sahip olmasından hem de Sakarya'da yaşayan anne-babaların dini ve ahlaki konularda çocuklarına daha çok eğitim vermelerinden kaynaklanmaktadır.

2.2.3.7. Çocuğun Kardeş Sayısının Ahlaki Gelişimine Etkisi

Çocuğun kardeş sayısının ahlaki gelişimine etkisi konumuz açısından incelememiz gereken alanlardan biridir. Bu konuda kardeş sayısının çocuğun ahlaki gelişimine etkisi ortaya koyulacaktır.

Tablo 65. Çocuğun kardeş sayısı ile ahlaki arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Kardeş sayısı	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
1	20	4,67	Gruplar arası	0,24	4	0,060	0,358	0.839
2	179	4,72						
3	138	4,72	Grup içi	67,31	400	0,168		
4	40	4,73						
5	28	4,80	Toplam	67,55	404			

Tablo 65'te gördüğümüz gibi çocuğun kardeş sayısının ahlaki gelişiminde önemli derecede bir etkisi yoktur. Kardeş sayısı arttıkça ahlaki gelişimde küçük bir artış olmakla birlikte bu farkın kardeş sayısından mı yoksa başka bir faktörden mi ortaya çıktığı anlaşılamamaktadır. Farkın oldukça az olması kardeş sayısı ile direk bağlantı kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bu veriler çocuğun kardeş sayısı ile ibadet ve inanç gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren verilerle de uyum içindedir.

2.2.3.8. Çocuğun Kaçınıcı Kardeş Olduğunun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Yukarda çocuğun kardeş sayısının ahlaki gelişimde etkili olmadığını belirtmiştik. Ancak çocuğun kaçınıcı sırada doğduğunun, başka bir ifadeyle kendisinden büyük kardeşinin ahlaki gelişimine herhangi bir etkisinin olup olmadığı da önemlidir. Bu konuda kardeş sırasının ahlaki gelişimle ilişkisi açıklanacaktır.

Tablo 66. Çocuğun kaçınıcı kardeş olduğu ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Kardeş sırası	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
1.	155	4,72	Gruplar Arası	0,39	4	0,099	0,589	0.671
2.	160	4,70						
3.	61	4,77	Grup içi	67,15	400	0,168		
4.	17	4,81						
5.	12	4,79	Toplam	67,55	404			

Tablo 66’da gördüğümüz gibi çocuğun kardeş sırası ile ahlaki gelişimi arasındaki puanların ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Aradaki fark anlamlılık seviyesinde değildir. Fakat ortalamalara dikkat ettiğimizde kardeş sayısı arttıkça az da olsa ortalamaların yükseldiği fark edilmektedir. Bu durum, çocuğun kendisinden büyük kardeşlerinin ahlaki gelişimine olumlu etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu her ağabey-abla için geçerli olamayacağı için ve çocuğun ahlaki gelişiminde çok farklı değişkenler etkili olduğu için anlamlılık seviyesinde çıkmamıştır.

2.2.3.9. Annenin Eğitim Seviyesinin Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Daha önce annenin ve babanın eğitim seviyelerinin çocuğun inanç ve ibadet gelişimlerine etkisini değerlendirmiştik. Bu konuda ise annenin eğitim seviyesinin çocuğun ahlaki gelişimine etkisini değerlendireceğiz.

Tablo 67. Annenin eğitim seviyesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	36	4,80	Gruplar arası	0,80	4	0,201	1,207	0.307
İlkokul	259	4,74						
Ortaokul	61	4,63	Grup içi	66,74	400	0,167		
Lise	33	4,76						
Yüksekokul	16	4,69	Toplam	67,55	404			

Tablo 67’de gördüğümüz gibi annenin eğitim seviyesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren ortalamalar birbirine oldukça yakındır. Aradaki fark anlamlılık seviyesinde değildir. Fakat ibadet ve inanç gelişiminde olduğu kadar düşük olmasa da yüksekokul mezunu annelerin çocukları en düşük ortalamalara sahiptir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu durum yüksekokul mezunu annelerde çalışma oranının fazla olması ve bu annelerin çocuklarıyla diğerleri kadar ilgilenememeleri sebebiyledir. Puanların birbirine yakın olması ve okuma yazma bilmeyen annelerin çocuklarının ortalamalarının oldukça yüksek olması bu konuda tüm annelerin hassas olduğunu, eğitimi seviyesi düşük de olsa ahlaki konulara her annenin önem verdiğini göstermektedir.

2.2.3.10. Babanın Eğitim Seviyesinin Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Daha önce annenin ve babanın eğitim seviyelerinin çocuğun inanç ve ibadet gelişimlerine etkisini değerlendirmiştik. Bu konuda ise babanın eğitim seviyesinin çocuğun ahlaki gelişimine etkisini değerlendireceğiz.

Tablo 68. Babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Eğitim seviyesi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Okuryazar değil	10	4,48	Gruplar arası	0,67	4	0,170	1,015	0.399
İlkokul	203	4,74						
Ortaokul	96	4,72	Grup içi	66,87	400	0,167		
Lise	65	4,72						
Yüksekokul	31	4,76	Toplam	67,55	404			

Tablo 68’de babanın eğitim seviyesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren veriler görülmektedir. Tabloda gördüğümüz gibi ahlaki gelişim ortalamaları en düşük olan çocuklar okur yazar olmayan babaların çocuklarıdır. Bunun en önemli sebebi okuryazar olmayan babaların eşlerinin de okuryazar olmaması sebebiyle çocuk hem anneden hem de babadan yetersiz eğitim almaktadır. Ancak sadece annenin okuma yazma bilmediği ailelerde, babanın eğitilmiş olması çocuğun en azından bir kaynaktan daha iyi eğitim almasını mümkün kılmaktadır. Okuma yazma bilmeyen babaların ortalamaları daha düşük olmasına rağmen aradaki fark anlamlılık seviyesinde çıkmamıştır. Bu da okuma yazma bilmese de babaların çocuklarına ahlaki eğitim vermek istediklerini ve bunda oldukça başarılı olduklarını göstermektedir. Anne ve babanın yaşları ve eğitim seviyelerinin çocuklarının ahlaki gelişimlerine etkisinin anlamlılık seviyesinde olmamasında, bu yaşlardaki çocukların okula gitmeleri sebebiyle farklı kaynaklardan dini ve ahlaki eğitim almaları da etkili olmuştur.

2.2.3.11. Evde Aile Bireyleri Dışında Bir Yakının Kalmasının Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Evde kalan herkes az ya da çok, istesin ya da istemesin çocuğun gelişimine bir etki yapar. Bu etki ibadet gelişiminde belirttiğimiz gibi anne-babayı desteklerse olumlu anne-babaya muhalefet ederse olumsuz olur. Çevremizde yaptığımız gözlemlerde evde

kalan büyüklerin çocuğa ahlaki eğitim vermeye çalıştıklarını ve genellikle olumlu etki yaptıklarını; fakat zaman zaman anne-babanın disiplinine ya da sözlerine çocuğun önünde karşı çıkarak çocuğun kafasını karıştırdıklarını farkettilik. Bu durum bazen anne ve baba arasında da olabilir, fakat bu konumuzun dışındadır. Bu konuda genel olarak aile bireyleri dışında bir yakının evde kalmasının çocuğun ahlaki gelişimine etki yönü ve derecesi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tablo 69. Evde aile bireyleri dışında bir yakının yaşamasıyla çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Evde kalan	N	X	Ss	Sd	t	Anlamlılık
Var	80	4,78	0,34	403	1.231	0,219
Yok	325	4,71	0,42	144,2	1.396	

Tablo 69’da gördüğümüz gibi evde bir yakını kalan çocukların ortalamaları kalmayanlardan az bir miktar fazladır. Bu durum ibadet gelişiminden elde edilen verilerle uyum içindedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi evde kalan yakın genellikle olumlu etki yapmaktadır. Tablo’ya bakarak olumlu etkisi olduğunu görebiliyoruz. Fakat zaman zaman olumsuz etki yapabileceğini belirttik. Kanaatimizce bazı ailelerde kalan yakınların olumsuz etki yapması, aradaki farkın anlamlılık seviyesinde çıkmasını engellemektedir.

2.2.3.12. Çocuğun En Çok Dini Bilgi Aldığı Kişinin Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişinin ahlaki gelişimine etkisi konumuz açısından dikkate almamız gereken bir faktördür.

Tablo 70. Çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Dini bilgi aldığı kişi	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
Anne	118	4,77	Gruplar arası	0,67	4	0,169	1,011	0.401
Baba	67	4,76						
Dede-nine	54	4,70	Grup içi	66,87	400	0,167		
Imam	79	4,73						
Öğretmen	87	4,66	Toplam	67,55	404			

Tablo 70’te çocuğun en çok dini bilgi aldığı kişi ile ahlaki gelişimi arasındaki ilişkinin sonuçları görülmektedir. Tabloya göre ahlaki gelişim ortalaması en yüksek en çok dini bilgiyi annesinden alan çocuğun, en düşük ortalama öğretmenden alan çocuğun çıkmıştır. Bu durum çocuğun ahlaki gelişiminde en etkili olan kişinin anne olduğunu ve birinci sırada annenin olması gerektiğini, eğer anne en çok bilgi veren kişi değilse diğer kişilerin annenin yerine geçemeyeceğini göstermektedir. Fakat aradaki farkın anlamlılık seviyesinde çıkmaması, çocuğun ahlaki gelişimde tek bir kişinin hayati öneme sahip olmadığını çevresindeki herkesin çocuğun ahlaki gelişiminde yakın etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

2.2.3.13. Annenin Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Bu konuda annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun ahlaki gelişiminde –ibadet ve inanç gelişiminde olduğu gibi- önemli bir etkiye sahip olup olmadığı değerlendirilecektir. Bu konu çocuğun ahlaki gelişim seviyesinin çevreden mi yoksa annenin verdiği eğitimden mi kaynaklandığı, başka bir ifadeyle çocuğun ahlaki gelişiminin annenin dini ve ahlaki eğitim vermesiyle ne kadar ilişkili olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 71. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Annelerin dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
0,00-3,99	58	4,43	Gruplar arası	10,18	4	2,546	17,753	0.001
4,00-4,24	40	4,52						
4,25-4,49	27	4,65	Grup içi	57,36	40	0,143		
4,50-4,74	70	4,74						
4,75-5,00	210	4,85	Toplam	67,55	404			

Tablo 71’de gördüğümüz gibi annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ne kadar fazla ise çocuğun ahlaki gelişiminden aldıkları puanların ortalamaları da o kadar yüksektir. Yani çocuğun ahlaki gelişimi ile annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi arasında doğru orantı vardır. Anova testine göre de aradaki fark anlamlıdır. Şimdi hangi seviyeler arasındaki ilişkinin anlamlılık seviyesinde olduğu tablo halinde gösterilecektir.

Tablo 72. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Annelerin dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları		Farkın ortalaması	Sh	P
0,00-3,99	4,00-4,24	,0953	,07784	,737
	4,25-4,49	,2204	,08823	,093
	4,50-4,74	,3137*	,06724	,001
	4,75-5,00	,4216*	,05618	,001
4,00-4,24	0,00-3,99	,0953	,07784	,737
	4,25-4,49	,1252	,09433	,675
	4,50-4,74	,2185*	,07506	,031
	4,75-5,00	,3264*	,06533	,001
4,25-4,49	0,00-3,99	,2204	,08823	,093
	4,00-4,24	,1252	,09433	,675
	4,50-4,74	,0933	,08579	,813
	4,75-5,00	,2012	,07743	,072
4,50-4,74	0,00-3,99	,3137*	,06724	,001
	4,00-4,24	,2185*	,07506	,031
	4,25-4,49	,0933	,08579	,813
	4,75-5,00	,1079	,05227	,237
4,75-5,00	0,00-3,99	,4216*	,05618	,001
	4,00-4,24	,3264*	,06533	,001
	4,25-4,49	,2012	,07743	,072
	4,50-4,74	,1079	,05227	,237

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 73'e göre annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinden aldıkları ortalamaların birinci ve ikinci seviyeleriyle dördüncü ve beşinci seviyeleri arasındaki fark anlamlılık seviyesinde çıkmıştır. Diğer seviyelerde de fark yüksek olmakla birlikte anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır. Annenin dini ve ahlaki eğitim vermesiyle çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ibadet ve inanç gelişimindeki ilişkiyle uyum içindedir. Buradan çıkaracağımız sonuç annenin dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun dini ve ahlaki gelişimlerinin her boyutunda çok etkili olduğu biri yükseldikçe diğerinin de benzer oranda yükseldiğidir. Bu durum annenin, çocuğun gelişimindeki önemini bize ıspatlamaktadır.

2.2.3.14. Babanın Dini ve Ahlaki Eğitim Vermesinin Çocuğun Ahlaki Gelişimine Etkisi

Önceki konularda babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinin ibadet ve inanç gelişiminde etkili olduğunu, annenin ise çocuğun gelişiminin her alanında etkili olduğunu görmüştük. Bu konuda babanın dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun ahlaki gelişimine etkisini ortaya koyacağız.

Tablo 73. Babanın dini ve ahlaki eğitim verme çabası ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişki ile ilgili veriler

Babaların dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları	N	X		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
0,00-3,99	53	4,34	Gruplar arası	9,33	4	2,335	16,043	0.001
4,00-4,24	51	4,42						
4,25-4,49	42	4,61	Grup içi	58,21	400	0,146		
4,50-4,74	82	4,77						
4,75-5,00	177	4,91	Toplam	67,55	404			

Tablo 73'teki ortalamalara baktığımızda babanın dini ve ahlaki eğitim verme oranı arttıkça çocuğun ahlaki gelişiminin de yükseldiğini görmekteyiz. Aradaki ortalamaların

arasındaki farkın yüksek olduğu ve bu farkın anlamlılık seviyesinde olduğu görülmektedir. Farkın hangi seviyeler arasında anlamlılık seviyesine ulaştığı Anova testinden görülemediği için Tukey HSD testi uygulanmıştır.

Tablo 74. Babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi ile çocuğun ahlaki gelişimi arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları

Babaların dini ve ahlaki eğitim verme ortalamaları		Farkın ortalaması	Sh	P
0,00-3,99	4,00-4,24	-,0250	,07483	,997
	4,25-4,49	-,2505*	,07881	,014
	4,50-4,74	-,3047*	,06724	,001
	4,75-5,00	-,3852*	,05973	,001
4,00-4,24	0,00-3,99	,0250	,07483	,997
	4,25-4,49	-,2255*	,07949	,038
	4,50-4,74	-,2797*	,06803	,001
	4,75-5,00	-,3601*	,06063	,001
4,25-4,49	0,00-3,99	,2505*	,07881	,014
	4,00-4,24	,2255*	,07949	,038
	4,50-4,74	-,0542	,07239	,945
	4,75-5,00	-,1347	,06548	,241
4,50-4,74	0,00-3,99	,3047*	,06724	,001
	4,00-4,24	,2797*	,06803	,001
	4,25-4,49	,0542	,07239	,945
	4,75-5,00	-,0805	,05096	,512

4,75-5,00	0,00-3,99	,3852*	,05973	,001
	4,00-4,24	,3601*	,06063	,001
	4,25-4,49	,1347	,06548	,241
	4,50-4,74	,0805	,05096	,512

* 0,05 seviyesinde anlamlı farklılık

Tablo 74'te babanın dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun ahlaki gelişiminde hangi seviyelerde anlamlılık seviyesinde olduğu görülmektedir. Tabloya göre babanın dini ve ahlaki eğitim verme sorularından aldıkları ortalamaların birinci ve ikinci seviyesiyle diğer tüm seviyeleri arasındaki fark anlamlılık seviyesindedir. Bu durum babanın dini ve ahlaki eğitim vermesi arttıkça çocuğun ahlaki gelişiminin de arttığını göstermektedir. Bu veriler ibadet ve inanç gelişiminden elde edilen verilerle ve annenin verileriyle de paralellik arz etmektedir.

Analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde anne-babanın yaş ve eğitim durumlarının çocuğun ahlaki gelişimlerine etkisinin daha az olduğu ve gelişimin her alanında anlamlılık seviyesine ulaşamadığı; ancak anne ve babanın dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun gelişiminin her alanında çok etkili olduğu görülmektedir. Buradan, temel eğitim çağındaki çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde anne-babanın çok etkili olduğunu, okul, çevre ve diğer yetişkinlerin de etkisi olmakla birlikte hala en etkili faktörün anne ve baba olduğu sonucunu çıkartmaktayız.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada çocukların kişisel özellikleri, yerleşim yeri ve ailelerinin, dini ve ahlaki gelişimlerine etkilerini ortaya koymaya çalıştık. Bunun için bazı hipotezler belirledik ve anket metoduyla bu hipotezleri sınamaya çalıştık. Giriş bölümünde ifade ettiğimiz hipotezlerin bazıları anketten elde edilen veriler tarafından desteklenmiş, bazıları ise desteklenmemiştir.

Temel eğitim çağındaki çocukların cinsiyete göre anlamlı bir fark olmadığını iddia ettiğimiz hipotezlerimiz anket sonuçları tarafından desteklenmiştir. Cinsiyete göre, çocukların inanç, ibadet ve ahlak gelişimi ortalamaları birbirlerine oldukça yakındır.

Çocuklarının yaşlarının inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerine olumlu etkisi olduğunu, yaşın büyüdükçe gelişimlerinin de artacağını ifade ettiğimiz hipotezlerimiz anket sonuçları tarafından kısmen desteklenmiştir. 11-12 yaş grubu çocukların inanç gelişimi ortalamaları, 6-10 yaş grubu çocuklara göre anlamlı derecede yüksek çıkmış, ibadet ve inanç gelişiminde ise yüksek çıkmakla birlikte fark anlamlılık seviyesinde çıkmamıştır. İslamiyet'e göre temel eğitim çağındaki çocukların ibadet yapmak zorunda olmamaları ve ahlak gelişiminde yaş farkına dikkat edilmeden benzer öğütlerle karşılaşmaları ibadet ve inanç gelişimi ortalamalarının birbirine yaklaşmasına ve aradaki farkın anlamlılık seviyesinde çıkmamasına sebep olmuş olabilir.

Annenin genç olmasının, çocuğun inanç, ibadet ve ahlak gelişimine olumlu etkisi olduğunu belirten hipotezlerimiz, anketin sonuçları tarafından desteklenmiştir. 25-40 yaş arası annelerin çocuklarının inanç, ibadet ve ahlak gelişimi ortalamaları, 40 yaş üzeri annelerin çocuklarından oldukça yüksek çıkmıştır.

Babanın genç olmasının çocuğun inanç, ibadet ve ahlak gelişimine olumlu etkisi olduğunu ifade eden hipotezlerimiz, anketten elde edilen verilerce desteklenmemiştir. 25-40 yaş arası babaların çocuklarıyla, 40 yaş üzeri babaların çocuklarının inanç, ibadet ve ahlak gelişimi ortalamaları eşit denecek kadar birbirine yakın çıkmıştır. Bu yaş gruplarındaki babaların çocuklarıyla ilgilenmeleri arasında bir farkın olmaması, babanın yaşının çocuğuyla iletişimde önemli bir etkiye sahip olmaması ve çocukla babadan ziyade annenin ilgileniyor olması hipotezlerimizin desteklenmemesinin sebebi olabilir.

Yaşanılan yerleşim yerinin büyüklüğünün çocuğun inanç, ibadet ve ahlak gelişimine olumlu etkisi olduğunu, yerleşim yerinin büyüklüğü, çocuğun genel kültürünü artıracığından inanç, ibadet ve ahlak gelişimi ortalamalarını da yükselteceğini ifade eden hipotezlerimiz anket sonuçlarıca tam olarak desteklenmiştir. Bu yaşlardaki çocuklar öğrenmeye oldukça açık ve çevrelerinden duyduklarını kabul etmeye hazırdırlar. Bu nedenle dini ve ahlaki konularda da çocuklar, çevrelerinden ne kadar bilgi alırlarsa dini ve ahlaki gelişimleri de o oranda artacaktır. Bu dönemden sonra ergenlik dönemine giren çocuklar soyut düşünme yeteneğinin de gelişmesiyle dini ve ahlaki konuları da sorgulamaya başlamaktadır. Bu çalışmanın temel eğitim çağıyla sınırlı olduğunu burada hatırlatmayı uygun görüyoruz.

Anne ve babaların eğitim seviyelerinin çocukların inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerinde etkili olduğunu ifade eden hipotezlerimiz anket sonuçları tarafından kısmen desteklenmiştir. Anneleri yüksekokul mezunu olan çocukların inanç, ibadet ve ahlak gelişimi ortalamaları diğer çocuklardan daha düşük çıkmış; fakat aradaki fark anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır. Bu durum hem üniversite mezunlarının dini konulara daha az önem vermelerinden, hem de üniversite mezunu annelerin çoğunun çalışması sebebiyle çocuğuyla yeterince ilgilenememesinden kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir. Babaların eğitim durumunun çocukların inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerine etkisine baktığımızda ise sonucun anlamlı çıktığını görüyoruz. Babaları okuma-yazma bilmeyen çocukların ortalamaları, diğerlerinden oldukça düşük çıkmıştır. Bu durum, hem babaların eğitim durumlarının çocukları olumsuz etkilemesinden hem de babaların eğitim seviyelerinin düşük olduğu ailelerde annenin de eğitim seviyesinin düşük olması sebebiyle çocukların daha olumsuz etkilenmelerinden kaynaklanmaktadır. Babaların üniversite mezunu olduğu ailelerde çocukların inanç, ibadet ve ahlak gelişimi ortalamaları, annelerin üniversite mezunu olduğu aileler kadar düşük çıkmamıştır. Buradan, üniversite mezunu annelerin çocuklarının ortalamalarının düşük olmasının, sadece annenin üniversite mezunu olmasından kaynaklanmadığı, aynı zamanda annelerin daha fazla iş hayatına atılmalarından kaynaklandığı sonucunu çıkartabiliriz.

Anne ve babanın çocuğuna dini ve ahlaki eğitim vermesinin çocuğun inanç, ibadet ve ahlak gelişimine olumlu etkisi olduğunu ifade eden hipotezlerimiz anket sonuçları tarafından tam olarak desteklenmiştir. Her ne kadar çocuk üzerinde yaşın, yerleşim

yerinin de etkisi olduğu görölse de en önemli etkiye anne ve babanın sahip olduğu, özellikle de anne babanın verdiği eğitimin çocuğun gelişiminde diğer faktörlerden daha etkili olduğu görölmektedir. Anketten elde edilen verileri genel olarak değerlendirdiğimizde çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısı ve sırasının, evde kalan yakınların önemli bir etkiye sahip olmadığını; yaşının, yaşadığı yerleşim yerinin büyüklüğünün ve bulunduğu bölgenin, anne ve babanın yaş ve eğitim seviyelerinin kısmen etkili olduğunu; çocuğun dini bilgi aldığı kişilerin ve anne-babanın dini ve ahlaki eğitim vermelerinin çocuk üzerinde çok etkili olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışma bize, temel eğitim çağındaki çocuğun aile dışındaki kişilerle de bir arada bulunduğu sosyalleşmeye başladığı bir dönem olmakla birlikte dini ve ahlaki gelişiminde hala en önemli faktörün anne-baba olduğunu bize göstermektedir.

Bu çalışma, çocukların dini ve ahlaki eğitimde anne ve babaların önemini bir kez daha göstererek çocuğun eğitimi için okul ve cami gibi kurumları yeterli görmenin yanlış olduğunu; çocuk çevreden ne kadar bilgi alırsa alsın anne ve babanın yerini hiç kimsenin tutmayacağını göstermektedir.

Özellikle son dönemlerde ülkemizde eğitim seviyesinin de artmasıyla kadınların iş hayatına atılmaları artmıştır. İş hayatına atılan kadınların büyük çoğunluğu eğitilmiş de olsa çocuklarıyla yeterince ilgilenemeyince, çocuğun dini ve ahlaki gelişiminin bundan olumsuz etkileneceğini anket sonuçlarından çıkartmaktayız. Bu nedenle anne ve baba ne kadar eğitilmiş olurlarsa olsunlar, çocuğun gelişiminde en önemli faktörün onunla ilgilenmek olduğunu anlıyoruz.

Bu çalışmadan elde edilen veriler sadece çocuklarına iyi bir dini ve ahlaki eğitim vermek isteyen anne ve babalara değil, aynı zamanda öğrencilerini iyi bir şekilde yetiştirmek isteyen din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerine de yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKBAŞ, Bayram, A. Yorulmaz, H. Baykal, S. M. Akyar (2004), “*Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*”, Öğretmen Adayları İçin KPSS, Güvender Yay., İstanbul.
- ALTUNIŞIK, Remzi, R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu, E. Yıldırım (2004), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 3. Baskı, Sakarya Kitabevi, Sakarya.
- AY, Mehmet Emin (2000), *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, 11. Baskı, Timaş Yay., İstanbul.
- AY, Mehmet Emin (2005), *Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza*, 3. Baskı, Düşünce Kitabevi, İstanbul.
- AYDIN, Betül (2004), “Gelişimin Doğası”, Editör: YEŞİLYAPRAK, B., *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 6. Baskı, PegemA Yayıncılık, s. 27-50, Ankara.
- AYDIN, Mehmet (1989), *Ahlak*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 2, s. 1-14, Ankara.
- AYDIN, Mehmet Sait (1999), *Din Felsefesi*, 8. Baskı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir.
- AYDIN, Mehmet Zeki (2007), *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, 5.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- AYTEN, Ali (2006), *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- BACANLI, Hasan (2001), *Gelişim ve Öğrenme*, 4. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- BAŞARAN, İ. Ethem (1998), *Eğitim Psikolojisi*, 16. Baskı (Beşinci Yazım), Akçağ Kitabevi, Ankara.
- BİLGİLİ, Fatih Menderes (2005), *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, 1. Baskı, Beyan Yay., İstanbul.
- BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (????), *es-Sahih*, el-Mektebet’ül-İslamiyye, İstanbul.

- BULDAN, Selçuk (2005), *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- CAN, Gürhan (2004), “Kişilik Gelişimi”, Editör: YEŞİLYAPRAK, B., *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 6. Baskı, PegemA Yayıncılık, s. 109-140, Ankara.
- COOK, David (2004), *Filozoflar ve İnanç*, Çev. Leyla Güleç, Haberci Basın Yayın, İstanbul.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2004), *İnsan ve Davranışı*, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- DEMİREL, Özcan (2004), *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme Öğretme Sanatı*, 7. Baskı, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- DOĞAN, Recai, Cemal Tosun (2003), *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, 2. Baskı, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- DOĞAN, Recai, Cemal Tosun (2003), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi -6-7-8-*, 1. Baskı, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- EBU DAVUD, Süleyman b. El-Eş’as (????), *Es-Sünen, Salat*,
- ER, İzzet (1994), *Din*, TDV İslam Ansiklopedisi, c., 9, s. 312-349, İstanbul
- ERAYDIN, Selçuk (1990), *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yay., İstanbul.
- ERDOĞAN, İrfan (1998), *Araştırma Dizaynı ve İstatistiksel Teknikler*, Emel Matbaası, Ankara
- ERTÜRK, Selahattin (1997), *Eğitimde Program Geliştirme*, 9. Baskı, Meteksan Yay, Ankara.
- FREUD, Sigmund (1984), *Totem ve Tabu*, Çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yay., İstanbul.
- FREUD, Sigmund (1999), *Sanat ve Edebiyat*, Çev. Enre Kepkın-Ayşen Tekşen Kapkın, Payel Yay., İstanbul.
- FROMM, Erich (1991), *Sahip Olmak Ya da Olmak*, Çev. A. Arıtan, 3. Baskı, Arıtan Yay., İstanbul

- FROMM, Erich (1993), *Psikanaliz ve Din*, Çev. A. Arıtan, 3. Baskı, Arıtan Yay, İstanbul.
- GARDİNER, Harry W., Mary J. Gander, (1995), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev. Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara.
- GAZALİ, İmam-ı (2001), *Ey Oğul "Eyyühe'l- Veled"*, Çev.Mehmet Şevket Eygi, 1. Baskı, Bedir Yay., İstanbul
- GÜL, Esan (2005), *Çocuk Eğitiminde Anne-Babanın Sorumlulukları*, 1. Baskı, Çıra Yay., İstanbul,
- GÜRSAKAL, Necmi (2001), *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik I*, 1. Baskı, Alfa Yay., İstanbul
- HAYTA, Akif (2006), "Anneden Allah'a: Bağlanma teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Yıl:4, S:12, s:29-63, İstanbul.
- HÖKELEKLİ, Hayati (1998a), *Din Psikolojisi*, 3. Baskı, TDV Yay., Ankara.
- HÖKELEKLİ, Hayati (1998b), "Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi", A. Dodurgalı, M. N. Kula, Y. Mehmedoğlu, M. Kaya, H. Peker, M. Öcal, Z. N. Özeri, H. Ayhan, M. E. Ay, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, s. 185-216, İstanbul
- İNANÇ, Banu Yazgan, M. Bilgin, M. K. Atıcı (2005), *Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 2. Baskı, Adana Nobel Kitabevi, Adana.
- İZ, Mahir (1969), *Tasavvuf*, Rahle Yay., İstanbul.
- JUNG, Carl Gustave (1982), *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*, Çev. K. Şipal, Bozak Yay., İstanbul.
- JUNG, Carl Gustave (1997a), *Analitik Psikoloji*, Çev. Ender Gürol, Payel Yay., İstanbul.
- JUNG, Carl Gustave (1997b), *Din ve Psikoloji*, Çev: Cengiz Şişman, 2. Baskı, İnsan Yay., İstanbul.
- JUNG, Carl G. (2002). *Anılar, Düşler Düşünceler*, Çev. İ Kantemir, 2. Baskı, Can Yay., İstanbul.

- KARA, Mustafa (1985), *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul.
- KARASAR, Niyazi (1999), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 9. Baskı, Nobel Yay., Ankara.
- KEHRER, Günter (1984), “Din Sosyolojisi”, Derleyenler: AKTAY, Y. ve M. E. Köktaş, *Din Sosyolojisi*, 2. Baskı, Vadi Yay., s. 17-108 Ankara.
- KÖSE, Ali (2000), *Freud ve Din*, İz Yay., İstanbul.
- KISA, Cahit (2005), *Carl Gustave Jung’da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir.
- KULA, M. Naci (2001), *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, 3. Baskı, İstanbul.
- KÜLAHOĞLU, Şermin (2004), “Gelişim ve Öğrenme Psikolojisine Giriş”, Editör: YEŞİLYAPRAK, B., *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 6. Baskı, PegemA Yayıncılık, s. 1-26, Ankara.
- MALİK, Enes B. (????), “el-Muvatta”, *Hüsni’l-Huluk*, Hadis No:8
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül (2005), *Ahlaki ve Dini Gelişim*, 3. Baskı, Morpa Kültür Yay., İstanbul.
- MÜSLİM, İbn Haccac en-Nisaburi (????), *es-Sahih*, Tah. Muhammd Fuad Abdülbaki, el-Mektebet’ül-İslamiyye, İstanbul.
- OKUMUŞ, Ejder (2003), *Toplumsal Değişme ve Din*, 1. Baskı, İnsan Yay., İstanbul.
- ÖZERİ, Z. Nezahat (2004), *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 1. Baskı, Dem Yayıncılık, İstanbul
- ÖZERİ, Z. Nezahat (1998), “Anne Tutumlarının Çocuğun Ahlak ve Adalet Gelişimine Etkisi”, A. Dodurgalı, M. N. Kula, Y. Mehmedoğlu, M. Kaya, H. Peker, M. Öcal, Z. N. Özeri, H. Hökelekli, H. Ayhan, M. E. Ay, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, 1. Baskı, Ensar Neşriyat., s. 217-238, İstanbul.
- ÖZYILMAZ, Ömer (2003), *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 1. Baskı, Pınar Yay., İstanbul.
- PEKER, Hüseyin (1998), *Din ve Ahlak Eğitimi*, 2. Baskı, Aksi Seda Matbaası, Samsun.

- SAĞLAM, İsmail (2003), *Çocuk ve İbadet*, 1. Baskı, Düşünce Kitabevi, İstanbul.
- SELÇUK, Ziya (2005), *Gelişim ve Öğrenme Eğitim Psikolojisi*, 9. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- SEYİDOĞLU, Halil (2000), *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, 8. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul
- TAVŞANCIL, Ezel (2002), *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi*, 1. Baskı, Nobel Yay., Ankara.
- TDK, (2008), “ahlak”, [http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?kelime =ahlak](http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?kelime=ahlak), 23.08.2008.
- TOSUN, Cemal (2002), *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 2. Baskı, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- TİRMİZİ, Muhammed bin İsa (????), “Tefsir”, *Sünen-i Tirmizi*
- TÜRKER, Baş (2006), *Anket*, 4. Baskı, Seçkin Yay., Ankara.
- TWEEDIE, Irina (1997), “Manevi Sufi Eğitimi Sonsuzluğa Açılan Bireyleşme Sürecidir”, Editörler: J. M. Spiegelman, Pir Vilayet İnyet Han, Tasnim Fernandez, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, Çev. Kemal Yazıcı-Ramazan Kutlu, 2. Baskı, İnsan Yay. İstanbul.
- UNHCHR, (2008), “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, 23.08.2008
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1946), *Tasavvuf Psikolojisi*, Kenan Matbaası, İstanbul.
- YAVUZ, Kerim (1987), *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniv. Bas., Erzurum.
- YAVUZER, Haluk (2005), *Çocuk Psikolojisi*, 28. Baskı, Remzi Yay., İstanbul.
- YAZIR, Muhammed Hamdi (????), *Hak Dini Kuran Dili*, Yenda Yayıncılık, 1. Cilt, İstanbul.
- YILMAZ, H. Kamil (1998), *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 3. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.

EKLER

EK A: Anket Örneği

1- Yaş:

2- Cinsiyet: Erkek Kız

3- Annenin yaşı:

4- Babanın yaşı:

5- Oturduğunuz yer

İl İlçe Köy

6- Kaç kardeşiniz?

7- Sen kaçıncısın?

8- Annenin eğitim durumu:

Okuma-yazma bilmiyor İlkokul Ortaokul Lise Yüksekokul

9- Babanın eğitim durumu:

Okuma-yazma bilmiyor İlkokul Ortaokul Lise Yüksekokul

10- Evde annen baban ve kardeşlerin dışında sürekli kalan yakının var mı?

Varsa kimler:

11- Dini bilgilerinin çoğunu kimden aldın?

Anne Baba Dede Nine İmam Öğretmen

	Tamamen katılıyorum	Oldukça katılıyorum	Kararsızım	Pek katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
12-Allah birdir, O'ndan başka tanrı yoktur.					
13-Başkasının bahçesinden izinsiz meyve almak yanlıştır.					
14-Annem her zaman Allah'a dua eder.					
15-Babam her zaman Allah'a dua eder.					
16-Annem iyi insanların cennete gideceğini söylüyor.					
17-Babam iyi insanların cennete gideceğini söylüyor.					
18-Namaz kılmak insana huzur verir.					
19-Her işe başlarken 'besmele' çekilmelidir.					
20-Günlük hayatımda Allah'ın beğeneceği davranışlar yapmaya çalışırım.					
21-Öfkelendiğimiz zaman, öfkemize hâkim olmamız gerekir.					
22-Allah her şeyi işitir, bilir ve görür.					
23-Allah bizi (insanları) sever.					
24-Annem Peygamberimizin davranışlarını örnek almamız gerektiğini söylüyor.					
25-Babam Peygamberimizin davranışlarını örnek					

almamız gerektiğini söylüyor.					
26-İbadetler insanlar için yararlıdır.					
27-Bazı dua ve sûreleri ezberlemeyi seviyorum.					
28-Annem bana dini bilgiler öğretir.					
29-Babam bana dini bilgiler öğretir.					
30-İnsanlara hoşlanmayacağı lakaplar takmak doğru değildir.					
31-Büyüyünce oruç tutmayı istiyorum.					
32-Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir (elçisidir).					
33-Annem yaptığım iyi davranışlar sayesinde Allah tarafından ödüllendirileceğimi (cennete gideceğimi) söylüyor.					
34-Babam yaptığım iyi davranışlar sayesinde Allah tarafından ödüllendirileceğimi (cennete gideceğimi) söylüyor.					
35-Annem çevremde ihtiyacı olan insanlara yardım etmemi öğütler.					
36-Babam çevremde ihtiyacı olan insanlara yardım etmemi öğütler.					
37-Sadece başımıza kötü bir şey geldiğinde Allah'a dua etmemiz gerekir.					
38-Her müslümanın ibadet etmesi gerekir.					
39-İyi malı öne koyup göstererek arkasından kötü mal satmak yanlış değildir.					
40-Birinin arkasından hoşlanmayacağı şekilde konuşmak kesinlikle doğru değildir.					
41-Her zaman Allah'a dua edilebilir.					
42-Allah'a her zaman şükür (teşekkür) etmek					

gerekir.					
43-Allah doğmamış v e doğurmamıştır; eşi ve benzeri yoktur.					
44-İnsan zor bir durumdan kurtulmak için yalan söyleyebilir.					
45-Kuran’da yazan her şey doğrudur.					
46-Annem benim namaz kılmamı ister.					
47-Babam benim namaz kılmamı ister.					
48-Annem küçük bir hata yaptığımda bile bana sert bir şekilde kızar.					
49-Babam küçük bir hata yaptığımda bile bana sert bir şekilde kızar.					
50-Annem Allah’ın her yerde olduğunu ve bizi her yerde gördüğünü söyler.					
51-Babam Allah’ın her yerde olduğunu ve bizi her yerde gördüğünü söyler.					
52-Birine yardım etmek beni mutlu eder.					
53-Annem ibadetlerini(namaz, oruç, zekat) düzenli yapmaya çalışır.					
54-Babam ibadetlerini(namaz, oruç, zekat) düzenli yapmaya çalışır.					
55-Dualarımın bir gün kabul edileceğine inanıyorum.					
56-Hata yapan birini gördüğümde onu kırmadan uyarmak gerektiğini düşünüyorum.					
57-Babam ara sıra içki içiyor.					
58-Bütün insanlar öldükten sonra kıyamet günü tekrar dirileceklerdir.					

59-İbadetlerin (namaz, oruç, zekât) nasıl yapılacağını biliyorum.					
60-Annem her zaman Allah'a şükür (teşekkür) eder.					
61-Babam her zaman Allah'a şükür (teşekkür) eder.					

ÖZGEÇMİŞ

Süleyman ABANOZ 23 Nisan 1982’de Sakarya ilinin Karasu ilçesinde doğdu. İlkokulu aynı ilçede Mehmet Akif Ersoy İlkokulu’nda, ortaokulu Adapazarı Atatürk Ortaokulu’nda okudu. 1996’da Adapazarı İmam-Hatip Lisesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü’nde başladığı lisans eğitimini 2003’te bitirdi. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümüne girdi. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı. 2005’te İzmir ili Kiraz ilçesi Haliller İlköğretim Okulu’nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak göreve başlayan ABANOZ, askerliğini 2005-2006 yılları arasında yedek subay öğretmen olarak Diyarbakır’ın Ergani ilçesi’nde Ergani Lisesi’nde yaptı. Evli olan Süleyman ABANOZ, halen İzmir/Kiraz’da öğretmenlik görevini sürdürmektedir.